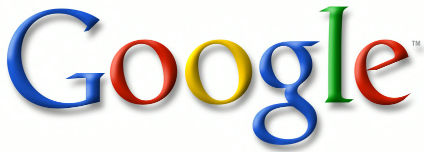

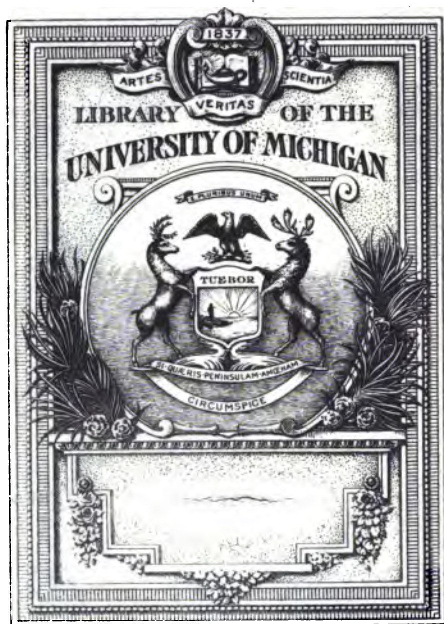
C. GEORG STARBÄCK

HISTORISKA BILDER

MED ILLUSTRATIONER AF JENNY NYSTRÖM

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

HISTORISKA BILDER

TECKNADE

AF

C. GEORG STARBÄCK.

ILLUSTRERADE

AF

JENNY NYSTRÖM-STOOPENDAAL.

TREDJE BANDET.

STOCKHOLM
F. & G. BEIJERS FÖRLAG.

STOCKHOLM, TRYCKT I CENTRAL-TRYCKERIET, 1892.

Tredje Bandets Innehåll:

43.

Trenne timmar ur en lång lefnad.

1.

Morgonen.

En höstafton i början på 1650-talet gingo trenne studenter genom S:t Eriks gränd framåt förbi domkyrkan. Klockan slog sex i tornet, när de befunno sig midt för Gustavianum, det af den store Gustaf Adolf i närheten af ärkebiskopshuset uppförda stora präktiga hus, som kallades så till skillnad från det af Carl IX till lärohus skänkta »domkapitelshuset», söder om domkyrkan.

De tre studenterna fortsatte sin gång helt långsamt. Två af dem voro storväxte, den ene af ett synnerligen ståtligt utseende, den tredje var liten till växten, och de nyfikna blickar, med hvilka han såg sig omkring såväl på de stora byggnaderna som på dem, hvilka händelsevis möttes, utvisade, att han var en nykomling till lärostaden.

Den med det präktiga utseendet var mörk. Hans drag voro kraftfulla, men bleka. Den höga pannan talade om ett ljust och klart hufvud, under det att de sammanpressade läpparne och hela den nedre delen af ansiktet gåfvo tillkänna en järnvilja, en fasthet och beslutsamhet, som trotsade hvarje hinder. Att döma af hans klädedräkt och den infallna kinden syntes han haft att kämpa med alla de svårigheter, som fattigdomen lägger i vägen för en framåtsträfvande yngling.

Det var Joel Drysander, en fattig komministerson från Klockrike i Östergötland.

Den lille, som gick till venster om honom, var smedsonen Erik Olofsson från Vadstena, som nu från Linköping kommit upp att låta inskrifva sig vid Upsala universitet och därvid antagit namnet Lindeman. Han var ett par år äldre är Joel Drysander, men hade senare än denne kommit till universitetet.

Till venster om Erik Lindeman gick en lång, magerlagd yngling med ljuslett hy och ljust hår. Han var från Norrland och hette David Johansson, men hade icke antagit något tillnamn. Han hade ett fromt utseende och var säflig och långsam i alla sina rörelser. Joel Drysander liknade en sydländing, när han gick vid Davids sida.

De gingo länge tysta fram mellan träden vid Bondkyrkan. Där stannade de.

Slottet låg midt för dem, och i fönstren tindrade ljus, ty drottning Christina hade helt oförmodadt kommit till staden och med henne många unge hofherrar, hvilka svärmat omkring gatorna under dagens lopp, lättsinniga och lättfärdiga, utan försyn hvarken för ålder eller kön, såsom tonen var i denna drottnings hof.

Himlen bakom slottet liksom hela vestra horisonten lyste röd, bebådande storm. I domkyrkan ringde klockorna vid en likfärd. Det var makt och förgänglighet, storhet och ringhet gent emot hvarandra, och öfver båda spände himlen sitt ljusa blå.

De tre studenterna stodo en stund och betraktade slottet och lyssnade till klockornas dofva, högtidliga tonfall.

En suck pressade sig därvid fram öfver Drysanders läppar. David lade långsamt sin hand på hans axel och sökte se honom i ögonen, men han vände sig bort.

»Menar du icke, jag ser dina tankar, Joel?» sade han.

Joel skakade på hufvudet.

»Skall jag säga dig dem?»

En dyster, mörk, hopplös blick riktades på den milde frågaren, som vänligt log, i det han ännu lät handen hvila på vännens skuldra.

»Ditt sinne sträfvar uppåt, Joel», sade David, »ja, jag vet icke, om ens slottet där borta står nog

högt för din djärfva själ . . . men världen, verkligheten säger sitt bleka nej, lika obevekligt, som klockorna från domkyrkan sjunga sin liksång, och därföre känner du smärta i själen!»

»Ja, ja, David», utbrast Joel, »klockorna sjunga liksång . . . Ha, ha, du milde drömmare, du talar om djärfva hugskott och sätter slottet där borta såsom knappast nog högt för mig. . . . Ack, du vet icke, att jag i denna stund är färdig att svälta ihjäl, om icke något underverk inträffar. Visserligen äro klockljuden liksom bestämda för mig, och jag lider dem godt, ty underverkens tid är med allo förbi. . . . Se där, det är min hela egendom!»

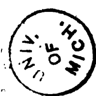
Och han framvisade ett litet silfvermynt, som han betraktade med lidelsefull hänryckning.

»Det är det enda, som jag fick med mig, när jag drog hit upp, och jag har lyckats behålla den lilla penningen, ehuru frestelserna mången gång med hungerns alla qval kommit öfver mig och snart sagdt kunnat dränka mitt förnuft i glömskans flod. . . . Jag har behållit den, och jag skall behålla den. . . .»

»Du går för långt i din häftighet, Joel», menade David; »det står ej så för lifvet, som du tror; nu har du drifvit ditt arbete igenom, och nu skall hela den stora världen mottaga dig. Tro mig, ingen ärlig arbetare går miste om sin lön.»

Ett till hälften föraktfullt, till hälften bittert leende krusade den mörke Joels läppar, och han sva-

UNIV.
OF
MICH.

rade med en stämma, som tydligt tillkännagaf, huru våldsamt stormen gick fram inom honom, hotande att alldeles begrafva hans bättre jag, och stigande måhända till sin höjd just genom det fromma lugn, som kamratens tal och hela väsende satte vid sidan af hans upprörda känslor.

»Jag är färdig, säger du . . . ja, jag är färdig, jag liksom så många hundrade vid sidan af mig, men är det icke ett förbannelsens ord detta: jag är färdig. Säg mig, hvar skall jag sätta min fot utan att mot min vilja trampa på höghetens höggrefliga eller friherrliga släp, hvar skall jag sätta foten för att taga ett steg framåt, utan att liksom genom ett trollslag hela hären af dessa unge ädlingar springer fram och skriker: vanbörding, undan . . . du skall kräla dig fram! — Är det icke ljufligt, David, är det icke? . . . Här samla vi med årslång möda och oafbruten flit kunskaper och lärdom, under det de högättade odågorna, lika okunniga som de äro högfärdiga, stå framför oss öfverallt och liksom endast i smyg vilja begagna sig af den vetandets egendom, hvars värde de måste erkänna, men som är och ännu mer blifver vår, ja, jag säger vår, de ofrälse männens arfvedel.»

»Väl har du rätt, Joel», återtog David efter en stunds tystnad, »men blott till hälften; du är för upprörd för att i denna stund se mer än hälften, den yttersta randen, så att säga, af sanningen. Du

glömmer, att dock Adler Salvius sitter i rådet, du glömmer ock hela mängden af ofrälsemän, som under dessa sista år vunnit adelskap. . . . Se till, om icke du en gång, när tiden hinner gå, blir en stor man och vinner adlig värdighet! Du har alla anlag att stiga uppåt, Joel, och jag, din stackars vän, skall glädja mig däråt, ty jag lärer dock i all min dar, som du säger, få lof att kräla utefter jorden. . . . Där trifves jag ock väl», tillade han, liksom ville han med denna slutanmärkning omstämma den häftige vännens sinne och förmå honom att länka sig lös från denna kedja, som höll honom fången, »där trifves jag väl, och var viss därom, det är en och samma vind, som blåser i dalen och på bergets topp, men i dalen smeker han blommans kind, då han där uppe bräcker ekens stam!»

»Men just den leken, David, likar mig godt», utropade Joel; »jag har brottats hela mitt lif, och jag vill brottas med mitt öde, tills jag blir dess herre, eller ock stupa därvid!»

»Strida och kämpa skola vi alla . . . men faran ligger däruti, att vi så ofta förblanda medel och mål och taga det förra för det senare . . .»

»Och hvilket skulle vara mitt mål?»

»Att vinna namn och sköld och ära och rikedom!» ljöd vännens svar, så lugnt, men ock så obevekligt som en hviskning af Joels eget samvete.

Han rodnade till, och det blixtrade i hans ögon.

»Och jag skulle förblanda medlen med målet?» sporde han med tonvikt på orden.

»Ja, du skall glömma, att allt detta, äran och rikedomen ... allt detta är icke målet, utan idel medel att verka för ett högre mål ...»

»Som är?» inföll hastigt Joel.

»Fosterlandet!» svarade David.

En stunds tystnad inträdde, hvars högtid stod att läsa i båda de samtalandes anletsdrag. Det låg ett så mildt allvar öfver Davids panna, och hans ögon glänste med en kraft, som ingen skulle hafva tilltrott dem. Det häftiga, bittra, sammanbitna i Joels anlete utjämnade sig så småningom för makten i dessa ögon, och han räckte vännen sin hand.

»Fosterlandet» sade han, »jag glömmer det icke, David, och lefver du den stund, att du kan säga mig, det jag så förblandat ändamål och medel, så må rikedomen förtorka i min hand och jag gå bort från allt lika fattig, som jag kommit till det!»

»Den stunden torde dock komma, så underligt det än nu kan synas», genmälde David, »och jag skall då säga dig sanningen så, som du kanske icke hört den på mången god dag. Ditt hjärta är i grunden godt, Joel, men du är svag för denna världens goda, och den svagheten har en förunderlig makt att insvepa själen i ett förblindande töcken. ... Ja, ja, lefver jag den dagen, så kommer jag till dig, därpå har du mitt ord.»

Joel Drysander kunde icke annat än le vid den fromme vännens tal.

»Så blir kanske ock denne min landsman en stor man med tiden?» sade han, och slog Erik Lindeman på axeln.

»Det kan ock hända!» svarade David. »Hur gammal är du, Erik?»

»Tjugu år!» svarade denne, något försagd att så häftigt ryckas upp ur sina tankar.

Han hade hela tiden stått försänkt i åskådningen af Vasaborgen, i hvars fönster man kunde se dunkla skuggor röra sig, ju mer skymningen tilltog.

»Hvar har du haft dina tankar?» sporde den milde David.

»Jag tänkte på honom, som byggde slottet», svarade Erik; »hvem kunde väl tro, när han irrade omkring bland dalkarlarnes skogar, att han en gång skulle sitta som konung i Sveriges rike? Så stod ock konung Erik för mig i sin blodiga skrud, när han vandrade omkring i gemaken där upp med de grymma tankarne sönderslitande sitt hjärta. . . . Det var ju hans ättling, den sköne ädlingen, som vi sågo med de andre ungherrarne på eftermiddagen?»

»Tala icke de olyckliga orden, Erik!» utbrast Joel och höll handen för Eriks mun.

Och åter stodo den häftige studentens ögon i brand, och hans kinder bleknade af vrede.

»Det var ju mig det gällde, Joel?» sporde David och såg leende på honom, som om han ville säga, att när han icke tog det så häftigt, så borde ock hans vän kunna glömma det eller åtminstone i lugn kunna höra talas därom.

»Hade det ock varit den man, som jag aldrig sett för mina ögon», sade Joel, »så hade det gått mig lika till sinnes.... Så sannt jag lefver, jag skulle på ögonblicket hafva gifvit den förnäme herren en minnesbeta, hvar så icke drottningen kommit.»

»Och så hade du för alltid stängt vägen för dig, Joel!»

»Jag begriper dig icke», afbröt Joel; »med sådana medel vill jag icke taga ett steg framåt, utan förblifva som du i dalens natt.... Nej, ett skall erkännas, det är, att jag är menniska.... Hela mitt inre uppreser sig, och jag blir vild, när jag hör de fördömda orden skära i mina öron: undan, vanbörding!... Och möter jag honom, jag slår honom på stället neder, flöte ock tio konungars blod i hans ådror!»

Det förefaller nästan otroligt, när man, efter att hafva låtit blicken hvila på det Sverige, som styrdes af Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna, flyttar den öfver de jämförelsevis få åren till det, som styrdes af Christina —, det förefaller otroligt, huru på några år allt kunde så förändra sig. Den fasthet, säkerhet och trygghet, den ära och ärbarhet, den

oskrymtade vördnad för Gud och den stora förmåga att för det allmänna offra sig själf och sina enskilda fördelar, som utmärkte det förra, hade efterträdts af ett tillstånd, som syntes bära alla upplösningens och förruttnelsens färger.

Den franska lättfärdighet, som den store fadern så allvarsamt tillrättavisat, svängde sig i hela sin fräckhet vid dotterns hof, medan den offentliga gudstjensten förlöjligades och föraktades, och vantrons och alla hjärtats onda lustar som ett gift spred sig bland de store och från dem i allt vidare kretsar. Lönmord bland de högre och rån och stöld bland de lägre hörde snart sagdt till ordningen för dagen, icke minst i Stockholm.

Där kunde man ock se hofvets unge adelsmän halfrusiga stryka omkring gatorna, ja, stundom med buteljerna under armen drickande drottningens skål på knä utefter torgen. De rättsinnade drogo sig tillbaka, om de kunde, eller sörjde öfver att behöfva lefva i sådant sällskap. Från Stockholms predikstolar predikades mot såväl det förargelseväckande lefnadssättet, som mot regeringens vårdslösande. Men det var förgäfves.

Christina lät allt gå vind för våg, och det stora, stolta, beundrade och besjungna Sverige, som hennes fader lämnat henne i arf och som Axel Oxenstjerna vårdat, höll på att förtära sig självt under hennes händer. De plikter, hon hade mot detta sina

fäders land, glömde hon, om hon ens erkände dem, och under hennes lärda hufvud klappade knappt ett hjärta.

I hennes omgifning blomstrade idel ogräs, självfva snillets lekar doftade af gift. De unge ädlingarne utmärkte sig också i samma riktning som deras herskarinna. Öfversitteri, trätlystnad, prålsjuka, misshushållning och oordningar af alla slag betecknade deras dag, och drottningens gunstlingar, den af de båda studenterna omtalade Clas Tott, en Dohna, en Steinberg, voro i sådana dygder de mest framstående.

Under sådana förhållanden hände det lätt, att våldsamma och upprörande uppträden egde rum, helst om den adlige öfversittaren råkade träffa en person med känsla för sitt värde och sina rättigheter blott och bart som menniska, såsom fallet var här.

De tre studenterna hade stått i porthvalfvet, när drottningen kom, och blifvit qvar där äfven sedan hon försvunnit i slottet och de kungliga vagnarne kört bort. Den långe, ljushårige David med sitt drömmande utseende och sin något otympliga figur, som lätt kunde gifva anledning till gäckeri, hade blifvit föremål för några adliga pagers uppmärksamhet.

Clas Tott, som följande året blef upphöjd till grefve, och som Christina ett ögonblick tänkte upp-

höja till sin efterträdare, eftersom Vasablod flöt i hans ådror, hade då kommit ut från slottet och blifvit gjord uppmärksam på den långe studenten. Denne tyckte i sin tankspriddhet, att de unge herrarne vinkade honom till sig, hvarföre han närmade sig, men blef emottagen med en skallande skrattsalva.

David stannade något förbluffad öfver det oväntade mottagandet, men då skrek Clas Tott till honom sitt: »undan, vanbörding!» — och i detsamma kom drottningen. Joel hade redan sprungit fram för att upptaga sin väns skymf, men då voro de unge herrarne försvunna tillsammans med drottningen. Det var harmen häröfver, som kokade hos honom och som väcktes till lif af ljusskenet från slottsfönstren.

När menniskan icke har något att förlora, är hon mer än eljest fallen för ytterligheter, och det kan ingen veta, hvad som kunnat inträffa denna qväll, ifall den häftige och starke Joel Drysander kommit att möta Clas Tott, huru oöfverträffligt fulländad än dennes uppfostran var i alla ridderliga idrotter, det vill säga rida, dansa, fäkta, o. s. v., men framför allt i oförvägenhet, trätlystnad och fräckt öfvermod.

Men ödet vände sig annorlunda.

En fjärdedels timme kunde hafva förflutit under de tre studenternas samtal, då detta afbröts af en

äldre man, i hvilken de, när han kom ända inpå dem, igenkände en tjenare hos ärkebiskopen, Johannes Canuti Lenæus.

»Jag söker Joel Drysander af östgöta landskap!» sade biskopstjenaren, i det han helsade de tre studenterna.

»Här är han!» svarade Joel. »Hvad mera?»

»Hans högvördighet ärkebiskopen har sändt mig att hemta upp till sig studenten af östgöta landskap, Joel Drysander, son af Petrus Jonæ, komminister i Klockrike och sedan kyrkoherde i Löt bredvid Norrköping . . .»

»Riktigt, hedersvän, så hette min fader», afbröt Joel den sirlige och i tal och åthäfvor ytterligt noggranne biskopstjenaren, som tydligen egde mera underbyggnad än som vanligen fallit på en drängs lott, »riktigt, nu kommer min moder i ordningen . . .»

»Om henne nämnde icke hans högvördighet ett endaste ord, nej . . . studenten af östgöta nation», och så fortsatte han hela raden till punkt och pricka hvarje ord, alldeles som första gången.

»Nå väl, ja», sade då Joel, »här står jag, hemta mig så upp till hans högvördighet!»

Biskopstjenaren sökte, så mycket som skymningen tillät det, granska den i hans tycke något skämtsamme ynglingens anlete, men då detta icke lät sig göra, gick han med afmätta steg något förut i riktning mot ärkebiskopshuset.

Joel tryckte sina vänners händer till, som han trodde, ett kort afsked och lofvade att snart på sin kammare lämna dem del af hvad ärkebiskopen kunde hafva att säga honom, hvarpå han med snabba steg skyndade efter den stele tjenaren, som redan försvunnit under trädens skugga.

Ärkebiskop Lenæus var en man, som redan närmade sig åttiotalet. Han hade innehaft ärkebiskopsstolen sedan året före den westfaliska fredens afslutande och var redan då närmare 74 år gammal, så att mången trodde, att han icke länge skulle bekläda sin höga värdighet. Men han innnehade stolen i tjugutvå år, och har, af alla Svea rikes ärkebiskopar, varit den som uppnått den högsta åldern.

Men detta oaktadt var han hvarken till själ eller kropp någon utlefvad gubbe, utan uppfyllde alla sitt ämbetes åligganden med full mannakraft. Det var en man i den gamla stilen, enkel och värdig, med kraftfulla anletsdrag, öfver hvilka känslan af hans ansvarsfulla och heliga kall dragit en slöja af djupt allvar med en lindrig anstrykning af vemod.

När Joel Drysander fördes in i hans rum, satt han vid sitt arbetsbord, som belystes af ett enda ljus. Han var sysselsatt med läsning och rörde sig icke förr, än han läst till punkt.

Då vred han sig på stolen utåt rummet och vinkade fram till sig den unge studenten, som han vänligt räckte handen.

»Joel Drysander?» sade han, och Joel bugade sig.

Ärkebiskopens ögon hvilade länge och forskande på honom, men liksom om han blifvit belåten med hvad han sett, klarnade hans fårade panna upp, och han sade:

»Är du färdig att lämna Upsala, min son?»

»Ja!» svarade Joel utan betänkande, »om det ock vore i denna stund!»

»Godt!» återtog ärkebiskopen, »det kan vara, att det ock må ske i denna stund.»

Joel gjorde stora ögon, men glädjen, så naturlig vid hans år, lyste ur dem, och det tycktes göra ärkebiskopen nöje.

»Jag har genomgått alla handlingar, som röra dig, min son, och rådfört mig med professorerna... ty du skall veta, det den, som visade mig vägen till dig, är en ung man, liksom du, men mindre ärelysten... så, så, rodna icke, min son; ärelystnaden är en god sporre, blott hjärtat är godt, och det är ditt, så säger din vän, Davidus Norrbottniensis, som jag väl känner och sätter högt värde på. Han har sagt nej till detsamma förslaget, som jag nu vill göra dig, men du skall icke säga nej, det ser jag....»

Joels ögon brunno. Han var i den högsta själsspänning och kände liksom med sig, att hvad den gamle ärkebiskopen skulle komma att säga, skulle blifva bestämmande för hela hans framtid. Ärkebiskopen fortfor:

»Hans kunglig höghet Carl Gustaf önskar sig en rask och driftig skrifvare i sitt kansli ... vill du antaga platsen?»

»Ja, ja, det vill jag!» utropade Joel med en ifver, som åter framkallade ett leende på ärkebiskopens läppar.

Han strök sig med handen öfver det yfviga skägget, hvarpå han yttrade:

»Men ingen tid är att förlora. Hans kunglig höghet står på resande fot till Öland, såsom han skrifver till mig ... det vore därföre väl, om du, såsom du själf sade, ju förr desto hellre kunde begifva dig åstad.»

»Gud välsigne ers högvördighet!» stammade Joel och kunde knappt återhålla de frambrytande tårarne under öfvermåttet af de känslor, hvilka i detta ögonblick genomströmmade honom.

Men ärkebiskopen fattade hans hand och sade:

»Tacka Gud, min son, som ser till dem, hvilka honom ostraffligen tjena ... tacka Gud i ditt hjärta och bed honom stå dig bi under de öden, som du går till mötes. Glöm aldrig, att hans rike går framför allt och därnäst ditt fädernesland. Herren vare med dig!»

Besöket hos ärkebiskopen var slut, och Joel mera sprang än gick de gator, hvilka ledde hem till hans torftiga studentkammare. Det var hans fullkomliga afsikt att i ordets egentliga bemärkelse

genast begifva sig på väg. Han hade intet, som qvarhöll honom.

De båda vännerna, som han väntade att träffa, och för hvilka det gladde honom att få omtala den oväntade lycka, som fallit honom öfver hufvudet liksom från skyarne, men som han i första rummet hade att tacka David för — de voro icke till finnandes i hans kammare.

De borde dock godt hafva hunnit upp till »Fjärdingen», där han bodde. Det var knappt en half timme, som han varit hos ärkebiskopen. Han stod redan i begrepp att skynda ut för att söka dem, ty hans hjärta längtade efter att få meddela sig. Men då, just som han stod i trappan, hörde han hastiga steg på gården, och ögonblicket därefter uppenbarade sig Erik Lindemans lilla person.

»Hvar är David?» var Joels första fråga.

Erik svarade icke, men hans bleka och förskrämda anlete talade mera än ord.

»Är det slagsmål på färde?» sporde åter Joel.

»Nej, nej», fick ändtligen Erik sin tunga i gång, »det är värre än så, vida värre.... Han sitter i fängelse!»

»I fängelse!» utropade Joel, »är du ifrån förnuftet ... i fängelse?»

Erik berättade, huru allt tillgått. De hade, sedan de skildes från Joel, gått framåt slottet, men

snart utför backen gått ned åt staden. På bron stodo några af hofherrarne och bland dem Clas Tott. När han vid skenet af facklorna, som ett par knektar buro, fick se David, gick han fram till honom och drog honom i kragen; men då David fattade honom om armen för att afvärja den lek, som tydligen skulle börja, slog den vilde ynglingen honom i ansiktet, så att näsan sprang i blod. Då släppte honom väl herr Clas, men när David icke sade något, så måtte detta hafva retat honom, ty han följde efter, och de andra likaså, tills de kommo till professor Loccenii port.

Där gick David in och drog Erik med sig, men herr Clas var dem i hack och häl efter.

»Du behöfver ock en minnesbeta», ropade han och slog efter mig», fortfor Erik att berätta, »och han skulle hafva slagit mig till marken, om icke David sträckt ut sin arm. . . . Jag tror han eger styrka som en jätte, om han blott vill använda den. Men det var som att gjuta olja på elden, herr Clas sprutade eld och lågor och kastade sig öfver David, så jag trodde, att någon riktig olycka skulle ske. David måste emellertid värja sig, och han gjorde det med besked. Herr Clas föll och slog hufvudet mot en sten . . .»

»Han dog?» sporde Joel i andlös väntan.

»Jag kan det icke säga. Allt blef till en röra, ur hvilken jag såg den dödsbleke herr Clas bäras

uppåt slottet, medan knektarne fattade David och förde honom till fängelset.»

I ögonblickets första uppbrusning, i synnerhet när själen redan förut är satt i liflig rörelse, såsom fallet nu var med Drysander, är man merendels fallen för ytterligheter. Joel var fullkomligt öfvertygad om, att herr Clas' sista stund var kommen och öfverväldigades helt och hållet af tanken på det öde, som under denna förutsättning väntade hans vän.

Han fattade häftigt Eriks båda händer.

»Du skall skynda till ärkebiskopen», sade han, »och säga honom allt . . . kanske skall han kunna rädda David. Men i hvilket fall som helst, så skall du göra allt, hör du det, Erik, jag besvär dig vid vår vänskap, du skall göra allt för att hjelpa David ur fängelset. . . . Ditt hufvud är rikt på utvägar! Och när han så kan fly härifrån, så . . .»

Han tog upp en liten skinnpung, hvarur han framdrog den lilla silfverpenningen, som var hans enda minne från fädernehemmet. Han såg en stund på myntet, men stack det därpå hastigt åter in i sitt förvaringsrum och lämnade pungen åt Erik.

»Då skall du lämna honom denna», sade han, »och bed honom däruti se, huru mycket jag är hans vän, och huru mycket jag varit i stånd att göra för honom, ehuru jag nu ej kan dröja . . .»

»Och hvarföre?» sporde Erik mera med blicken än med tydligt uttalade ord.

»Jag måste begifva mig bort härifrån, och har ingen tid att förlora. . . . Hertig Carl Gustaf väntar mig.»

»Hertigen . . . tronföljaren . . . den blifvande konungen?» sporde Erik med en förvåning, hvari dock glädjen öfver kamratens lycka utgjorde det förhärskande draget.

»Ja, den blifvande konungen!» upprepade Joel.

I detsamma slog klockan i domkyrkotornet sju.

2.

Middagen.

Omkring tjugu år efter nyss beskrifna tilldragelse gick en äldre man utför den nuvarande Drottninggatan söderut.

Han var klädd i en lång, någon snäf kaftan, och de breda kragarne, som den tidens prester buro, voro hvarken så hvita eller så fina, som tidens sed fordrade och som man var van att finna i Stockholm. Såväl hans dräkt som hans hållning utvisade också, att han icke hörde till hufvudstadens presterskap.

Men lämnade den yttre menniskan åtskilligt att anmärka, så försvann allt sådant, när blicken fästes på anletsdragen. Såg man rätt in i dessa ögon, måste man liksom mot sin vilja föras bort från tidens oro och tidens strid till det oförgängliga. Där

låg frid i denna blick, men tillika kraft att bevara friden. Man kunde läsa en hel historia i dessa ögon, om en menniskas strider mot frestelserna och om hennes seger öfver dem, och friden och försonligheten blickade fram liksom det skära, hvita ljuset, när regnbågens färger brytas tillsammans och uppgå i hvarandra till en enda.

Ansiktsdragen voro icke vackra, men det låg något fromt och redbart i dem. Intrycket i sin helhet af mannen var det, att han hunnit öfver den gräns i menniskans utveckling, där hon lämnar bakom sig all äflan efter världens guld och glitter, i hvad form det än må vara, och där hon vandrar stadigt på den väg, som vetter mot det eviga och sanna.

Han gick med långsamma steg helt nära den venstra husraden, om vi så få säga, ehuru Drottninggatan då visserligen icke bestod af hus vid hus. Litet emellan såg han upp på någon ryttare, som i raskt traf skyndade förbi honom norrut, eller på någon kaross, en af dessa stora vagnar, som gungade fram likt små hus, förgyllda och granna, med plymprydda lakejer och löpare. Hans blick uttryckte förvåning, men öfver hans läppar drog ett mildt leende, och han fortsatte sin gång, dock helt försiktigt, som om själfva stenarne, på hvilka hans fötter trampade, varit farliga.

Så synnerligt mycket var väl för öfrigt icke den tiden att se på gatorna i Sveriges hufvudstad,

men för landsortens invånare har väl alltid rikets största stad haft åtskilligt undransvärdt att bjuda på, efter som den helt naturligt i alla tider stått främst i utveckling. För den, som aldrig sett Stockholm, med dess kungaborg och dess många herrepalats, hvilka efter trettioåriga kriget byggdes det ena större och praktfullare än det andra, var otvifvelaktigt staden då mera ett föremål för beundran än nu, huru många stoder af brons än pryda dess torg.

En ibland dessa, som framlefvat sin tid i en aflägsen landsort, var den fattige prestmannen.

När han kommit öfver broarna vid Helgeandsholmen och gått förbi det stora slottet, som han länge stod och betraktade, och när han hunnit fram till Stortorget, stannade han och såg sig omkring. Här var rörelsen större än på de platser han förut besökt, och han tycktes villrådig, om han skulle fortsätta sin vandring.

Han vände sig till en skulderbred borgare, som just gick förbi honom, och sade i en långsam och saktmodig ton:

»Jag önskade ... säg mig, ty jag hittar icke min väg bland de många i denna stora staden, säg mig därföre, huru kommer jag till riksräntmästaren Gripenstjernas hus?»

Borgaren log åt det omständliga i frågan, men lämnade beredvilligt den upplysning, som begärdes.

»Min väg går ditåt, jag skall följa eder genom trängseln!» tillade den välmenande mannen, då han såg prestens bryderi att, oaktadt den lämnade upplysningen, taga sig fram.

Ett vänligt leende blef borgarens belöning, och presten lade sin hand på hans arm, allt under det han i alla fall försiktigt med den långa käppen eller stafven kände framför sig på stenarne.

»Kännen I den rike mannen?» sporde borgaren under vägen.

»Åh ja, något», blef svaret.

»Ja, han är stenrik», fortsatte den språksamme mannen, »och de säga, att hans penningar nu under kriget göra kongl. majestät och kronan lika tjenst som en hel krigshär. Men godt hjärta har han. Jag var själf vid Dalarön, nu strax på nyåret, men det hafven I hört?»

»Nej, det hafver jag icke.»

»Jo, flottan låg infrusen vid Dalarön, det var aderton örlogsskepp, och ingen såg någon utväg att få henne i sjön; då kom riksräntmästaren och gjorde slag i saken. Det skall gå, menade han, och det gick. Han funderade ut ett nytt sätt att såga isen, och själf var han med, ja, det var med knapp nöd han kom ifrån det med lifvet ... men på två veckor var ett fält af fyra mil genombrutet, och flottan gick med fulla segel i sjön. Jo, det är en karlakarl, riktigt en karlakarl; också fick han därföre

insätta i sitt vapen en såg och på hjälmen tvenne kronflaggor med siffran 9 i hvardera.»

»Men hjärtat, min gode man, hjärtat?» frågade den fromme presten ifrigt.

»Ja, hjärtat, på det kunnen I lita, att det klappar varmt äfven under rikedomen. Han skänkte då 300 daler silfvermynt till de sjuka båtsmännens förplägning.»

Prestmannen såg något bedragen ut, men hans godmodiga leende inträdde snart åter.

Borgaren åter blef i sin ordning något ifrig med anledning af detta leende, hvilket han tog som ett uttryck af tvifvel öfver sannfärdigheten af hvad han sagt, och han fortsatte därföre att framdraga hvad han visste om den rike mannen, för att bevisa, det rikedomen hos honom icke förqväft hvad presten satte så högt, nämligen hjärtat.

»Hvad sägen I så därom», fortsatte han, »att riksräntmästaren, när han för tre år sedan, jag känner det väl, ty jag har mycket göra med den där saken ... när han för tre år sedan, säger jag, ingick kontrakt med kronan om all kopparen, hvad menen I, att han betalade för skeppundet? ... Jo, en riksdaler, ja, det är dagens sanning, en riksdaler mer, än som förut gifvits, och han förband sig tillika att erlägga betalningen i goda silfverstänger. Och han har gjort det, jag vet det bestämdt! Nå, hvad sägen I ...?»

»Intet, min vän, intet! . . . Jag menar, att han har sin fördel därvid!»

»Fördel, fördel, ja . . . skall man då icke ha sin ärliga vinst? Det höres, att I icke ären mycket hemmastadd i det borgerliga lifvet. Hvem vill ej hafva lön för sin möda och sina uppoffringar? Men I skolen höra mera. Riksräntmästaren erhöll för ett par år sedan uppsynen öfver koppartullen; den hade förut under flera år genom försnillningar blifvit ständigt förminskad, men huru gick det nu? . . . Jo, riksräntmästaren har årligen lämnat kronan 50,000 daler silfvermynt mera än som denna tull inbragt, när den gått som högst. . . . Har han icke hjärta i kroppen, den mannen, så säg, och tänker han på sin egen fördel mer än hvad hvarje ärlig man har rättighet till?»

Men ännu stod det förargliga leendet qvar på prestens läppar, och han gjorde nu till och med ett spörsmål, hvars betydelse den gode borgaren först efteråt kom att närmare eftersinna.

»Min gode vän», sade han, »I måtten synnerligt väl känna riksräntmästaren?»

»Ja, jag är på sätt och vis hans köpman!» svarade han något oförsiktigt.

Presten klappade honom sakta på armen och nickade, som om han velat säga: kunde tro det!

Men för ögonblicket tänkte icke köpmannen mera därpå.

»Se där», sade han, »där bor riksräntmästaren.»

Det var ett stort, präktigt hus, och en mängd folk gick där ut och in genom den höga, af blanka pelare uppburna porten. Presten tackade vänligt sin vägvisare och sade, att han nu nog skulle reda sig, men borgaren hade ett ärende till den rike mannens kontor och följde därföre genom porten samt visade uppför trappan till öfre våningen, där riksräntmästaren hade sina enskilda rum.

I trappan mötte han ett par livréklädda betjenter, och där uppe i den öfre förstugan stod en ståtlig hofmästare, eller hvad han skulle kallas, och såg med en förnäm blick ned på den obetydlige presten i sin snäfva kappa. Denne tycktes gå liksom i en dröm, sedan han kommit under den rike mannens tak, men denna omständighet var just den, som hjälpte honom att utan alla svårigheter slippa igenom. Då han, utan att hvarken se sig till höger eller venster, räckte ut handen mot dörrlåset, tog den myndige betjenten för gifvet, att det var någon, som blifvit kallad till hans herre och, öppnade därföre dörren samt gick med sin vanliga hållning, ehuru något stoltare, än när han öppnade för ett kammarråd eller någon excellens, att slå upp dörrarna till riksräntmästarens förmak.

Där inne gingo tvenne herrar, i yfviga allongeperuker, inbegripna i ett lifligt samtal. Presten stannade en stund ödmjukt vid dörren. De samtalande

sågo flyktigt på honom, men fortsatte utan vidare sitt samtal, gående upp och ned.

»Som jag säger», sade den ene, »rikets drätselverk befinner sig i den mest förtviflade belägenhet, och finnes icke räddning här hos Gripenstjerna, så finnes den ingenstädes.»

Den andre hostade och skakade bekymmersamt på hufvudet.

»Penningar finnas icke, skeppsvarfven och alla smedjor, styckgjuterier och krutqvarnar stå stilla ... hvart skall det taga vägen? Riksskattmästaren ämnar fullt och fast tillsluta kammarkollegium. Skyttehjelm förklarade till och med rent ut, att han ville icke sätta sig, förr än Gripenstjerna kommit och gifvit anvisning till nya medel ...»

»Men, min vän, detta öfverskrider dock en enskild mans krafter, vore han än så rik ...»

Prestmannen hade återfått sitt leende. Det tycktes, som om han hörde en fortsättning, fast några trappsteg högre upp, af hvad borgaren förtäljt honom. Han ville icke höra mera, utan steg upp och gick sakta fram till en dörr, hvilken stod öppen till ett angränsande rum.

Detta var tomt, och han gick in i det nästföljande. Där satt ett fruntimmer, omgifvet af en hel barnskara. Fem lekte och sprungo omkring på golfvet, det sjätte satt i den förnäma fruns knä. Det var en liten flicka, som kunde vara något mer än

årsgammal, och som knappt hade fått sikte på den gamle prestens hjärtefromma anlete, förr än hon räckte armarne emot honom med ett leende, som påminde om prestens eget.

Fruntimret såg upp med en min, som uttryckte både förvåning och häpnad, men hann icke säga något, förr än presten med tårar i ögonen sporde:

»Detta är Joels barn, ja, ja, jag ser det . . . ack, blif ej förskräckt, jag känner dem alla, alla på honom. Se, är icke detta Joel upp i dagen?» och han lade sin hand på en mörklockig gosse, som något trotsig blickade upp på honom.

»Ja, jag heter Joel», sade barnet, »men hvad heter du?»

Presten svarade icke. Han var, som om han med ens varit en gärna sedd hvardagsgäst i huset, och fruntimret, som icke var någon annan än riksräntmästarens fru, trodde, att hennes man skickat honom in, tills han själf skulle blifva ledig från sina göromål och kunna komma efter. Hon fann väl beteendet hos främlingen något underligt, men hon lät honom med ett småleende hållas, och den lilla, som satt i hennes knä, tycktes icke gifva sig någon ro, förr än äfven hon blef litet närmare uppmärksammad af det stora barnet med de grå lockarne.

»Men så låt henne då komma till mig», sade slutligen presten och räckte fram armarne.

Modern efterkom med ett leende hans önskan, och barnet strålade af förtjusning.

»Nå, jag måtte säga», sade modern, »I ären rätt en barnkär man.»

Hennes min tillkännagaf tydligt nog, att hon själf fann behag i den fromme mannens lek med barnen, hvilka snart i en ring skockade sig omkring honom.

Plötsligt hördes en klocka ringa, och han återlämnade den lilla flickan till modern samt skyndade ut.

Han stannade på tröskeln till det rum, som han kort förut lämnat. De två herrarne stodo nu framför en tredje.

Denne var en högväxt man af ett ståtligt utseende, som med en högförnäm herres anborna finhet och värdighet uppbar både den svarta allongeperuken och den dyrbara, guldbroderade, röda sidenrocken, med den utsökt fina halsduken uppknuten i en stor rosett under hakan. Han var hufvudet högre än de andra två.

Ingen af de tre såg presten, som befann sig i bortersta delen af rummet, fortfarande med foten på tröskeln. Herrn i röda sidenrocken skakade på hufvudet åt hvad en af de andre nyss yttrat, och denne tillade därföre som ett bevekande skäl:

»I fäderneslandets namn, herr riksräntmästare!»

»I veten det väl, mine herrar», svarade riksräntmästaren, »I veten det väl, om jag haft något

spardt för min konung och mitt fädernesland; jag tänker ock, att papperen i kammarkollegium skola kunna lämna svart på hvitt rörande den saken ... men för ögonblicket, det är mig omöjligt.»

»Om jag icke är illa underrättad», återtog den förre, »så har väl kronan ännu medel, hvarigenom hon skulle kunna, så att säga, indirekt och medelbarligen hålla eder för en sådan uppoffring skadeslös.... Hvad skullen I säga om stora sjötullen?»

»Stora sjötullen?» upprepade riksräntmästaren med en forskande blick.

»Generalförvaltare öfver stora sjötullen, jag menar att ...»

»Jag står till min konungs tjenst och vill göra allt för fäderneslandet», svarade riksräntmästaren; »må hända kunna goda råd för ögonblicket hjälpa mer än klingande mynt ...»

»Så föra vi den helsningen till riksskattmästaren.» Det blef ett bugande och ett strömmande af artigheter, under det att riksräntmästaren följde sina förnäma gäster till dörren.

När han vände sig om, stod den svartklädde presten framför honom, men icke oansenlig och drömmande som förut, utan med klar, genomträngande blick, hög och vördnadsbjudande i all sin enkelhet. Riksräntmästaren rynkade ögonbrynen, och gjorde det allt skarpare, ju mindre den främmande syntes sätta i fråga att göra reda för sig eller

helsa honom med de hedersbetygelser, som riksräntmästarens rang och samhällsställning kräfde, och som han var van vid.

För den förnäme mannen var tydligen prestmannen alldeles obekant. Icke ett drag i hans anlete vittnade om, att han stod framför någon, som kände honom närmare, än han själf i detta ögonblick kunde ana.

En stund förgick, hvarunder ständigt en fråga tycktes sväfva på hans läppar, men som blef outtalad. Så besvärad kände han sig af främlingens stadiga, granskande och genomträngande blick. Och innan han rätt hunnit återvinna den fattning, som den egendomliga företeelsen framkallat, hade presten redan tagit till orda, på ett sätt, som ännu mer förvirrade riksräntmästaren.

»Joel», sade han, »du känner mig icke, ser jag, och jag önskade, att jag icke heller kände dig, ty du har glömt ditt fädernesland. Ja, du har glömt det land, hvars storhet du undergräfver med din girighets lusta, du har glömt det folk, hvars händers arbete under blodsvett frambringar de millioner, hvilka skulle komma det i sin helhet till godo, men i stället inströmma i ditt penningeskrin.»

»Menniska, hvem är du?» utbrast den bestörte riksräntmästaren, spanande i sitt minne efter länge sedan förgätna drag, som väl framskymtade, men i ett oredigt töcken, hvilket blef än mera ogenom-

trängligt under de känslor af harm och vrede, hvilka stormade inom honom och uppenbarade sig i de blixtrande ögonen, i läpparnes krampaktiga darrning.

»Jag är en man af detta folk, som förmått uthärda så mycket, som förmått gifva sin sista penning och med mannamod se den bleka döden i ögonen, ej blott där borta på slagfälten under larmande krigsmusik, utan i den ensamma stugan i skogens djup och på den nakna heden ... jag är en man af detta folk, och jag önskade, att jag i denna stund kunde lägga på min tunga alla de suckar, de tårar, allt det blod, som gjutits för våra fäders land, att jag därmed måtte kunna bryta det skal, som omgifver dig, och hitta vägen till ditt hjärta.»

Främlingen talade med en värme och en kraft, som visade, ej blott huru djupt han kände till lidandet bland det folk, hvars talan han förde, utan äfven, att inom honom tonade en sträng, hvars klang beherskade honom och fyllde honom med en makt, som han själf icke anade. Det var, som han tagit orden rakt ur detta hjärta och fört dem fram tiil både bestraffning och bön. Det låg kärlek i hans allvarliga blick, under det han uttalade de straffande orden, och denna kärlek, hvilken liksom genomskimrade hela hans väsende, band den bestraffades tunga.

»Joel Drysander», fortsatte han, »du var min vän i forna dagar ... hvarföre, hvarföre skulle jag se dig midt i detta haf af stulen prakt och glans?»

»David!» ropade riksräntmästaren och tog ett steg fram, men hejdade sig och tillade: »du räknar väl mycket på vår ungdomsvänskap. . . . Sådana ord, som du här kastar mig i ansiktet, kunde stå dig hårdt, ja mycket hårdt . . . du kränker ej blott min ära, du klagar mig an för saker, som gälla lif och ära!»

Det var den forne studenten, som i sin fattigdom och stolthet stod nära döden, då vännens förord hos den vördnadsvärde ärkebiskopen räddade honom och med ens lyfte honom upp till den afundsvärda platsen såsom kanslist hos Sveriges tronföljare. Hans klokhet, duglighet och omtanke jämte hans ovanliga kraft banade honom snart vägen till konungens ynnest, så att han var lika oumbärlig för denne, som efter hans död för förmyndarestyrelsen, och steg uppåt i rang och anseende trappsteg för trappsteg.

Några år efter konungens död gifte han sig med den rike köpmannen Peter Hanssens dotter, Elisabet, och fick med henne stor förmögenhet, som sedan, under hans händer, förökade sig i en alldeles otrolig skala. Det var i denna punkt, som han förnekade sin ädlare natur och gjorde sig skyldig till handlingar, hvilka inför en domare sådan som David på intet vis öfverskyldes af de storartade summor, hvilka han tid efter annan försköt kronan.

Vi kunna göra oss ett begrepp om hans oerhörda rikedom, då han inom tolf år efter sitt gifter-

mål hade försträckt kronan icke mindre än 6 millioner 700,500 daler silfvermynt, en summa, som efter sädespriset svarar ungefär mot 2,200,000 tunnor spanmål och sålunda efter nu gällande värden, lågt taget, skulle motsvara mellan 20 och 30 millioner. Hans många egendomar, hans ståtliga hus i Stockholm med dess praktfulla och dyrbara inredning från det största till det minsta, hans många tjenare, hans utsökt fina middagar — allt detta var föremål för allas beundran, några tadel och mångas afund.

Sättet, hvarpå han vunnit denna rikedom, var hans fel och blef hans olycka. Det var icke sådant, att det kunde uthärda en närmare granskning. Vi få här icke vara utförliga i denna fråga, utan nödgas inskränka oss att blott säga, det Joel Gripenstjerna, oaktadt alla de förträffliga egenskaper, som utmärkte honom, var bland dem, som genom försnillningar från kronan, genom att beräkna sig hög ränta, genom att för sina lån och förskott betinga sig ej blott flera af kronans betydligaste inkomster, utan äfven flera hemman och gårdar såsom förpantning — han var en bland dem, som genom sådana medel förskaffat sig sin stora förmögenhet. Det är sannt, han höll aldrig handen sluten, när det gällde fäderneslandet, och utmärkte sig därutinnan framför många af de andra. Det var i alla fall, som om han midt under bruset af sin ovanliga lycka, om ock omedvetet, känt hjärtat klappa för något högre

än blotta penningen — det var liksom hans hjärta genomdallrats af något liknande det löfte, som gafs vännen, medan ännu hjärtat var ungt och brann för allt högt och ädelt. Men denna hjärtats hviskning tillfredsställdes af hvad han gjorde, förnuftet och beräkningen gaf handlingen en vacker färg, som förvillade. Samvetet hade under årens lopp blifvit för väl ombonadt, för att dess stämma skulle kunna bryta igenom och göra sig rätt hörd.

Det var naturligt, att både afund, ovilja och harm skulle följa en så utomordentlig framgång, helst som sättet, hvarpå den vunnits, var allmänt bekant och föremål för tadel så väl man och man emellan, som på riksdagarne.

Men mannen stod ännu säker och liksom oåtkomlig för anfallen. Han hörde till »det nya» eller »nya Sverige», till männen, som kommit sig upp under stormaktstiden i och med det pfalziska huset, och redan detta gaf honom ett betydligt öfvertag. Därtill kom den omständigheten, att han hade vid konungens sida en mäktig försvarare i sin gamle vän från Upsala, Erik Lindeman, smedsonen från Vadstena, som likt honom själf stigit oafbrutet och högt, samt nu var grefve och konungens förklarade gunstling under namn af Lindskiöld.

David stod qvar i dalens skugga, han var blott en fattig kaplan i en församling i sin aflägsna hembygd. Men så hade han också qvar hela sitt varma,

rika hjärta, lika öppet som fordom för både glädje och sorg, delande i sann ödmjukhet så väl den ena som den andra, där hans samvete sade honom, att de voro en glädje i eller sorg efter Guds sinne. Det var hans hjärta, som gifvit honom mod att med de stränga orden träda inför den mäktige mannen. Men för hans blickar föll det rika, guldprydda omhöljet bort, han såg endast vännen och ville rädda honom undan den storm, som han visste skulle komma, rädda hans hjärta ur den vida större faran, att alldeles förhårdna under rikedomen och äran.

Därföre stod han så lugn inför den vrede, som samlade sig under Joel Gripenstjernas sammandragna ögonbryn.

»Du har rätt, Joel», sade han, »det har fordrats mod att så uppträda inför dig, som jag har gjort, men jag vore icke din vän, om jag icke sökte rädda dig, när jag såge dig i fara.»

»Fara?» utbrast Gripenstjerna, och rösten dallrade mellan harm och fruktan.

»Ja, fara, både timlig och evig», genmälde David, »eller förstår du då icke, att en räkenskapsdag stundar både i det ena och det andra afseendet?»

»Jag har min konungs bref!» blef Joels svar.

Och han hade knappt uttalat ordet, förr än en betjent inträdde med några bref på en silfverbricka. Joel kastade en flyktig blick på dem, men varseblef därvid tvenne, hvilka han genast tog och läste. De

voro, det ena från Lindskiöld, det andra från konungen själf. Det sistnämnda, som innehöll en kunglig begäran, att Gripenstjerna skulle åtfölja kammarrådet Lars Fleming till Falun i ett viktigt ärende, och slutade med att tillförsäkra honom all kunglig nåd, räckte Joel med ett öfverlägset leende åt David.

»Detta är mera farligt än allt annat!» sade David, sedan han genomläst brefvet, »ty det snärjer dig allt mera in i det närvarande och förtager dig hvarje tanke på framtiden. Men tro mig, Joel, hvad jag nu säger dig, skall en gång sägas dig offentligen, och då skall din vrede vara vanmäktig. Hejda dig därföre, medan tid är!»

»Men så säg då en gång, hvad är din mening med allt detta, enfaldiga menniska, hvad vill du, att jag skall göra?»

»Återbär frivilligt till kronan allt hvad du med orätt från henne bekommit! Du vill säga, att du gjort och gör konung och land stora tjenster . . . , min vän, tala icke därom för mig, det är blott och bart din plikt, och hvad du gjort är mindre, än hvad den simplaste bonde gör, som i sin fattigdom offrar sitt lif. Du har försträckt kronan ofantliga penningsummor, men säg mig, äro de ej i själfva verket kronans egna influtna medel, som utgifvas för dina, därföre att du förstått bringa det därhän, att de gått genom dina händer. Så är du kronans fordringsegare, ehuru du i själfva verket har intet att

fordra. Se, därföre är din rikedom orättfången, och talet därom sorlar genom gator och gränder, ehuru ännu ingen vågat framföra det till dig. Jag har vågat, emedan jag trodde mig känna dig bättre än den stora mängden, jag har vågat det på grund af det ungdomsminne, som är gemensamt för oss båda, och på grund däraf, att jag älskar dig själf, icke den rike mannen.»

Joel Gripenstjerna försjönk i tankar. De bleknade minnena från fordom trädde fram ur sitt dunkel, allt som vännen talade, och de sågo honom så rakt och så fritt i ögonen, som barnen se, hvilka icke veta någon fruktan. Men det var blott ett ögonblick.

De veknade dragen förhårdnade åter, och blicken blef kall och skarp.

»Du har vågat mycket, David», sade han med afmätt röst, »men jag förlåter dig för vår forna vänskaps skull. Du må gå lika fritt som du kommit. Men du kan i förbigående säga den sorlande mängden i gatorna och gränderna, att Joel Gripenstjerna litar mera på sin konungs ord och bref, än på vindkasten i dess hjärnor. Farväl, min vän . . . farväl!»

Och med högdraget hufvud lämnade han rummet.

David stod qvar och såg efter honom, och det milda leendet skiftade i djupt vemod, under det att blicken skymdes af tårar. Han tog upp ur fickan en liten skinnpung, som han länge vägde i handen,

och hvarpå hans ögon hvilade. Han tycktes tveka, om han skulle lägga den fula och blanknötta pungen på det blanka bordet, som sprang fram under en dyrbar, förgylld spegel tätt invid honom, eller om han åter skulle låta den sjunka ned i sin gömma, där den ock otvifvelaktigt passade bättre.

Men plötsligt slog han upp ögonen, som om han fattat sitt beslut. Han gick hastigt genom de rum, som han nyss lämnat, och kom åter in i det, där det rikt klädda fruntimret med ett barnafromt leende satt omgifvet af hela barnskaran och åter hade den lilla Christina i sitt sköte.

Barnet tycktes känna den gamle mannen och räckte sina armar emot honom. Han tryckte hastigt skinnpungen i barnets sköte.

»Gud välsigne dig, kära barn», sade han med rörelse; »den lilla pungen är från din farfader . . . måtte lyckan med den komma åter i din faders hus!»

Fruntimret såg förskräckt upp, och en fråga sväfvade på hennes läppar, men den beynnerlige mannen tryckte hastigt en kyss på barnets panna och var med detsamma försvunnen.

Det var blott en timme, som han vistats i den rike riksräntmästarens hus.

3.

Qvällen.

Åter gingo tjugu år, och många af dem, som utgjort det unga Sverige och i ungdomlig kraft sett ned på det öfvervunna gamla, hade gått bort från skådeplatsen för sina strider och segrar. Konung Carl själf, som obevekligt brutit ned maktens och rikedomens hörnsten ur det gamla högadliga Sverige, var död, hans gunstlingar voro ock borta, så väl Johan Gyllenstjerna som Erik Lindskiöld och flere. En och annan af dem, som ifrigast deltagit i striden, sutto qvar i makt och härlighet bland segrarne, men många, många gingo som bleka hamnar på ett slagfält efter stridens slut, letande efter hvad som varit och aldrig mer skulle blifva.

Ingen strid kämpas, som icke kräfver sina offer, och män falla på den segrande sidan, lika väl som på den besegrade. Striden hade förts mellan det gamla och det nya Sverige, mellan den högättade adeln och uppkomlingarne. De senare hade segrat, men leden hade glesnat, och segersångerna sjöngos öfver mången kämpe, hvars lycka gått i grund, och hvars namn glömts bort under dagens ständigt nya äflan och lif.

I bagareåldermannen Joachim Kammeckers hus rustades till bröllop. Hans vän, majoren vid örlogs-

flottan Hans Anckarcrantz, skulle där hålla bröllop för sin dotter och kaptenen vid flottan, Leijonsten. Majoren bodde i Carlskrona, men hans dotter hade en längre tid vistats hos hans vän i Stockholm och därföre skulle bröllopet stå där. Bland brudens fränder, som anländt till bröllopet, var äfven en frände till hans moder, kaplanen David Norrbottniensis.

Han var sig alldeles lik som för tjugu år sedan och tycktes i all sin sträfva enkelhet tillhöra dessa utvalda, hvilka oberörda af tidens härjningar gå genom lifvet. Hans ögon blickade lika fromt eller, om man så vill, lika drömmande, och hans läppar logo sitt milda leende alldeles som fordom. Själfva kaftanen tycktes icke hafva undergått någon förändring, utan hängde lika snäf som alltid omkring honom.

I bagareåldermannens stora sal, där det af kejsar Leopold skänkta Kammeckerska vapnet grannt utsiradt var uppsatt såsom ett minne från den hederlige gubbens ungdom, då han i kriget mot turkarne af kejsaren vann adlig sköld och hjelm, — i salen stod den numera sjuttioårige kaplanen och lyssnade till en yngling om aderton år, hvilken tycktes anförtro honom något, som tungt hvilade på hans hjärta.

När han slutat, lade kaplanen sin hand på hans axel och sade:

»Dina tankar äro goda och ditt uppsåt är rent, gosse ... gå med Gudi, och hvad som än må hända, huru bittert det än skall smärta till en början, så skall du dock alltid hafva samvetets vittnesbörd, att du handlat rätt!»

Och ynglingen gick.

Långt bort från bröllopshuset i en liten gård på söder, omgifven af en trädgård, hvars löfverk här och där börjat gulna för höstvinden, gick han in. På förstugutrappan stod en ung flicka, som skyndade honom till mötes.

Hon var tarfligt klädd, men ovanligt vacker, ehuru ett svårmod låg utbredt öfver de fina dragen.

»Kom, Christina», sade ynglingen, »jag har något att säga dig, som jag tror, att du skall gilla.»

Flickan följde honom tyst. Hon vågade icke fråga. Hon kände redan förut, att hvad som skulle sägas hade sorg och tårar i följe.

I trädgårdens aflägsnaste vrå stannade de. Ingen menniska syntes till. De voro alldeles ostörda, endast ett och annat nedfallet blad prasslade, när det af vinden fördes fram öfver sandgångarne.

»Christina!» sade ynglingen och fattade flickans darrande hand, »du vet, huru högt jag älskar dig, men ...»

»Men?» upprepade Christina, då ordet icke ville fram öfver ynglingens läppar. »Men ... hvad är det, Gustaf?»

»Din fader», återtog Gustaf, »din fader är mig icke blid, han låter sig icke beveka. Jag bad honom om din hand; han gaf mig ett hårdt nej till svar. Blif ej rädd, Christina . . . han gör mig orätt, han känner mig icke, men har du tro till mig . . . säg, säg, Christina, det har du ju?»

Blicken och leendet svarade tillräckligt.

»Ja, jag litar på dig», återtog Gustaf, »jag vill icke i smyg bakom din faders rygg njuta af en lycka, som han ej vill unna mig. Därföre, ser du, . . . därföre vill jag nu säga dig mitt farväl; jag reser bort, långt bort till fjärran land; kanske unnar mig Herren att vinna gods och guld, det är mitt enda hopp . . . och när jag då kommer hem, så vill jag köpa Vallsjö, måhända ock någon af de andra gårdarne, som blifvit din fader fråntagna, och då . . . då vill jag säga till honom . . . detta gifver dig din dotter, vill du nu gifva mig henne. . . . Säg, Christina, vill du vänta till dess?»

»Och om det aldrig inträffar?» sporde Christina.

»Aldrig inträffar . . . det skall, det måste inträffa, Christina, eller också vill jag dö!»

Det var ungdom som talade och ungdom som hörde, och hoppet kringsväfvade dem, uppfyllde deras hjärtan och log midt i sorgen, midt i skilsmässans smärta. Tiden var dessutom fylld af storartade tankar. Intet syntes omöjligt för en kraftfull och allvarlig vilja. Man måste fram och vinna sitt mål

eller dö. Carl XII själf i sin kungliga storhet är det bästa uttrycket för detta drag i tidsandan.

De unga skildes åt, och de nedfallna bladen höllo en ringdans på platsen, där deras fötter nyss trampat, som om de velat visa, huru föga de menskliga beräkningarna kunna hålla stånd i lifvets stormar, där det gäller att strida på lif och död för det rätta och goda, och där lyckan, den sanna lyckan faller som en krans ofvanifrån på den, och endast på den segrarens svärd.

Men bakom syrénhäcken framträdde en gammal, nedlutad man.

Han stannade midt bland de dansande bladen. Men här reste han sig och riktade anletet mot höjden. En suck flög dit upp. Men kring de insjunkna dragen lägrade sig ett uttryck af fast och glad beslutsamhet, som när menniskan efter en lång strid kommit till klarhet och blifvit ense med sig själf.

Med hastigare steg än man kunnat vänta gick han genom trädgården, stannade ett ögonblick vid grinden och blickade sig omkring, men fortsatte därefter med ökad skyndsamhet sin vandring öfver gården till förstugutrappan.

Inne i salen satt hans fru. Nu var också hon gammal, och sorgerna och pröfningarna hade hunnit henne, fårat hennes kind och blekt hennes en gång rika hår. Men i ögonen log ännu samma fromhet och innerliga hjärtlighet som i yngre dagar.

Den gamle mannen gick fram till henne, fattade och kysste hennes hand samt lade med mildt våld hennes arm under sin och förde henne med sig ut ur salen in i ett angränsande rum. Här nedsatte han henne i soffan och gick fram till ett gammalt valnötsskåp, hvars dörr han med varsamhet öppnade.

Han framtog därpå en packe papper, som han nedlade på bordet framför den förvånade hustrun.

»Elisabet», sade han och fattade åter sin hustrus hand, »du har kärlek, hustru . . . har du också mod?»

»Är det någon ny olycka, Joel?» frågade fru Elisabet.

Hennes man log, i det han svarade:

»Ja, på sätt och vis, Elisabet; det gäller ingenting mer och ingenting mindre, än att vi blifva utfattiga. . . . Har du mod att dricka den kalken, hustru?»

»Ske Guds vilja», svarade fru Elisabet undergifvet, och mannen återtog med bruten stämma:

»Dessa papper, hustru, äro allt som är qvar af min forna lycka . . . det är ungefär hvad du förde med dig i boet. . . . Men ser du, hustru, jag har, när jag ransakar min gångna lefnad, funnit hvad ingen af de stränge herrarne i reduktionskommissionen funnit . . . jag har funnit, att en man, fordom rik, liksom jag, blifvit fattig, utfattig, hustru, och det genom mig . . . dessa pengar äro hans egendom!

Lagen kan icke åtkomma dem, men samvetet, samvetet, hustru. . . . Säg nu, vill du som jag?»

»Ja, ja, Joel!» utropade den ädla qvinnan, »icke ett öre med orätt. . . . Herren skall nog utse vår del, därom är jag viss!»

Joel Gripenstjerna steg upp och slöt sin hustru i sina armar, under det han grät som ett barn.

»Gud vet, huru det kommer sig, Elisabet», sade han därefter, »jag har aldrig känt mig så lycklig som nu, fast jag vet, att jag är fattigare än jag någonsin varit.»

»Gud välsigne dig, Joel!» återtog hans hustru, men tillade, i det hon log mellan tårarne: »vi hafva dock din faders silfverpenning i huset.»

Gubben blef med ens helt allvarsam vid dessa ord, och han sammanknäppte sina händer.

»Min faders silfverpenning!» sade han, »ja, den finnes i huset, men den är min dotters egendom... Gud, hvilken sanning, hvilken förfärlig sanning innehålla ej de få orden af min ungdomsvän!»

Han gick åter fram till valnötsskåpet och framtog en liten nött skinnpung, hvarur han upptog ett sammanviket papper, som innehöll den gamla silfverslanten. På papperet stod: »Lefver du den stunden, att du kan säga mig, det jag glömt mitt fosterland, så må rikedomen förtorka i min hand, och jag gå bort ifrån allt lika fattig, som jag kommit till det!»

»Ja, han hade rätt, min fattige och dock så rike vän, han hade rätt», utbrast Joel, sedan han uppläst den lilla meningen ur papperet, »jag glömde mitt fosterland. Ty väl glömmer den sitt folk och sitt land, som låter tusende dö i hunger och elände, medan hans penningkistor fyllas. Det var stulet guld... orden voro stränga, men de voro sanna; det var stulet guld!»

Han försjönk i tankar; men efter en stund såg han åter upp och sade, i det han räckte sin hustru handen:

»Nu vill jag gå till honom, den ende, som jag numera kan nå af alla dem, hvilka genom mig blifvit bragta till tiggarstafven.... Bed Gud, hustru, för mig, att min gärning må vara honom tacknämlig!»

Han gick, och för hvarje steg, som han tog, blef hans sinne lugnare och hans gång säkrare. Vägen var lång, men den tycktes icke förorsaka den gamle någon trötthet. Slutligen stod han framför porten till det hus, där han bodde, som han sökte.

Det var det Kammeckerska huset. Han gick in och sporde en förbiskyndande tjenare, om köpman Lamb bodde i huset, samt om han kunde träffas.

»Den stackars gubben lär icke komma lång väg!» svarade tjenaren och förde den frågande öfver gården till ett litet rum på nedre botten.

Den gamle köpmannen satt i en hög karmstol framför fönstret, hvars små, mörka rutor insläppte en knapp dager, ännu mer bortskymd genom de mörka förhängena på ömse sidor. Mannen var en broder till major Anckarcrantz' fader, ursprungligen rik, liksom denne, men hade förlorat all sin förmögenhet under de svåra tiderna efter 1680, då efterräkningarna från kronan som våldsammast togo igen allt hvad som på ett eller annat sätt vunnits af henne. Han hyrde nu på gamla dagar ett rum af bagareåldermannen, men denne visste mer än väl, att köpmannen i själfva verket var hans ständige gäst både till rum och kost.

Nu skulle gubben med på det bröllop, som brorsonen rustade till i sin väns hus, och därföre var han finputsad och hade en splitter ny dräkt på sig, en gåfva af brorsonen.

Någon samtalade med gubben, medan Joel befann sig utanför dörren, men när han steg in, försvann denne i skuggan bakom den stora sängens omhänge, där sannolikt en dörr ledde in till något angränsande rum.

»Jag är kammarrådet Joel Gripenstjerna!» sade denne, i det han steg fram till gubben, som gjorde stora ögon och sökte att resa sig upp ur stolen.

»Jag kommer i ett eget ärende till eder», fortsatte Joel, nödgande köpmannen att blifva stilla i stolen; »I kännen mig icke, men jag känner eder

desto bättre, och I sen nu framför eder den man, som vållat eder olycka.»

Han redogjorde därefter klart och tydligt för allt, och den förvånade köpmannen drog sig också småningom till minnes, huru saken förlupit.

»Här äro papperen», tillade Joel, »papperen som visa alltsammans, och den förlust, som jag förvållade eder, har jag uträknat, och den går med räntor till 50,000 daler silfvermynt. Här lämnar jag eder denna summa!»

Den gamle köpmannen satt med utsträckta händer och vidöppen mun. Han visste synbarligen icke, om han drömde eller om han var vaken.

»Kunnen I så förlåta mig, hvad jag gjort eder?» sporde Joel och räckte fram sin hand.

»Herr kammarråd!» stammade köpmannen, »herr kammarråd, jag kan icke, jag kan icke . . .!» och så brast han i en ström af tårar.

I detsamma öppnades dörren och Gustaf Anckarcrantz trädde in. Han studsade, när han fick se kammarrådet, men denne fattade vänligt hans hand.

»Min unge vän», sade han, »din gamle vän behöfver din hjälp! . . . Och sedan, sedan kan du komma till mig!»

Och därmed lämnade han rummet och det Kammeckerska huset, åter tagande vägen till sitt hem.

Men det var som om en annan ande kommit öfver och in i huset, medan han vandrat den långa

vägen fram och åter. Aldrig hade solen lyst så varmt på det gröna torftaket eller på de små fönsterrutorna, aldrig hade trädens kronor, äfven när de stodo i sin fulla sommarskrud, varit så sköna, aldrig himlen hvälft sig så hög och blå däröfver.

Hjärtat klappade varmare än någonsin i Joel Gripenstjernas barm, fast han nu hade intet på jor-

den mer än Guds godhet att stödja sig vid. Men det är den stora skilnaden mellan världens rikedom och hjärtats, att den senare blommar som skönast, när den förra länge sedan är förgången.

När han trädde in i den låga salen, kom hans hustru emot honom. Han slöt henne intill sig och sade:

»Nu äro vi fattiga, Elisabet!»

»Men lyckliga!» svarade hon.

»Ja, lyckliga!» hördes en stämma från dörren upprepa.

Och där stod med strålande anlete den gamle, leende David.

»David!» utropade Joel och tog ett par steg tillbaka, »David, du stiger öfver min tröskel?»

»Ja, det gör jag, ty där ett ädelt hjärta klappar, där firar jag min skönaste gudstjenst! . . . Jag visste väl, jag, att hjärtat var godt hos min gamle kamrat. Gud vare lof, nu hafva de brustit, de gyllene kedjorna, som bundo det fast vid jorden!»

»De hafva brustit!» upprepade Joel och skyndade med öppna armar mot sin gamle vän.

Christina stod i dörren lika rörd som någon af de gamle. Hon mindes väl icke dens ansikte, som log emot henne, när hon satt i moderns sköte, men hon hade så ofta hört denna omtala den besynnerliga händelsen och pungen med det lilla silfvermyntet, samt hade äfven genom upprepade spörsmål fått kännedom om orsaken till hans besök och huru det lyckats, så att hon icke blott kände sig dragen till honom, utan äfven fullt fattade betydelsen af den högtid, som nu firades i den lilla oansenliga salen.

Rummet fylldes efter hand äfven af familjens öfriga medlemmar. De två äldsta sönerna voro nu fullväxta. Joel, som var så lik sin fader, hade gått i fransk tjenst och funnit döden i ett slag i Piemont för sju år sedan. Af döttrarna lefde fyra utom Christina.

För de gamle, när de sågo sig omgifna af denna krans af glada, friska ansikten, eller med uttrycket af det innerligaste deltagande slutande sig till dem, var det som om en fläkt från deras egen ungdom kommit farande och smekt deras sinnen med en på länge icke anad frid.

Medan de så stodo och nästan glömde det närvarandes i själfva verket ganska dystra verklighet för det förflutna, öppnades dörren och Gustaf Anckarcrantz visade sig på tröskeln. Han stannade något tvekande och obeslutsam, om han skulle gå fram, men kammarrådet kom emot honom och fattade hans hand samt vinkade med detsamma Christina till sig.

»Barn», sade han, och bemödade sig icke att beslöja den rörelse, som han kände, »I hafven ansett mig för hård, må hända ligger det ock i mitt lynne att vara det, men jag har dock haft edert eget väl för ögonen, och jag tror ej gärna på opröfvad kraft. Men hellre än att I skolen sörja, så må enhvar veta eder kärlek ... jag vet nu» — tillade han leende — »att lycka finnes, utan att hon bygges på rikedomens förgängliga grund. Här ... här bor hon!»

Han lade härvid handen på hjärtat, men slöt därpå båda intill sig.

David stod strax bredvid, och när tillfälle erbjöd sig, lade han handen på Gustafs arm, liksom ville han påminna honom om något. Denne läm-

nade honom också ett stort förségladt bref. David tog det och höll det en stund i handen. Han tycktes behöfva tid att öfverväga med sig själf hvad som nu rörde sig inom honom, innan han gaf luft i ord.

»Menniskan är underlig att skåda», sade han slutligen, »så väl i afseende på hennes åflan, som i afseende på skiftningarna i hennes öde. Ofta tror hon sig i ett aflägset fjärran hafva att söka sin längtans föremål, då det ligger framför hennes fötter, och detta gemenligen då, när hon litar endast på egen kraft och icke i sin blindhet lämnar något åt honom, hvars makt hon dock med sina läppar bekänner. Men därutinnan ligger ock orsaken till ostadigheten i hennes lycka.»

Det var tydligen tanken på vännen, som framkallade hos honom denna tankegång, men då han såg, huru fullkomligt hans åsikt följdes af så väl Joel som fru Elisabet, afbröt han sig och lyfte brefvet mot den förre.

»Du anar icke, Joel, hvad jag här håller i handen, men kanske skall du förstå den glädje, jag känner, då det unnats mig att blifva öfverbringaren däraf.»

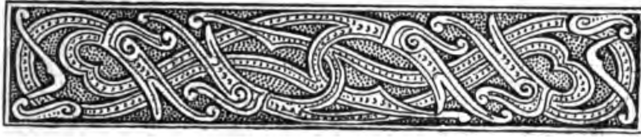
Joel bröt omslaget. Det innehöll ett kungligt utslag på rättigheten för honom att åtnjuta årlig ränta af den till kronan indragna egendomen Kjersö, äfvensom en förhoppning, att egendomen framdeles under vissa vilkor, hvilkas uppfyllande dock voro

tämligen lätta att förutse, skulle komma att tillfalla hans arfvingar mot en viss årlig afgift till kronan.

Joel fattade med värma vännens hand och såg frågande på honom.

»Ja, ja», smålog denne, det händer stundom, att äfven den ringe har mäktiga vänner, så att han kan få fram ett sanningens ord till den som vederbör!»

44.

Carl X och Axel Oxenstjerna.

Carl X Gustaf vid Axel Oxenstjernas dödsbädd är en punkt i vår historia, som vinner i betydelse, ju mera man betraktar densamma. Den döende rådsherrn är bilden af den gångna tiden. Han är, kan man säga — slutordet i det första kapitlet af vår storhets häfder. Konungen vid hans sida är begynnelseordet till det kapitel, som därpå följde — till sitt innehåll på en gång en fortsättning af hvad som redan blifvit börjadt och en begynnelse af något nytt och självständigt. Den föregående tiden hade fört upp i höjden den svenska storhetens Dædalusbyggnad; den, som nu följde, fick på sin lott att fylla den stolta byggnaden med män och vapen, som kunde upprätthålla densamma, att den icke måtte falla vid första allvarsammare anstormning.

Därtill hörde att befria Sverige från det nesliga beroende, hvari det måste stå till utländingens penningar, — ett beroende, som likt en Minotaurus kräfde litet emellan sin gärd. Befrielsen härifrån — ett Theseusarbete det ock — är hufvudinnehållet af det kapitel i våra häfder, som begynner med Carl X Gustaf.

Men ej blott ur denna allmänna och större synpunkt väcker det hos åskådaren ett eget intresse att se konung Carl vid Oxenstjernas sida i hans sista stunder, — detta möte har äfven en mera enskild och personlig betydelse, och de ord, som konungen där uttalade: »lycklig den, som så lefvat! — lycklig den, som så får dö!» äro i dubbelt afseende betecknande så väl för honom, hvilken uttalade dem, som för honom, om hvilken de uttalades. Det är beröringen mellan de båda männen i detta afseende, som vi här företrädesvis, om ock i korthet, vilja söka framställa.

Carl Gustaf kände sig, oaktadt sin helt och hållet svenska uppfostran, tidigt som en främling i Sverige. Hans fader, pfalzgrefven Johan Casimir, var gift med Carl IX:s dotter och Gustaf Adolfs syster Catharina, och därutinnan låg den enda anknytningspunkten mellan den tyske fursten och Sverige. Sedermera använde väl Gustaf Adolf pfalzgrefven, sin svåger, i rikets tjenst, men det sågs ingalunda gärna af de svenske store, och knappt var konungen död, så aflägsnades han helt och hållet från all beröring

med rikets angelägenheter. Däraf tändes oljan i det pfalzgrefliga huset på Stegeborg, och man finner det helt naturligt, att dess medlemmar skulle genom konungadottern Christina, som enligt faderns vilja uppfostrades af hans syster Catharina, söka vinna ersättning för hvad det genom de gamla svenska släkternas månhet om sin makt förlorat. Axel Oxenstjerna var den, som härvid noga vakade öfver de adliga rättigheterna. »Till riksens råd och högre ämbeten kunde icke, enligt Sveriges lag, andra än infödde svenske adelsmän kallas», yttrade han, då Johan Casimir ville vinna inträde i rådet. Och vid högtidligheter vägrades pfalzgrefven till och med den plats, som hans furstliga höghet och släktskap med konungahuset kräfde. Man ville på allt sätt visa både honom själf och världen, att han ingen del hade i styrelsen af Sveriges rike. När nu fadern, den store Gustaf Adolfs svåger, måste låta sig behaga en sådan behandling, så faller det af sig självt, att hans barn skulle känna tyngden af de höge herrarnes beteende ännu svårare, liksom ock att det hos dem skulle verka lifligare och djupare. Det förefaller ock betraktaren eget nog, att det just var genom dessa så tillbakasatta barn af Johan Casimir, som den gamla svenska högadeln lyftes ned från sin höjd och förlorade sin makt så fullkomligt, att därefter hvarje försök att återvinna densamma misslyckades.

I den unge Carl Gustafs sinne lågade häftigt harmen öfver beteendet mot fadern, och det berättas, att när han en gång fick se Oxenstjernas älsklingshund, ett troget och förträffligt djur, som för sin fulhets skull bar namnet Stygger, så rann sinnet till på honom, och han skjöt ihjäl hunden. Högadelns afvoghet och motvilja i förening med densammas misstroende mot pfalzgrefliga huset visade sig sedermera äfven uti de svårigheter, som lades i vägen för Carl Gustaf att vinna anställning i rikets tjenst, och det beroende, hvari han till följd af sin fattigdom måste stå till de regerande herrarne, beredde honom mången bitter stund. Äfven därute i kriget bevakades alla hans ord och handlingar på det noggrannaste, men han uppgaf dock icke sin afsikt att — som han skref till sin fader — »söka sin lycka med svärdet», och han ville »söka henne, förr än han skulle finna henne», — ord, hvilka på en gång angifva hurtigheten och spänstigheten i hans skaplynne.

Tydligast visar sig fientligheten mot Carl Gustaf, då det sedermera blef fråga om hans upphöjande till arffurste och tronföljare. Samtidigt med mognandet af Christinas beslut att icke äkta »den lille tjocke borgmästaren», såsom hon kallade Carl Gustaf, vaknade hos henne beslutet att upphöja honom till sin tronföljare. Kort före Carl Gustafs öfverresa till Tyskland i juni 1648, då han skulle öf-

vertaga högsta befälet öfver de svenska hårarne därstädes, hade han ett samtal med drottningen i närvaro af grefve M. G. de la Gardie och biskop Johannes Mathiæ i Strengnäs, för att få ett bestämdt svar rörande sitt frieri till drottningen, och därvid yttrade drottningen, att hon ville göra honom till sin efterträdare på tronen. Underrättelsen härom väckte ingalunda någon glädje hos pfalzgrefven. »Jag svarade — berättar han själf — och blef vid min förra mening om giftermålet. Jag önskade Gud bevara mig från att lefva den dag, då jag efter hennes maj:ts död skulle vara i dessa herrars händer; jag komme aldrig till rätta med dem och ville ej söla mina händer i deras blod. Det vore mig kärare under sådana förhållanden att aldrig hafva något hopp om riket. Drottningen svarade, att hon ville väl förekomma, att jag ej skulle söla mig i deras blod; hon hoppades tvärtom att genom mig förekomma all oreda.»

Enligt detta Carl Gustafs yttrande, jämfördt med en mängd mera enskilda och förtroliga i bref till hans fader, synes man kunna med visshet antaga, att han icke eftersträfvade kronan, och i ljuset af denna visshet förefalla »dessa herrars» bemödanden att utestänga honom från kronan ännu mer anmärkningsvärda. I februari 1649 samlades ständerna till en riksdag i Upsala, där de genom en deputation förnyade sin anhållan, att drottningen ville fatta sitt

beslut med afseende på giftermålet. Detta egde rum den 23 februari, och dagen därpå uppträdde Christina i rådet med ett förslag, att Carl Gustaf måtte utnämnas till tronföljare, och hon utvecklade i ett tal de skäl, hvarpå hon härvid stödde sig. Rådsherrarne sutto helt öfverraskade och bestörte, och en allmän tystnad inträdde. Men så började de uttala sina meningar, och nästan alla yttrade sig emot drottningens förslag. De framställde faran af att under drottningens lifstid utnämna en efterträdare, som ej tillika var hennes gemål, och de påminde om striderna mellan konung Erik och hans bröder, mellan drottningens farfader och Sigismund, och den hemliga täflan, som jäst mellan Gustaf Adolf och Carl Filip, men hvars utbrott försynen förekom; slutligen framhöllo de faran af att få tvenne kullar af arfprinsar, om framdeles drottningen och hertigen förmälde sig, hvar på sitt håll. Carl Gustaf önskade de allt godt, men de kunde endast råda till giftermålet, som drottningen enligt sitt löfte borde uppfylla. »Jag har endast lofvat att aldrig äkta någon annan», svarade drottningen; »nu har jag beslutat att för rikets säkerhet låta nämna en tronföljare, och I kunnen ej undra på, om jag valt den, som ständerna ansett värdig att blifva min gemål.»

Men rådet lät sig ej så lätt öfvertyga. Ordvexlingen blef häftig. Och där stod hon ensam, den unga drottningen, gent emot gamla, bepröfvade

män, hvilka voro ett föremål för Europas beundran och mer än en gång gjort sin vilja gällande i afseende på världsdelens angelägenheter. Dessa veteraner vid rådsbordet och på slagfältet måste dock till slut foga sig efter den tjugutreåriga drottningen. Hon kände väl — utbrast hon slutligen med lågande blick — att rådet åter ville införa valriket i Sverige; kanslerns (Axel Oxenstjernas) och drotsens (Per Brahes) planer voro inga hemligheter; de talte om arfprinsars split om riket, men hon sporde dem till, om det väl vore bättre, att det framdeles blefve ett stridsäpple mellan deras egna barn. »Förklaren Carl Gustaf», sade hon, »genast för min efterträdare; dör jag, utan att det skett, så håller jag vad om mina bägge öron, att han aldrig kommer på tronen!» På en invändning af Lennart Torstenson, att Carl Gustaf aldrig skulle komma att förmäla sig, om han ej finge hennes maj:t, svarade Christina: »har ingen fara; kärleken brinner ej nödvändigt för en enda; en krona är en vacker flicka!» Den 10 mars förklarades verkligen Carl Gustaf af råd och ständer för arfvinge till svenska kronan.

Gamle grefve Axel, som till följd af sjuklighet måste hålla sig hemma, kunde endast med största svårighet förmås att teckna sitt namn under detta beslut. Hofkansleren Tungel, som af drottningen skickades hem till honom, har uppsatt en berättelse om detta besök. Vi anföra ur dennes berättelse blott

följande yttrande af rikskansleren: »Jag bekänner det med allvar», sade han, »att om min graf stode mig på denna timme öppen, och i mitt villkor vore att lägga mig i grafven eller underskrifva beslutet om arfföljden, så tage mig fanen, om jag icke hellre ville lägga mig i grafven än som det underskrifva!» Vid sidan af detta yttrande, som så tydligt tillkännagifver den gamle mannens motvilja mot Carl Gustaf, må dock framhållas det klagande utropet från hans döende läppar, när Christina, efter att hafva nedlagt sin faders krona och satt den på Carl Gustafs hufvud, lämnade sitt fädernesland: »Hon är likväl den store Gustaf Adolfs dotter!» Axel Oxenstjerna, liksom flere i rådet, anade, att bakom drottningens ifriga bemödande att få arfsföljden fastställd för Carl Gustaf låg en annan plan, den nämligen, att själf afsäga sig kronan, en plan, som drottningen i själfva verket hyst allt sedan 1648. Detta var något, som, mer än allt annat, måste gå Gustaf Adolfs vän till hjärtat, och väl hade denna sorg sin goda del i den gensträfvighet, hvarmed han gick Christinas önskan till mötes med afseende på arfsföljden.

Den 6 juni 1654 fullbordade Christina sin länge närda plan att afsäga sig regeringen. Detta skedde i Upsala, och samma dag på eftermiddagen kröntes Johan Casimirs son, Carl Gustaf, till Sveriges konung.

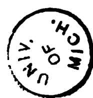
Nu voro förhållandena omvända, och alla de mäktige herrarne måste i den tillbakasatte pfalzgrefvens son erkänna sitt öfverhufvud. Dock må det till deras ära sägas, att förhållandet mellan dem och Carl Gustaf såsom konung blef det bästa. De voro stolte och högdragne dessa herrar, men de voro tillika män af heder och ära. Den stolte grefve Per Brahe, riksdrotsen, blef Carl Gustafs trogne vän. Grefve Axel, den gamle rikskansleren, stod vid grafvens brädd och fick sålunda kort tid att tjena denne konung. Men i kärlek till Sveriges land och dess ära hunno de dock mötas. Den store rikskanslerens fiender — och sådana egde han många — påminde konung Carl om den smälek, han och hans fader lidit samt om hans löfte att däröfver utkräfva hämnd. Men Carl Gustaf svarade: »Väl kommer jag ihåg, att slik oförrätt vederfarits pfalzgrefven Carl Gustaf, och att han lagt den tillbörligt på sinnet, men sådant är alldeles obekant för Sveriges konung; han känner ej annorlunda grefve Axel, än som en välförtjent och emot sitt fädernesland välsinnad man!»

Tre månader voro icke gångna efter Christinas afsägelse af regeringen och bortresa ur landet, så nedlades den åldrige rikskansleren på sin dödsbädd. Två dagar före hans död besökte honom Carl Gustaf, och ett långt samtal egde rum dem emellan. Hvad som därunder förekom, känner man icke, men när konungen steg upp för att gå och sade den dö-

ende sitt sista farväl, drog grefve Axel af sitt finger en dyrbar ring, som han fått af konung Ludvig XIII i Frankrike, och som var värd 10- till 12,000 riksdaler specie, och räckte den åt konungen. Det var den 26 augusti 1654. Två dagar därefter låg rikskansleren på bår.

UNIV. OF MICH.

45.

Öfverste Kronlod och öfverstelöjtnant Törnsköld.

Om dessa båda män, hvilkas minne väl är värdt att bevaras från glömskan, känna vi till födelseår och släktförhållanden samt deras enskilda lif föga. Svenska adelns ättartaflor upptager af ätten Kronlod — eller Cronlood — endast ättefadern och af hans fem barn tvenne söner, en major med namnet Hans och en kapten, som bar namnet Filip. Ätten Törnsköld, hvilken liksom den förra vann sitt adelskap under trettioåriga kriget, räknar inalles tretton medlemmar, som hunno till mogna år. Bland dessa voro de två bröderna Jakob och Mårten, hvilka voro med Carl. X Gustaf under hans krig i Polen. Med den förres son Carl, som dog 1736, utslocknade ätten. Det är Mårten Törnsköld, som jämte öfverste Kronlod utmärkte sig i den tilldragelse, hvilken vi här vilja skildra.

Dystra bud gingo öfver land, att den svenske konungen var död och den svenska hären fullkomligt slagen och upprifven. Man visste till och med att berätta om de särskilda omständigheterna därvid. Vänner hade Sverige just inga. Det var Frankrike och den dåvarande kurfursten af Brandenburg — »den store kurfursten» —, men den senare hade tvungits att taga Ost-Preussen som län af Sveriges krona och var icke mycket att räkna på; Frankrike hade ännu icke slutat sitt krig med Spanien, hvilket krig sammanhängde med det trettioåriga. Därför mottogos buden om olyckorna ingalunda med sorg. För mycken lycka föder afund, och Sverige hade haft mycken lycka. Så väl det trettioåriga kriget, som det, hvilket började med Polen under Carl X Gustaf, medförde idel framgångar, det senare i förstone till den grad, att världen häpnade och undrade. Och på den tiden lyssnade man till underrättelserna från Sveriges konung, ungefär som man i våra dagar bidat sådana från Frankrikes eller Rysslands kejsare.

Med en sagolik lycka hade Carl Gustaf inom sex månader underlagt sig hela det polska riket, så att blott konungaval och kröning fattades, för att han skulle blifvit dess konung. Qvartianerna, Polens ständiga krigsmakt, som erhållit sitt namn däraf, att en fjärdedel af kronogodsen var anslagen till deras underhåll, sträckte gevär och svuro med

sin befälhafvare den svenske konungen trohet, och med utgången af året 1655 hade Polens vasall, den statskloke kurfursten af Brandenburg, nödgats ingå det fördrag, som gjorde honom till Sveriges vasall. Själfva Frankrike såg med oblida ögon den nordiska makten växa, och den tyske kejsaren och Holland gjorde allt, för att snart sätta en damm för denna maktutvidgning, hvarigenom det politiska jämnviktssystemet och handeln hotades.

Så uppstego hotande moln i fjärran, medan i Polen fosterlandskänslan till slut liksom rodnade öfver hvad som skett och började sätta krafter i rörelse mot de segrande svenskarne. Den som gjorde början var Potocki, som, medan Carl Gustaf mot slutet af 1655 befann sig i Preussen, med ens bröt upp och gick till Galizien, uppmanande alla polackar att gripa till vapen — för religion, för frihet och fosterland. Storkansleren Lubomirski jämte flere af den polska högadeln började samla folk, och Johan Casimir, den polske konungen, som flytt från sitt rike, återkom. En bland de förnämste polackar, som nu utmärkte sig, var Stefan Czarnecki, en tapper, kraftfull och outtröttligt verksam krigare och snillrik fältherre, en bland de få, hvilka aldrig kunde förmås att hylla den svenske konungen, och öfver hvilken således icke menedens nesa hvilar. Han hade tappert försvarat Krakau, men måst uppgifva denna stad den 8 oktober, hvarvid konungen,

under det de uttågande trupperna defilerade, nödgade sin hjältemodige fiende att stiga upp i sin vagn, där konungen hade ett långt samtal med honom. Nu svärmade han omkring öfverallt i landet och sökte resa befolkningen samt samla adeln.

Carl Gustaf var ingalunda okunnig om hvad som föregick inom det polska folket och öfverraskades därför icke af de underrättelser, som inlupo. Han bröt den 17 januari upp från sitt läger, söder om Königsberg, och tågade söder ut. Det gällde att förekomma, för att icke förekommas, och därför var framför allt skyndsamhet af nöden. Men i snabba rörelser liknade denne konung sin läromästare Torstensson. Han gick öfver Weichseln, där general Douglas mötte honom, tågade vester om Warschau mot söder och gick för andra gången öfver den tillfrusna floden vid Kasmierz, där han upphann och besegrade Czarnecki vid byn Golumbo, det var den 7 februari, — en seger, som till fullo lärde Czarnecki, att hans fiende ej stod att öfvervinna i en öppen slaktning. Men oaktadt segern försvagades den svenska hären, som måste under smällkalla vintern framtåga genom ett fientligt land, där brist var på allt. Qvartianerna lämnade i stora skaror den svenske konungen. När han ankom till Jaroslaw, hade han blott 3,000 af dessa polska trupper under Sapieha qvar, men de voro ingalunda att lita på. Längre söder ut än till Jaros-

law, som ligger nära Sanfloden, kom aldrig Carl Gustaf. Här hopade sig farorna, så att han i stället för att gå framåt till anfall måste tänka på försvar och återtåg. Utom de 3,000 qvartianerne utgjordes hans här af blott 5,000 man. Med denna lilla här måste han möta ej blott folkresningen, utan de härar, som från alla håll framtågade mot Weichseln och San, att här ändtligen omringa och tillintetgöra den lilla svenska styrkan.

Staden Jaroslaw ligger ungefär midt i Galizien, som i söder begränsas af Karpatherna och i norr af öfre Weichseln och dess biflod San, som flyter i nordvestlig riktning till Weichseln och bildar mot denna en trubbig vinkel. Dessa båda floder, som voro omöjliga att öfvergå annat än på båtar eller broar, kunde lika väl tjena till försvar som till fängsel. Nu i mars voro därtill vägarne i det morasiga landet alldeles upplösta, så att vagnarne nedsjönko till axeln och hästarne till magen. Den 12 mars lämnade Carl Gustaf Jaroslaw, och redan dagen därpå måste flere hundra vagnar brännas, emedan de icke kunde framföras. Det gick icke desto mindre ytterst långsamt att komma fram, och på sidan hade man Czarnecki, som sökte hindra konungen att nalkas Weichseln, men icke stod att träffa, utan ständigt undvek hvarje öppen strid. Ställningen hotade att blifva förtviflad. Alldeles utmattad af hunger och trötthet, framtågade den

svenska hären och hade på tredje dagen hunnit till en liten stad tre mil från Sandomir. I mörka natten stod Czarnecki med sitt folk plötsligen midt i lägret. Han hade slagit förvakten och ryckte fram, hoppandes att i ett slag tillintetgöra sin fiende. Men konungen sjelf vakade och var den, som först märkte faran. Med egen hand antände han tvenne larmkanoner, kastade sig på hästen och förde det i hast samlade fotfolket mot fienden, som efter en kort strid, och sedan flera rytteriregementen flögo fram till hjälp, måste taga till flykten.

Czarnecki var noga underrättad om alla svenskarnes rörelser, och han fick sina underrättelser af Johan Sapieha, som ännu var qvar hos Carl Gustaf. Men nu ansåg denne general svenskarnes belägenhet så hopplös, att han med sina 3,000 qvartianer tågade bort och förenade sig med Czarnecki. Och de underrättelser, som han då lämnade sina landsmän, gjorde svenskarnes undergång fullkomligt viss. För menniskors ögon syntes också allt förloradt. Äfven den tappraste kunde icke här rädda sig. Och nu började ryktena spridas om den svenska härens upprifvande, om dess nederlag och om konungens död.

Men här, i den yttersta nöd, visade det sig, hvad ett fast och karlavulet sinne förmår, när det har att förfoga öfver tappre och oförskräckte män, för hvilka fosterlandets ära och väl har något att

betyda. »Nu gäller det att dansa för bruden!» — sade konungen, och hvarje krigare brann af begär att börja dansen. Tröttheten försvann, man kände icke längre någon hunger, man ville blott tukta den trolöse fienden. Konungen tågade fram på östra sidan om Weichseln förbi Sandomir ända till udden, där Weichseln och San förena sig. Det var midt i natten, som han tågade förbi Sandomir, som låg på vestra sidan om floden, och tvenne kanonskott förkunnade för därvarande svenska besättning, att konungen var kommen.

Här satt öfverste Kronlod som kommendant. Han hade en handfull folk på slottet och befann sig i yttersta trångmål, alldeles omgifven af fiender. Vester ut stod en polsk här, öster ut en lithauisk; hvarje dag såg han med spanande blickar ut genom slottsfönstren, om han ej skulle få se de svenska fanorna sticka fram på andra sidan floden, men äfven sedan, — huru vore det väl möjligt att kämpa mot en sådan öfvermakt? Då anlände utför San-floden en flock båtar, hvilka medförde kanoner och krigsförråd från konungen i Jaroslaw. De hade färdats 24 mil, och rundt omkring dem utefter stränderna hade fienden svärmat i öfverlägset antal. Det var ett underverk, att de lyckats taga sig fram till Sandomir. Besättningen, som utgjordes af 200 man svenskar, medförde äfven den underrättelsen, att konungen brutit upp från Jaroslaw och var i an-

tågande, och fem dagar därefter, midt i mörka natten, förkunnade ock de tvenne kanonskotten, att konungen med hären befann sig på motsatta stranden. Han ville här vid Sandomir gå öfver Weichseln, och därför hade man begynt från slottet uppföra en skans och bygga en bro, men under ständiga anfall från polackarne, hvilka blefvo häftigare, när Czarnecki, efter det misslyckade anfallet på svenska lägret, gått öfver Weichseln och förenat sig med den polska hären framför slottet.

Kanonelden förmådde emellertid ingenting uträtta mot slottet, men de vid stranden belägna sädesmagasinen antändes, i hopp att branden skulle sprida sig till slottet, något som väl ock inträffat, om icke vinden i detsamma vändt sig och drifvit lågorna mot staden, som helt och hållet nedbrann. Detta skedde strax före konungens ankomst, så att när morgonen kom och det blef dagsljus, hade han framför sig den sorgliga anblicken af det nedbrunna Sandomir och den segerjublande fienden, som anstormade mot slottet, nu så mycket viktigare, som det innehöll svenska härens krigsförråd och var den sista stödjepunkten för en öfvergång af floden. I konungens åsyn började stormningen af slottet den 24 mars; han lät i hast på stranden uppställa ett batteri af 12 kanoner, som började spela på de anstormande polackarne, men öfvermakten var för stor.

Öfverste Kronlod gjorde allt hvad af en behjärtad krigare kunde väntas, men det syntes tydligt, att slottet ej kunde afvisa fienden. Några hus lågo nedanför slottet, och man såg, huru Czarneckis dragoner fingo sitta af och intaga dessa hus, till följd hvaraf den tappre Kronlod och hans folk började fullkomligt afskäras från all gemenskap med floden. Med harm såg konungen ut öfver floden till de sina, för hvilka intet annat tycktes återstå, än att spränga sig i luften.

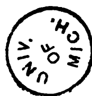
Men besättningen borde räddas. Öfverstelöjtnant Törnsköld befalldes att gå öfver floden med trehundra man och söka göra hvad göras kunde. Det var detsamma, som att inviga sig åt döden. Den motsatta stranden var späckad af fiender, och kulorna föllo tätt som hagelkorn. Men icke ett ögonblick tvekade den tappre Mårten Törnsköld, icke ett drag förrådde någon tvekan i hans krigares anleten. Med lugn marscherade de, på sin anförares kommando, ned till stranden, stego i de där liggande båtarne och rodde midt igenom kulregnet öfver floden. Med samma lugna mod såg man dem marschera upp på den motsatta stranden och försvinna mellan stenhusen, som intagits af Czarneckis dragoner.

Ögonblickligt tilltog stridsbullret i styrka, gevärselden smattrade och kanondundret tycktes få ökadt lif, alldeles som när en lätt antändlig kropp

kastas i ett haf af lågor. Spänningen och oron var stor hos konungen och hans generaler, där de sutto på stranden och åsågo det hemska skådespelet. Minuterna tänjde ut sig till timmar. Det föreföll som ett vågstycke utan like, att kasta dessa trehundra krigare öfver floden, för att tillsammans med de etthundra, som befunno sig i slottet, söka kämpa mot de tusenden, hvilka från alla sidor anryckte. De polske fältherrarne började nämligen ana, att konungen beslutat uppgifva slottet, och därför ansträngde de sig till det yttersta för att bemäktiga sig så väl slottet som de djärfve svenskarne med deras krigsförråd och båtar.

Då såg man plötsligt under den häftigaste strid och ett handgemäng, hvars like man sällan skådat, de svenska soldaterna bryta sig ut genom fienden. Det var en hård dust; allt tätare föllo huggen, allt mörkare drogo sig fiendens massor ihop; men den lilla svenska hopen trängde oemotståndligt fram. Öfverste Kronlod och öfverstelöjtnant Törnsköld visade sig fullt vuxne faran. Snart sagdt med öfvermenskliga ansträngningar och med den lycka, som, enligt ordspråket, står dem djärfvom bi, såg man dem föra till stranden och båtarne krutfaten från slottet, det ena efter det andra, inalles etthundraåttio fat. Och fiendens anlopp blef desto vildare, i samma mån som han såg sitt rof vilja gå sig ur händerna.

Det syntes ännu hardt nära omöjligt, huru båtarne med krutet och sin betäckning skulle kunna taga sig öfver floden. Man väntade hvar stund att se dem med sin betäckning springa i luften. Till sist såg man dock största delen af den svenska styrkan bryta sig ned till stranden lik en farkost, som med skarp bog skär igenom de skummande vågorna. Eftertruppen hade att uthärda den hetaste striden, såsom naturligt var, då hela tyngden af de anfallande fienderna kastade sig öfver densamma. Men de få krigarne stodo som lejon och föllo med det medvetandet, att genom sin tapperhet hafva räddat hvad som räddas kunde.

I andlös väntan sutto konungen och generalerna på stranden och sågo båtarne lägga ut från stranden. De kommo lyckligen öfver, oaktadt det störtregn af kulor, som följde dem. Men då inträffade något, som ingen i det svenska lägret kunnat vänta.

Öfverste Kronlod var en bland de sista, som lämnade Sandomirs slott. Det var i anseende till fiendens öfvermakt omöjligt att föra undan allt det krut, som var sammanfördt i slottets källarhvalf. När därför det sista af de etthundraåttio faten bars upp och man just skulle lämna slottet samt försöka det djärfva genombrytandet till stranden, fäste öfversten en brinnande lunta vid ett af de krutfat, som måste qvarlämnas. Inalles lågo där två hundra

centner krut och fyra tusen granater. Så fort luntan vederbörligen var fäst, sprang öfversten ut och slog igen dörren efter sig samt skyndade upp och slöt sig till den lilla truppen, som nu stod färdig att bryta ut genom slottsporten. Allt var ett ögonblicks verk, och allt gick lyckligare, än någon kunnat vänta.

Inom några ögonblick fylldes fästningen af segerjublande fiender, hvilka öfveröste den lilla hopen af undanvikande svenskar med skymfliga rop. När de tappre krigarne väl hunnit öfver till andra stranden, kunde man se, huru de öfverallt i slottets fönster svängde med sina fanor, under det att väldiga trumpetstötar genomskuro fröjderopen.

Då hördes en dof, förfärlig knall, slottet tycktes liksom lyfta sig, stad och nejd fylldes af tjock rök och jorden bäfvade under den svenska härens fötter, där den stod på andra stranden och skådade ut öfver det fäste, som skulle blifva dem en hjälp vid återtåget, men som nu gått förloradt till fienden.

Fienden fick dock icke häller någon nytta af Sandomirs slott. Det sprang i luften och begrof under sina spillror två tusen polackar. Fienden hade sålunda tillräckligt tillfälle att lära känna lifaktigheten af den svenska härens tillvaro, ehuru han fann det med sin fördel öfverensstämmande att utsprida ryktet om härens undergång och konungens död.

Emellertid var konungens ställning fortfarande förtviflad. Men han var omgifven af tappre och behjärtade män. Hvarje man i den svenska hären var färdig att våga detsamma, som öfverstelöjtnant Törnsköld och öfverste Kronlod. Deras bragd blef därför icke föremål för någon synnerlig beundran, och bland rikedomen af de sagolika äfventyr och tappra bedrifter, som utmärker detta svenskarnes krig i Polen, isynnerhet i grannskapet af den ännu mer underbara tilldragelsen, då konungen räddade sig ur den öfverhängande faran, är det lätt förklarligt, att hjältenamnen Kronlod och Törnsköld skulle bortblandas bland de tusende andra.

46.

Huru Carl X Gustaf räddade sig vid Sandomir.

Det säges, att det var genom väl spunna ränker, som Carl Gustaf lockats så djupt in i Polen, och att Johan Sapieha, som just lämnade honom, när han tågade in i vinkeln mellan Weichseln och San, liksom i en fälla, hvarur han ej kunde undkomma, — det säges, att denne Sapieha varit den, som begagnats och låtit begagna sig för att drifva det förrädiska spelet igenom. Huru därmed förhåller sig är måhända omöjligt att afgöra. Ur polsk synpunkt, då det gällde att våga allt för fosterlandets räddning, kunde väl ett sådant beteende få en annan färg och benämnas med ett annat namn, än af oss svenskar. Det är ock att märka, det andra omständigheter än dem, hvilka Sapieha kunde framhålla, funnos, hvilka bestämde den svenske

konungen att fördjupa sig så långt söder ut. Han ville nämligen vara närmare underhandlingarna så väl med den siebenbürgske fursten, som med kosackerna, hvilka han hoppades draga på sin sida. Och det var så godt som under hela tåget söder ut hans afsikt att så fort som möjligt begifva sig tillbaka till Preussen.

Men med eller utan stämplingar å polackarnes sida, så tycktes de vinna sitt uppsåt. Ty instängd, som Carl Gustaf nu var mellan de båda floderna, vid hvilkas stränder en till antalet många gånger öfverlägsen fiende låg och lurade på hvarje hans minsta rörelse, syntes det hardt nära omöjligt för honom att undkomma. Det kunde till och med vara förlåtligt, om en och annan polack i hänförelsen öfver sin farlige fiendes otvifvelaktiga undergång betraktade denna som en fullkomligt afgjord sak. Själfve Czarnecki talade om Carl Gustaf och svenskarne som om en besegrad fiende. Var han icke själf död och hans här tillintetgjord, så kunde denna slutpunkt dock icke länge låta vänta på sig. I London berättades det om konungens död. Det holländska sändebudet därstädes kom en dag — berättar unge grefve Nils Brahe, en son till Gustaf Adolfs fältöfverste, i bref till sin farbroder, riksdrotsen grefve Per — enkom till P. J. Coyet, som var Sveriges utomordentliga sändebud i London. Holländaren ville endast underrätta, »att Carl X var

död och hans här förgången». Coyet, som förstod meningen med hela besöket, nämligen att utforska honom, bibehöll fullkomligt lugn och svarade, »att det säkert var en falsk underrättelse». Han tillade skämtande: »icke heller har man sett någon portenta, som plägar förkunna så höga potentaters död.» »Portenta har man redan sett», återtog holländaren något ifrigt, »och är det portenta nog, att konungen vill bli mästare öfver Östersjön och på så kort tid kullkasta ett så mäktigt rike, som Polen.»

Holland var då den enda af sjömakterna, som egentligen ingrep i Europas angelägenheter — England under Cromwell var tillräckligt upptaget af sina enskilda angelägenheter, men också den enda makt i Europa, som utan afund såg Sveriges maktutvidgning. »För mig må konung Carl gärna, om han behagar, utvidga sitt välde till Kaspiska Hafvet», hördes protektorn yttra — och den rika handelsstaten fruktade högligen, att Sverige skulle allt för mycket öka sin makt. Därför sökte det på allt sätt motarbeta Carl Gustaf, och det ej blott i England, utan öfverallt, samt var själen i det förbund, som snart uppstod mellan detsamma, kejsaren, Brandenburg och Danmark, att krossa Sverige, hvartill kom Ryssland, som af kejsaren eggades att bryta freden. Det holländska sändebudets besök hos Coyet visar ock i sin mån, hvilket uppseende underrättelsen väckte i Europa. Den svenske ko-

nungen intog en sådan ställning, att hans minsta ord uppfångades och inberättades till de särskilda hofven. Kardinal Mazarin kunde på lång tid ej sofva, sedan den franske ministern i Sverige, som åtföljde konungen i kriget, inberättat ett allvarsamt ord af Carl i anledning af Frankrikes obestämda politik. Det var i början af detta år (1656), då Carl Gustaf företog sitt tåg till södra Polen.

Men huru mörkt det än var inom den politiska världen, och huru mycket än motgångarne måste bidraga att öka modet och självtilliten hos fienderna, — hos Carl Gustaf och inom den lilla svenska hären fanns ingen bäfvan för framtiden. Det tecknar denne konung, liksom alla af hans ätt, att motgången snarare ökade än minskade hans kraft, hans fasthet, mod och själsnärvaro. Utan dessa egenskaper hade han också nu varit alldeles förlorad, då däremot det ytterliga trångmål, hvari han befann sig, gaf anledning till en af de märkligaste bragder i Sveriges krigshistoria.

Genom förlusten af Sandomir var det alldeles omöjligt att tänka på någon öfvergång af Weichseln. På dess nordvestra strand stodo också Czarnecki och Lubomirski med 16,000 polackar och en talrik bondehär. Det återstod intet annat än att försöka öfvergå San, på hvars norra strand stod Paul Sapieha med 8,000 lithauer bakom starka förskansningar, som voro uppförda längs efter stranden på

en lång räcka. Men icke nog härmed, polackarne kunde när som helst öfvergå endera floden och fälla svenskarne i ryggen. Skulle därför något göras, med någon som helst utsikt till räddning, så måste det ske snart. Carl Gustaf insåg det, och han var för öfrigt, hvad heller som var, icke just den, som sölade eller onödigtvis drog ut på tiden.

Genast vid sin ankomst till denna flodvinkel hade konungen börjat broarbeten vid båda floderna. Nu lät han afbryta broarbetet midt för Sandomir och tillika nedrifva den skans, som han där låtit uppföra. Men bron öfver San hade icke hunnit långt. Den fientliga elden hade högligen försvårat arbetet. Nu efter fyra dagar hade man dock hunnit så långt, att man fått bron färdig till en ö, som låg ungefär midt i floden; men då hade ock alla timmermännen stupat. Arbetet var således blott halfgjordt, och på andra sidan ön framflöt den andra flodarmen, både djup och bred. Det var den 25 mars om aftonen, dagen efter sprängningen af Sandomirs slott.

Men konungen måste öfver, huru det nu än skulle gå till. Hans ställning förvärrades med hvar minut, och lika farligt var vågspelet af en öfvergång midt emot de fientliga eldgapen, äfven om själfva medlen för öfvergången funnits. Men endast trenne båtar, dock tämmeligen stora, lågo vid stranden af ön. Längre ned åt strömmen kunde man

se en hop småbåtar, som lithauerna bortfört. De lågo där liksom för att håna de tappre krigarne, därutinnan täflande med lithauernas grinande anleten, hvilka syntes bakom förskansningarna. De hade nu en gång fått den svenske konungen i fällan, och de ville väl se, huru han med lifvet skulle komma därur. De sågo honom uppföra femtio kanoner på stranden, de sågo det svenska rytteriet rida upp i full slagtordning och ställa sig bakom kanonerna, som om det varit fråga om att störta löst på de lithauiska förskansningarna utan afseende på floden, hvilken flöt emellan.

De hade svårt att förklara hvad som härmed åsyftades. Utan tvifvel hade svenskarne fått sitt broarbete så färdigt, att det blott behöfdes helt litet arbete för att sammanbinda ön med norra stranden, och då skulle de vara färdiga att genast sätta öfver. På annat sätt kunde icke rytteriets framridande förklaras. De styrktes ännu mera i denna åsikt, då de sågo det svenska fotfolket under konungens eget befäl frammarschera, likaledes i slagtordning. Men detta stannade icke på samma strand, som ryttarne. Under flygande fanor och klingande spel fortsatte det sin marsch öfver bron till ön och öfver denna fram till begynnelsen af den på andra sidan påbegynta bron.

Allt detta var icke annat än en krigslist af konungen för att bibringa fienden den öfvertygelsen,

att han verkligen hade medel till sitt förfogande, så att han när som helst kunde öfvergå floden. I själfva verket inskränkte sig dessa medel endast till de nämnda tre båtarne. Öfverstarne Gustaf Kruse och Didrik La Chapelle fingo befallning att med trehundra man utvaldt fotfolk på dessa båtar gå öfver till andra stranden och, om de lyckades vinna fast fot, skicka båtarne tillbaka efter mera folk.

Så inbröt skymningen, och nu började de svenska kanonerna spela. Allt insveptes i rök, medan från fotfolket på ön hördes den mest skallande krigsmusik af trummor och trumpeter. Då gafs tecken åt de trenne båtarne, som sakta lade ut från ön. De rodde med försiktighet öfver strömmen; kanonernas dån och den bullrande krigsmusiken förtog hvarje ljud af ett oförsiktigt årslag, medan den täta krutröken insvepte dem i en ogenomtränglig slöja, så att fienden märkte intet af dem. Lithauerna sköto lifligt med sina kanoner från förskansningarna, och det svenska fotfolket på ön led betydligt af deras eld. Men båtarne gingo skottfria öfver strömmen. Stunden skulle dock snart komma äfven för deras besättning, hvilken liksom välkomnades af det blixtlika skenet ur de fientliga kanonmynningarna. Hela stranden tycktes, när de affyrades, stå i ljusan låga. Vid skenet af denna kanoneld sågo de, när de nalkades den fientliga stranden, ett tätt buskverk, och hit styrde de båtarne.

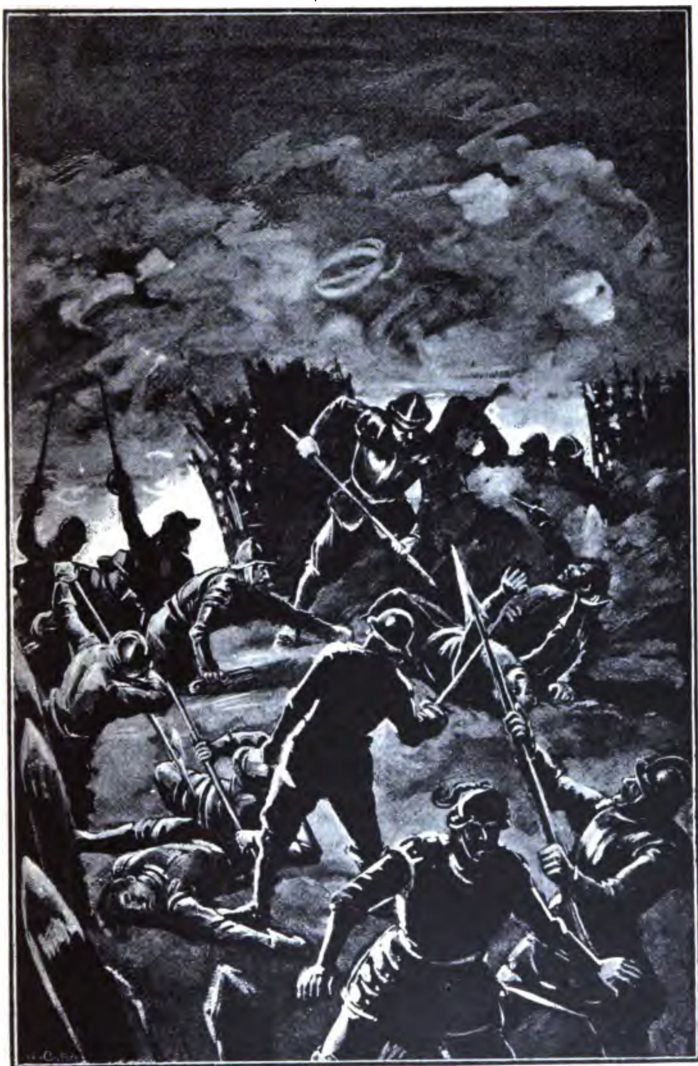
Hastigt som tanken störtade de trehundra krigarne upp ur båtarne, ilade upp för stranden och stormade närmaste skans. De lithauer, som befunno sig här, trodde knappast sina ögon, då de varseblefvo de fientliga ansiktena och hörde det svenska stridsropet. De bragtes genast i oordning. Det var alldeles klart, att svenskarne fått bron färdig och nu som bäst tågade upp mot förskansningarna. En oemotståndlig förskräckelse grep allas sinnen, man tänkte icke ett ögonblick på att försvara sig. Alla kastade sina gevär och flydde, det fortaste de kunde. Ropet, att svenskarne gått öfver floden och redan befunno sig inom förskansningarna, spred sig med löpeldens hastighet genom hela den lithauiska hären, och öfverallt blef verkan densamma. Hela hären fattades af en förskräckelse, som icke tillät någon redig tanke. I full förvirring öfvergåfvo alla både skansarne och lägret och grepo till flykten, lämnande i sticket sina kanoner, alla förråd, fanorna och trossen.

Konungen själf befann sig på ön hos fotfolket, och som vanligt midt i värsta elden. En styckekula flög därvid fram mellan hans fötter och uppkastade jorden, så att konungens ansikte och kläder alldeles öfverstänktes, dock utan att för öfrigt göra någon skada. Konungen förblef på sin plats, vakande öfver arbetet med bron, som orubbadt fortgick, och spanande ut öfver floden, om han skulle se båtarne

återkomma efter förstärkning. Han fick också den efterlängtade underrättelsen. En korporal och några soldater af Helsinge regemente summo öfver floden och kommo till de ofvan omtalade båtarne, som lågo bortåt flodmynningen. De lyckades föra dessa öfver till ön och tillika den underrättelsen, att fienden var stadd i full flykt.

Vi kunna föreställa oss glädjen så väl hos konungen, som hos de öfriga. Tvåhundra hästar och en förstärkning af fotfolk öfverfördes genast på båtarne, och med fördubblad ifver fortsattes arbetet med brobyggnaden. Denna blef också under natten färdig, så att redan före dagningen några regementen rytteri kunde gå öfver. Klockan 10 påföljande förmiddag stod Carl Gustaf med hela svenska hären på norra sidan om floden San midt i det fientliga lägret.

Detta var rikt försedt; slagtboskap fanns i mängd och flera hundra vagnar med munförråd. Hären fick sålunda andas ut och hvila upp efter sina ansträngningar och umbäranden af alla slag. Emellertid vågade konungen icke länge dröja, ty ehuru faran för ögonblicket var afvärjd, kunde hon när som helst infinna sig ånyo, innan han kommit till Warschau, där närmaste svenska styrka befann sig. Lithauerna skulle otvifvelaktigt snart hemta sig från sin förskräckelse och komma tillbaka samt kunde, äfven om de icke vågade inlåta sig i öppen strid, blifva farliga nog, för att icke tala om Czarnecki,

hvilken skyndat norr ut på vestra stranden af Weichseln, att möta den till konungens undsättning framtågande markgrefven af Baden.

Ammunitionen och fotfolket inskeppades på båtar för att utför Weichseln föras till Warschau. Konungen och rytteriet skulle tåga landvägen. Men konungens farhågor sannades snart, ty lithauerna samlade sig på andra sidan Wiprek-floden, där denna faller ut i Weichseln. Wiprek är en liten flod, som flyter i nordlig och vestlig riktning till Weichseln, och just i vinkeln mellan dessa båda floder låg den lilla byn Golumbo, där Carl Gustaf segrade öfver Czarnecki vid sitt tåg söder ut den 8 februari. Platsen är af strategisk betydelse, och nu är där uppförd en stark fästning med namnet Iwangrod. Ställningen kunde här blifva densamma, som vid Sandomir, isynnerhet om Czarnecki lyckades öfvervinna markgrefven och sedan vände sig mot konungen. Det förra inträffade värkligen. Den 28 mars blef markgrefven slagen vid Warka, men Czarnecki, som öfverallt utspred, att han lämnat den svenske konungen efter sig som en besegrad fiende, och måhända äfven själf var af den åsikten, isynnerhet som Lubomirski och Sapieha borde kunna sköta denna lilla här, — Czarnecki gick vester ut till Posen, som han började belägra.

Härigenom underlättades väl Carl Gustafs framtågande, men faran var i alla fall tillräckligt stor.

För att i tid bereda öfvergången öfver Wiprek, skickade konungen Rutger v. Ascheberg förut. Det var en tapper och bepröfvad krigare, bekant sedan trettioåriga kriget, och hade under tåget söder ut inlagt stora förtjenster samt i Jaroslaw blifvit utnämnd till öfverste. Han skulle nu bemäktiga sig ett pass, hvarigenom den svenska hären skulle blifva mästare öfver floden Wiprek och obehindradt kunna öfvergå densamma. Ascheberg kom lyckligt och väl till ort och ställe, men fann här liksom vid San alla båtar bortförda till norra stranden, där de bevakades af en fientlig styrka.

Ascheberg betänkte sig icke länge. Han frågade sina bussar, om ingen ville våga försöket att simma öfver floden och skaffa öfver ett fartyg. Fyra ryttare anmälde sig genast, två smäländingar och två finnar. De sutto af, och under ett häftigt skjutande från de öfriga, hvarigenom fienden tvingades att draga sig tillbaka till en skog, summo de fyra karlarne öfver, bemäktigade sig en pråm och en båt och kommo med dem tillbaka till sin öfverste. Pråmen var så stor, att den kunde rymma sextio ryttare, hvilka genast foro öfver och skaffade fram icke mindre än tjugufem pråmar och nio båtar. Med dessa slogs en brygga öfver floden, och när konungen kom med det öfriga rytteriet, kunde han obehindradt verkställa öfvergången samt fortsätta

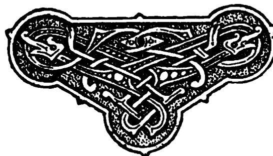
sitt tåg till Warschau, dit han anlände den 5 april. Hans här utgjorde då 4,000 man.

Därmed var det äfventyrliga tåget till Jaroslaw slutadt, ett tåg som höljer den svenska soldaten med beröm. Hans kraft och mod i faran, hans uthållighet och ordning under hunger, brist och nöd af alla slag, — detta står öfver allt beröm och bekräftade den då rådande åsikten, att den svenska krigshären var den första i världen. Och konungen själf sparade sig aldrig. Man såg honom städse, där faran var som störst, under det hans omfattande snille aldrig för enskildhetens skull lämnade det hela ur sikte, hvarken i smått eller stort. Men det var hans fel att liksom Gustaf Adolf allt för mycket blottställa sin egen person, hänvisande som denne på försynen, när man sökte afråda honom därifrån. »Det vådligaste i detta krig är den fara, för hvilken konungen oupphörligen blottställer sin person» — skref den franske ministern till sitt hof. Han hade ock haft tillräckligt tillfälle att se och erfara detta vid de många små strider, som föreföllo under tåget från Jaroslaw till Sandomir. Det säges till och med, att konungen dessa bekymmersamma dagar icke varit afklädd på sexton, ja tjuguett dygn.

Czarnecki och Polen fingo snart veta, att både den svenske kungen och den svenska hären voro vid lif. De planer, som Carl Gustaf uppgjort i afseende på Polen, blefvo väl aldrig utförda, men de

närmaste följderna, hopandet af fiender i ett stort förbund mot Sverige, medförde ingen annan verkan, än att en af dem fick ett slag, som sent kunde glömmas, och skänkte Sverige de rika landskap, hvilka utvidgade dess område i söder till sin af naturen utstakade gräns.

Det minnet har Carl Gustaf fäst vid sitt namn, och ur ren fosterländsk synpunkt tål det väl att ställas vid sidan af Gustaf Adolfs bragder, hvilka därutinnan intaga ett högre rum, att de tillhöra de världshistoriska bladen om hela mensklighetens framåtskridande och utveckling.

47.

Ett *vinst- och förlustkonto* finnes för det allmänna liksom för den enskilde. Vårt fosterland har i förhållande till sina tillgångar och krafter gjort storartade och lysande affärer, men ock lika storartade förluster. Summera vi ihop kontots debet och kredit från den tid, då vi började komma med i de stora europeiska angelägenheterna, skola vi dock finna, att slutsummorna gå i det närmaste ihop. Förlusterna äro i ögonen fallande stora. Finland, Ingermanland, Estland, Lifland och de tyska besittningarna synas vid första anblicken vara allt för stora, för att kunna på något sätt hafva blifvit ersatta. Men med undantag af Finland äro de öfriga af de nämnda besittningarna att betrakta som en tillfällig förstoring och förminskning af rörelse-

kapitalet, och såsom den verkliga förlusten återstår då endast Finland. Detta land fanns bland tillgångarne på kapitalkontot, innan den utvidgade rörelsen begynte. I dess ställe finnes där nu åtskilligt, som tillkom medan affären drefs i sin största utsträckning, och hvilket sålunda får betraktas såsom utgörande ersättningen. Detta är de landvinningar, hvilka framflyttade Sveriges gräns till Kölen och till Vesterhafvet, — Jemtland, Herjedalen, Bohus län, Halland, Skåne och Blekinge. Tvenne krig och tvenne fredsslut förskaffade oss dessa landskap, Torstenssons och konung Carl X Gustafs krig, freden i *Brömsebro* 1645 och i *Roeskilde* 1658.

Det är därför som dessa fredsslut, och företrädesvis det i Roeskilde, äro så betydelsefulla för Sverige. Märkligt nog är Roeskilderfredens vinstanteckning samtidig med Sveriges högsta maktutveckling och det enda varaktiga minnet af densamma. Det betecknar tillika en förändring inom den svenska politiken, som, från att vara europeisk under Gustaf Adolf, under Carl X närmade sig till att blifva skandinavisk. Genom detta fredsslut sammanknötos ock med Sverige landstycken, som tillhört både Norge och Danmark, och befolkningen i dessa nu mera fullkomligt med Sverige sammansmälta landskap utgör icke mindre än en fjärdedel af hela rikets. Det hela torde med borttagandet af kriget och eröfringen såsom medel kunna betraktas som

ett prof på möjligheten af en verklig förening mellan de tre nordiska nationaliteterna.

En framställning af fredsunderhandlingarna 1658 bör med afseende härpå icke anses ligga utom området för de historiska skildringar, hvilka kunna göra anspråk på att vinna läsare inom Sverige, helst som en och annan i hög grad uppmärksamhetväckande enskildhet i allmänhet är mindre känd och först i senare tider framletats ur äldre anteckningar. Dessa fredsunderhandlingar begynte redan under brinnande krig, så vidt den svenske konungens segertåg, sedan han väl gått öfver Lilla och Stora Bält, kan kallas så. Smålands regemente var det första, som fattade fast fot på Seland, i Wordingborgs slott. Det var den 9 februari, och den 12 stod hela svenska hären, 5,000 man stark, på Seland. Här vid Wordingborg var det, som de danske fredsunderhandlarne den 11 februari stötte på det första svenska krigsfolket och kort därefter konungen själf. Den danske konungen, Fredrik III, hade nämligen omedelbart efter förlusten af Fyen genom det engelska sändebudet hos konung Carl anhållit om vapenhvila och förklarat sig villig att ingå i underhandling om fred. Carl Gustaf antog det senare anbudet och utsatte staden Rudkjöbing på Langeland till underhandlingsort. På vägen till denna stad mötte nu de danska sändebuden, i hvilkas sällskap det engelska sändebudet Medow befann sig,

konung Carl Gustaf, som kom åkande i en släde, åtföljd af 200 finska ryttare. Konungen stannade, när han fick se engelsmannen och de danske herrarne, samt steg ur släden och helsade vänligt, i det han leende sade till engelsmannen: »är ni här, herr ambassadör?» — »Ja», svarade denne, »men hvad som ännu mera väcker min förundran, är att finna ers majestät här!» Den följande dagen begynte fredsunderhandlingarna i Wordingborg.

Den svenske konungen hade väntat sig att möta grannkonungens krigshär, och att en slaktning här skulle erbjudas honom. Men konung Fredrik var dels alldeles förbryllad af Carls oerhörda lycka och framgång, dels var han ej nog stark att våga en drabbning, ehuru han drog till sig från alla sidor landtfolk och trupper. Å andra sidan kräfde Sveriges öfriga fiender en nödig uppmärksamhet, och denna omständighet förmådde konung Carl att gå tillväga med en viss försiktighet och ej låta förleda sig att spänna bågen för högt. »Hade jag haft fred med Polen, aldrig hade jag gjort fred med Danmark», yttrade han sedermera själf. Emellertid ryckte konung Carl Gustaf allt närmare Köpenhamn, utan att lyssna till de danske underhandlarnes begäran att stanna, och han befann sig slutligen så godt som utanför Köpenhamn, då det engelska sändebudet lät säga honom, »att om han ville stanna, skulle han inom 24 timmar hafva en säker fred». Konungen

stannade väl, men otvifvelaktigt påskyndade hans framryckande fredens afslutande. Den 14 februari stod konungen i Kjöge, och dit infunno sig de danske fredsunderhandlarne från Wordingborg. Följande dagen (den 15) begåfvo sig de danske herrarne in till sin konung i Köpenhamn, hvarunder den svenska hären ryckte ännu närmare och Carl Gustaf tog sitt högqvarter i Thorslunda Magle, halfannan mil från Köpenhamn.

I närheten intill högqvarteret låg byn Tosterup, och dit kommo de danske underhandlarne Johan Gersdorf och Christian Skeel, och under den 1 och 17 februari uppsattes här fredsvilkoren mellan de nämnde herrarne samt Sten Bjelke och Corfitz Ulfeldt på den svenska sidan, under det att ilbud gingo fram och åter mellan så väl Köpenhamn och Tosterup som mellan denna by och svenska högqvarteret. Under loppet af den 17 februari afgingo icke mindre än sju skriftliga befallningar från konung Fredrik. Konung Carl gaf sin vilja muntligen tillkänna genom sekreteraren Ehrensten, som reste mellan Tosterup och lägret.

Sveriges första fordringar voro stora. Konungen höll den 11 februari, medan hären som bäst höll på att gå öfver från Falster till Seland, en öfverläggning på Wordingborg, huruvida man borde gå löst på Köpenhamn och låta svärdet afgöra saken, eller man borde lyssna till de danska fredsan-

buden. Det protokoll, som fördes vid denna öfverläggning, finnes ännu i behåll och breder ljus ej blott öfver hvad den svenske konungen ansåg sig kunna fordra, utan äfven öfver hans och de öfriga mest framstående männens skaplynnen och stämning för ögonblicket. Corfitz Ulfeldt, en af Danmarks mest lysande ädlingar, som nödgats (1651) fly från sitt fädernesland och slutit sig till konung Carl, tillstyrkte att genast gå på Köpenhamn och varnade för faran att uppskjuta med dess belägring. Carl Gustaf Wrangel menade, att man icke borde afslå underhandlingen, men dock fortsätta kriget. Sten Bjelke frågade betänksamt, »om konungen skulle kunna behålla så stora länder». »Det hoppas jag med Guds hjälp!» svarade konungen lifligt. »Jag vill samla mina krafter och kasta Norge öfver ända. Finnas 4,000 knektar hemma, skall jag lätt bibehålla mig.» Man hör segrarens språk och skönjer hans vidtomfattande utsikter. De punkter för underhandlingen, hvilka, redan förut uppsatta, nu upplästes af Sten Bjelke, visa oss de fordringar, hvilka svenskarne först uppställde såsom fredens vilkor. Danmark skulle nu och för framtiden afsäga sig alla förbund, som voro skadliga för Sverige; det senare riket skulle erhålla fri fart genom sundet utan visitation och såsom skadeersättning få Skåne, Blekinge, Halland, Bohus, Trondhjems och Aggerhus län, öarna Bornholm, Island, Möen, Saltholmen och

Föhr, samt ytterligare hela det öfriga Norge på 30 år, hvarförutom Danmark skulle borttaga tre kronor ur sitt riksvapen.

Konungen fann dock själf dessa fordringar öfverdrifna, och det beslöts, att man kunde afstå från det öfriga Norge och Island. Trondhjem och Bohus län torde vålla nog svårigheter ändå, menade konungen, och om dessa båda län underhandlades in i sista stunden. Det låg konung Fredrik så nära om hjärtat att få behålla dessa områden, att han lät erbjuda Ulfeldt Trondhjems län för lifstiden och hans son Bohus län, om han ville rädda dessa länder åt Danmarks krona. Ulfeldt lät dock icke öfvertala sig. Men danskarne höllo emellertid så hårdt på dessa båda landområden, att svenskarne till slut voro färdiga gifva efter, och konung Carl hade äfven gifvit Ehrensten befallning att tillsäga Ulfeldt och Sten Bjelke, det de i nödfall kunde afstå från ettdera af dessa länder. Ehrensten sade dock, att båda skulle afträdas, och förbehöll för sig själf att i sista stund uppträda och tillkännagifva konungens medgifvande rörande eftergiften.

Då var slumpen en gång oss blid äfven vid underhandlingsbordet, där det gällde tungan och icke svärdet. Rummet, där förhandlingarna egde rum, var genom ett förhänge deladt i tvenne afdelningar. I den större befann sig bordet, omkring hvilket fredsunderhandlarne sutto; i den mindre stod en säng.

Det var sent på natten, och den sista skrifvelsen från konung Fredrik hade kommit de danske underhandlarne tillhanda, men de höllo ännu i sig och begagnade hvarje tillfälle, som lämnades dem, att för de svenske visa nödvändigheten af att uppgifva fordringarna på de nämnda två landskapen. Emellertid kom Clas Tott, som hade vakten om natten, in i den mindre afdelningen af stugan och kastade sig på sängen, som stod tätt vid dörren. Den franske ministern Terlon kom en stund efter och slog sig ned vid spiseln. Från underhandlingsrummet kunde man hit höra hvarje ord som yttrades, och af de fällda yttrandena började det, som det kunde tyckas, luta till en önskad utgång för danskarne i afseende på det ifrågavarande.

Medow kom då in i stugan, där Clas Tott och Terlon befunno sig, och sade till den senare, utan att märka Totts närvaro, »att danskarne hade beslutat afträda både Trondhjem och Bohus; de skulle dock dessförinnan låta sakerna drifvas till det yttersta, stiga upp från bordet och låtsa, som om allt skulle brytas, och först på gården, sedan de tagit på sig reskapporna, gifva med sig». Knappt hade grefve Tott hört detta yttrande, förr än han drog förhänget något åt sidan och vinkade till sig Ehrensten. Denne stod just i begrepp att framkomma med konungens ultimatum, för att få ett slut på den långt utdragna underhandlingen, då han hindrades

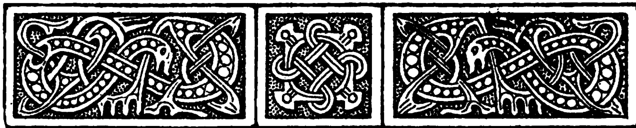
af grefve Tott, som bad att få tala med herr Sten Bjelke. Denne reste sig genast upp ifrån bordet och efterkom Tottens önskan samt fick sålunda denna upplysning, som behöfdes för att stålsätta honom mot alla danskarnes försök. Dessa började redan göra min af att resa sig upp och afbryta underhandlingen, men det bekom Bjelken ingenting; han lät dem hållas. Ehrensten ansåg sig nu förpliktad att framföra konungens hemliga befallning att eftergifva ettdera, men Bjelke lät honom ej få ordet, så att han, som ej hade någon aning om hvad grefve Tott hade uppenbarat för Bjelken, började blifva utom sig. Hans ängslan öfvergick till förtviflan, när man slutligen å båda sidor reste sig upp från bordet. »När de nu uppstodo på båda sidor, kan du, min son», skrifver han själf, »tänka, hvad alteration mig åkom, som befarade genom min konstling hela traktatens ruptur.»

De förnäme herrarne brydde sig dock föga om den arme sekreterarens — han var då ännu ej adlad — förtviflan, utan begåfvo sig ut ur stugan. Då ryckte Ehrensten herr Sten Bjelke i jackan, men det hjelpte icke. Han ville icke alls höra på hvad sekreteraren kunde hafva att säga. »Jag blef öfvermåttan bestört och visste icke hvad råd att taga», skrifver han själf i sina anteckningar. Allt antog också ett utseende, som om saken varit afgjord, freden undanskjuten och krigets fortsättning gifven.

De danske herrarne togo på sig sina reskappor och voro färdiga att stiga till häst. Då ändtligen vände de sig plötsligt om och gåfvo med sig. Vi kunna lätt föreställa oss Ehrenstens förvåning. En dansk herre, Ove Juel, närmade sig honom i detsamma och sade: »för ett Bornholm och Trundhem släppa vi icke freden!» Han satte sig genast till häst och red midt i natten till konungen, för att omtala den lyckliga utgången. Så slutades de förberedande underhandlingarna. Själfva freden undertecknades i Roeskilde och har däraf fått sitt namn.

Af hvad som sålunda vanns, måste dock Sverige vid den slutliga uppgörelsen år 1660 efter konungens död afstå från Trondhjem och Bornholm, men Bohus län behöllo vi, äfvensom vår halfös södra landskap, och dessa landvinningar räddades äfven i det stora skeppsbrottet efter Carl XII:s död. Ett yttrande af Frankrikes premierminister Mazarin, som var samtida med konung Carl X Gustaf och dog året efter honom, förtjenar att anföras. »Jag beundrar mera», sade han, »den Roeskildeska freden, än själfva den beundransvärda öfvergången öfver Bält, ty den visar, att den svenske konungen kunnat öfvervinna sig själf!»

48.

Svenskarne på Kroneborg.

Ett stort och mäktigt Skandinavien, som utan att behöfva mot sin verkliga fördel vika af ur gifven kosa för den eller den politiska vinden, men lefva ett själfständigt lif och efter sin förmåga fylla den uppgift, som allt mer och mer tyckes visa sig såsom företrädesvis gifven åt nordens folk, den nämligen att verka i frihetens och upplysningens tjenst, icke med sydländingens uppflammande glöd, utan med den lugna och samnade kraft, som är nordbon egen — ett sådant Skandinavien är en tanke, som mer än en gång stått klar för nordens folk, men alltid i sina verkningar frammanat sin motsats, hat, ovilja och afund, och gjort till de värsta fiender dem, som naturen själf liksom gjort till ett folk. Tanken framblixtrar redan ur sagans

dunkel med sådana namn som Ivar Vidfamnes och Harald Hildetands, och lefver ännu, ehuru omedveten och oförstådd, i folksägnen, så väl i Danmark som i vårt land. Riddarne, som sofva i Ålleberg och som visade sig, när Margareta besegrade den tyske konung Albrekt, de skola komma ännu en gång, heter det, »när tid är», det vill säga till den sista stora striden, hvarefter fred och sämja skola råda mellan brödrafolken på båda sidor om sundet. Ungefär detsamma berättas om Holger Danske, som sofver djupt ned i jorden under Kroneborgs slott.

Drottning Margaretas stolta tankar strandade mot hennes samtids och närmaste efterträdares oförmåga att uppfatta och genomföra desamma. Ty de ville, att Sverige och Norge skulle gå upp i Danmark, hvilket var oförenligt med de båda folkens, företrädesvis det svenskas, okufliga begär efter nationelt oberoende, och därför gjordes omöjligt. Behofvet af en förening visade sig dock genast, så snart förhållandena tände krigslågan i alla Europas hörn, och män hafva på olika tider funnits, hvilka, hvar och en på sitt sätt, sökt verka därför. Den storartade strid, som afslutar reformationsarbetet i Europas historia, framdrog med nödvändighet de stora fördelarne af en närmare anslutning mellan de nordiska rikena, en anslutning som Carl X Gustaf ville verkliggöra, på samma gång som han ville göra Östersjön till ett svenskt inhaf.

Freden i Roeskilde, fullt och ärligt genomförd, hade måhända kunnat fullborda konungens storartade tanke. En punkt i detta fredsslut innehöll, att de båda rikena, Sverige och Danmark, skulle stå vid hvarandras sida mot det öfriga Europa. Som uttrycket var sväfvande, blef en närmare bestämmelse nödvändig, och Danmarks konung föreslog ett nära förbund mellan Sverige och Danmark. Carl Gustaf upptog detta förslag med ifver och utnämnde genast befullmäktigade underhandlare. Men dessa underhandlingar misslyckades, emedan Sverige var tillräckligt mäktigt att ingifva Danmark fruktan, men icke nog mäktigt att binda Danmark vid sig med undanrödjande af all tanke på en ännu fördelaktigare bundsförvant. »Att upphäfva och förkasta alla förbindelser med andra stater, vare sig hvilka som helst, som vore ingångna till den andras skada och förfång, samt att i framtiden icke ingå något förbund mot hvarandra eller på något sätt eller under någon förevändning bistå hvarandras fiender» — det innehöll själfva fredsslutet, och man finner lätt, att detta villkors fullständiga genomförande skulle helt och hållet hafva förändrat det politiska systemet i norden. Men det var lätt begripligt, att Danmark såsom den svagare parten skulle blifva bundet vid Sverige, och denna förutsättning innebar enhetstankens upplösning, isynnerhet som de funnos, hvilka på det ifrigaste uppmanade Danmark

att afstå från denna nära anslutning till Sverige. Desse voro företrädesvis Holländarne, hvilka framför allt fruktade, att deras flottor skulle utestängas från Östersjön, något som den nämnda anslutningen åsyftade.

Å en annan sida var stämningen i Danmark afgjordt fientlig mot Sverige. Den engelske protektorn Cromwells sändebud beskrifver denna stämning på ett målande sätt, i det han liknar Danskarnes fria yttrande efter svenska härens uppbrott från Seland vid ångern hos en skeppsbruten, hvilken, sedan han varit nog lycklig att på en planka rädda sitt lif, icke väl har hunnit upp på stranden, förrän han blir missnöjd med sig själf öfver att han ej äfven räddat sina varor. Och genast efter fredsslutet fällde Danskarne yttranden, som tydligt nog tillkännagåfvo, att freden icke skulle blifva långvarig. Hvad som mest af allt förbittrade Danskarne, var den ersättning, som skulle lämnas den svenske konungens svärfader, hertigen af Holstein. »Inga förluster under detta krig», sade de, »voro för dem så påkostande, som nödvändigheten att gifva hertigen upprättelse.»

Till följd häraf blef det först och främst intet af med det närmare förbundet, men Carl Gustaf fattade i stället tanken att, i stället för att genom ett sådant förbund vinna styrka, lägga hela Danmark under Sverige, och så födde Roeskildska fre-

den det eröfringskrig, hvars slut Carl Gustaf ej fick upplefva. Danmarks ställning var förtviflad. »Det kunde med ett slag ruineras!» — sade dess riksråd till holländska sändebudet. Men just denna förtviflan blef källan till Danmarks räddning. Carl Gustaf erfor det framför Köpenhamn, bakom hvars usla befästningar, öfver hvilka Dahlberg ville åka i vagn, den vaknande fosterlandskärleken planterade räddningens fana, och till hvars undsättning Holländarne utrustade en af de starkaste flottor, som någonsin utlupit ur Hollands hamnar. På Kroneborgs slott fick Carl Gustaf göra bekantskap med den senare.

Kroneborg, som ligger norr ut från Köpenhamn, midt för Helsingborg på skånska kusten, belägrades af Carl Gustaf Wrangel och föll genom kapitulation i hans händer; det var den 6 september 1658. Tidningen om denna framgång kom till Carl Gustaf dagen därpå, men samma dag inlopp äfven underrättelsen om Holländarnes utsändande af sin flotta, och dagen därpå kommo ytterligare bud, att Österrikare och Brandenburgare voro i fullt tåg mot Holstein. Konungen uppgaf dock icke hoppet att snart bemäktiga sig Köpenhamn, hvars belägring fortgick med kraft och framgång. Man var blott femtio steg från fästningsgrafven, då underrättelse ankom, att holländska flottan, 35 örlogsskepp stark, lagt sig för ankar strax vid inloppet till sundet.

Det var den 23 oktober. Nu inträdde ett afgörande ögonblick. Konungen begaf sig själf till Kroneborg, och dit närmade sig äfven från Köpenhamn den svenska flottan om 44 skepp, fördelad i fyra eskadrar under befäl af riksamiralen C. G. Wrangel samt amiralerna Bjelkenstjerna, Sjöhjelm och G. Wrangel.

Den fientliga flottan, som uppehållits af vidriga vindar, måste af samma skäl ligga stilla vid Hammermöllan utanför sundet i sex dagar. Den anfördes af en gammal bepröfvad sjöhjelte, Jakob van Wassenaër, herre till *Opdam*, och under honom af vice amiralerna Cornelius de Witte och Peter Floris. Riksamiralen påyrkade, att man skulle begagna sig af den gynnande vinden och strömmen och genast anfalla Holländarne där de lågo, men konungen ville ej vara den anfallande, då ännu intet krig var förklaradt med Holland. Så gingo dagarne till den 29 oktober, då vinden sprang om och blef nordlig. Och genast blef det rörelse på den holländska flottan, och de stora sköna skeppen började lätta ankar och utveckla sina segelmassor.

Dagarne förut hade så väl Carl Gustafs drottning, Hedvig Eleonora, som hans syster, pfalzgrefvinnan Maria Eufrosyne, kommit till Kroneborg. Vid konungens sida stodo de nu i ett af slottsfönstren och åsågo de framseglande skeppen, bland hvilka de tre amiralskeppen genom storlek och skön-

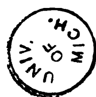
het utmärkte sig framför de andra. Något på sidan såg man de svenska skeppen ligga färdiga att segla fram. Konungen gaf befallning att skjuta svensk lösen från Kroneborg, för att därmed helsa den holländska flottan. Besvarades denna lösen, så hade konungen haft rätt, som icke i otid utmanat en farlig fiende; besvarades den icke, så var tärningen kastad och kriget förklaradt. Det var en stund af den högsta spänning, under det man hörde dånet af de svenska kanonerna rulla fram öfver sundet. Men fienden förblef tyst, och seglade, gynnad af både vind och ström, för fulla segel in åt sundet. Då sprang konungen upp och skyndade ut, och slottets kanoner började omedelbart därpå spela mot de fientliga skeppen. Konungen själf fattade en lunta och aflossade det första skottet. Men Holländarne höllo stadig kurs midt emellan Helsingborg och Kroneborg, och det visade sig nu, att dessa båda fästningar icke kunde uppehålla en för förlig vind seglande flotta.

Då seglade den svenska flottan fram, och klockan mellan 7 och 8 på morgonen begynte slaget midt i det trånga sundet. Amiral Wittes eskader kom först i elden. Carl Gustaf Wrangel gaf amiralskeppet, som hette Brederode, ett glatt lag af sin bredsida och fick samma välkomsthelsning tillbaka, i det han seglade förbi, sökande att komma i färd med Opdams skepp. Detta nådde han också

snart. Högst på halfdäck satt den giktbrutne Opdam i en länstol med svärd i hand och utdelade sina befallningar. Striden var redan allmän, men det trånga farvattnet tillät icke att utveckla några betydligare segelrörelser, utan skepp sökte upp skepp och blandades om hvarandra. Midt i detta vimmel och omgifven på alla håll af rök och de uppflammande blixtrarne ur tusende eldgap, sköt det svenska amiralskeppet fram och helsade det holländska med glatta lag. Opdam gaf svar på tal och såg så bister ut, där han satt, orörlig och lugn, i sin länstol på halfdäck. I två timmars tid fortfor striden. Men då var det holländska amiralskeppet illa tilltygadt, och Wrangel stod i begrepp att äntra. Seglen voro sönderskjutna på Opdams skepp, tågverket brustet, och skråfvet var så genomborradt af kulor, att det redan intagit fem fots vatten och hotade att sjunka. Då kommo sex holländska skepp sin amiral till hjelp, och en kanonkula slet i det afgörande ögonblicket bort rodret på Wrangels skepp. Det vräktes af stormen mot land, och det var omöjligt att vidare komma ut i striden.

De Witte på Brederode hade under tiden en häftig strid att bestå mot Clas Bjelkenstjerna på amiralskeppet Draken. De vackra skeppen blefvo illa tilltygade, men Brederode blef sönderskjutet i vattengången, så att det knappast längre kunde hålla sig uppe. Då lade sig Draken bord om bord med

UNIV. OF MICH.

Brederode, och Bjelkenstjerna lät äntra. Nu fick hans folk strida man mot man, och Holländarne, världens första sjömakt på den tiden, fingo pröfva på, huru de svenska svärden beto. Likväl stredo Holländarne såsom tappre män. De Witte var dödligt sårad och sjönk på knä, men högg ännu omkring sig med sitt svärd. Först när återstoden af Brederodes besättning gifvit sig fången och skeppet började sjunka, räckte den döende amiralen ifrån sig sitt svärd, och Brederode strök flagg. Clas Bjelkenstjerna räddade sin tappre fiendes lik och svärd om bord på Draken. Själf träffades han af en falkonetkula i venstra höften, hvaraf han sedan bar minne under de tre återstående åren af sitt lif.

Vid Hven låg den fjärde svenska eskadern under befäl af Gustaf Wrangel. Den bestod af 8 skepp och skulle falla in i striden, då behof gjordes. Ett sådant ögonblick var inne, då Opdams illa tillpyntade skepp kom seglande förbi. Wrangels officerare uppmanade honom att rycka fram. Ej blott Opdams skepp hade därigenom varit ohjälpligen förloradt, utan sannolikt hade den holländska flottan aldrig kunnat tränga sig igenom fram till Köpenhamn. Men Gustaf Wrangel låg stilla. Om det var af feghet eller af falsk ridderlighet — »han hade icke hjärta» att angripa det fientliga amiralskeppet i dess då varande skick, heter det — eller om det var ännu af andra skäl, det är svårt att afgöra. Op-

dam själf skall hafva yttrat, att han vid detta tillfälle hade Gustaf Wrangel att tacka för sin räddning. Nio eller tio danska örlogsskepp, som i detsamma från Köpenhamn kommo Holländarne till hjälp, gjorde slut på striden, i det att konungen då gaf befallning, att de svenska skeppen skulle återvända. Om aftonen ankrade holländska flottan med sina transportskepp utanför Köpenhamn.

Men på Kroneborgs slott klappade den svenske kungens hjärta af stolthet öfver sin flottas ärofulla strid mot den tappre fienden. De svårigheter, som vind och ström hade uppställt, hade icke förmått hejda de svenske sjömännen; det var först då öfverlägsenheten var allt för gifven, som den måste vika. Holländarne hade lidit största förlusten. Fyra deras skepp voro brända, andra mycket skadade; Svenskarne hade förlorat blott två skepp. Holländarne bekände efter slaget, att de väl hade slagits med mångahanda folk, men aldrig med ett så tappert som Svenskarne. Dock vunno de sitt syfte att undsätta Köpenhamn, och detta var seger nog. Carl Gustaf Wrangel, den svenske riksamiralen, grämde sig så öfver utgången, att konungen måste själf besöka och trösta honom.

Det hör icke hit, att skildra utgången af detta krig, huru hjältekonungens storartade planer strandade, och huru farorna hopade sig alltmera omkring honom och Sverige. Hans mod och förtröstan sveko

honom aldrig. »I smiden planer», sade han en gång till de holländska sändebuden, »i förlitande på eder flotta, men mitt svärd skall sönderhugga dem.» Hans lugn och själsnärvaro väckte Europas beundran. »Jag känner en verklig beundran för den svenske konungen», skref Mazarin vid denna tid, »när jag betraktar, huru han, änskönt med sex mäktiga fiender emot sig, likväl däraf icke föranledes att taga ett steg tillbaka i någon af sina planer, utan tvärtom likt palmen reser sig allt högre, ju flera bemödanden man gör att böja honom.»

Det är naturligtvis omöjligt att säga, hvad som hade inträffat, om en längre lifstid hade blifvit konungen förunnad. Kanske hade dock till slut vid dundret af hans kanoner den gamle kämpen där nere under Kroneborgs slott, liksom riddarne i Ålleberg, vaknat och funnit tiden vara inne, kanske hade ett mäktigt Skandinavien framgått under Carl Gustafs hand. Men ännu sofva de och bida sin tid.

49.

Sammansvärjningen i Malmö 1658.

Sedan efter freden i Roeskilde 1658 kriget med Danmark utbröt på nytt om hösten samma år, uppstod i de så nyss till Sverige afträdda landskapen, såsom man lätt kan förstå, mycken rörelse, ej blott med anledning af sjelfva kriget, utan äfven i syfte att återbringa dessa landskap under Danmark. En sådan tilldragelse i Malmö, som, emedan den är föga känd, men icke desto mindre eger sin betydelse i afseende på bedömandet af folkets sympatier i detta krig, icke torde vara utan intresse för läsaren, är föremålet för vår skildring denna gång.

I denna stad var öfverste Johan von Essen kommendant, en tapper man, som deltagit i hela det trettioåriga kriget och därunder tjenat sig upp från simpel musketerare samt vid flera tillfällen ut-

märkt sig, synnerligast vid försvaret af Oppeln i Schlesien på 1640-talet, då han befordrades till öfverstelöjtnant och erhöll af drottning Christina hennes porträtt jämte en guldkedja. Det var tydligt, att den bepröfvade öfversten skulle göra allt hvad på honom ankom för att bevara den honom anförtrodda staden och fästningen, men det hade utan tvifvel blifvit honom ganska svårt, om icke slumpen på ett alldeles oväntadt sätt därvid kommit honom till hjälp.

Smygande fram i det tysta, men med mäktigt understöd så väl från Seland och Köpenhamn som från Skåne, bildade sig i Malmö en sammansvärjning med syfte att återställa Malmö stad och slott i den danske konung Fredrik III:s händer. I spetsen för sammansvärjningen stod egaren till Limhamns kalkugn, Bartholomäus Mikelsen, en ansedd man, som var besvågrad med Selands biskop och den lärde professor Bartholin i Köpenhamn. Efter att hafva brefvexlat med släktingar och vänner i Köpenhamn, började Bartholomäus så småningom att värfva anhängare för sin plan bland borgerskapet i Malmö.

Detta lyckades honom. Flere borgare förenade sig med honom i största hemlighet, och man afhandlade så sakta, huru man skulle vinna sitt mål. Den ene af borgmästarne syntes icke heller vara omöjlig att vinna. Man uppenbarade väl icke för

honom hela anläggningen, men man visste, hvar man hade honom, och att, om något oförmodadt skulle inträffa, han icke skulle träda hindrande emellan. Hans namn var Wiltfang. Han hade fått del af de privilegier, som Köpenhamns borgare förvärfvat, och han yttrade sin önskan, att Malmö borgare måtte vinna samma friheter och framför allt slippa den svåra tullen. För Bartholomäus och de sammansvurne förklarade han, utan att närmare inlåta sig med dem eller ens känna till deras hemliga arbete, »att han vore beredvillig att tjena konungen af Danmark».

Fredrik III själf synes hafva varit medveten af hvad som föregick i staden på andra sidan sundet, att döma af hans skrifvelser. I en sådan af den 2 november 1658 förbinder han sig, »att, när Malmö stad och slott blifvit till honom återställda, hålla borgmästaren Hans Henriksson och tre hans ämbetsbröder skadeslösa för en försträckning af 20,000 rdr, som de lämnat till svenska kronan». En annan var ställd till själfva kommendanten, hvaraf synes, att man i Köpenhamn måtte alldeles hafva tagit miste om denne mans skaplynne.

Ingendera af dessa skrifvelser blef framlämnad. Borgmästaren Hans Henriksson umgicks mycket med de svenske officerarne och föreföll därföre de sammansvurne alltför misstänkt, för att de genom den kungliga skrifvelsen skulle i förtid för

honom uppenbara hvad som föreginge. Den senare skrifvelsen undanhölls af samma anledning. Det var en skånsk adelsman, som kände Johan v. Essen och fruktade, att han, om han finge konungens bref, skulle röja allt. Denne adelsman hette Owe Tott och var icke den ende, som fått del af hemligheten.

Denne Owe Tott är en för denna tid märkelig man, ingalunda genom sin kraft och duglighet, utan, snart sagdt, genom motsatsen till dessa egenskaper. Han var son af Skånes rikaste man på sin tid, herr Tage Ottoson Tott, som för sin rikedom och makt allmänt kallades »den skånske kungen». Denne, som på sin tid hade Malmö slott i förläning, berättas en gång hafva anställt en måltid för sin konung och efter dess slut bedt honom mottaga bordsfoten som gåfva. Vid närmare efterseende befanns denna bestå af fyra tunnor, fyllda med speciemynt, en gåfva, hvarigenom flera klagomål mot den myndige herr Tages förvaltning nedtystades. Han öfverlefde icke Skånes afträdande till Sverige, utan dog, medan man ännu som bäst underhandlade om Roeskildeska freden, och begrofs i Malmö; det var i april 1658.

Men hvad fadern förvärfvat, gick bort under sonen, den nämnde herr Owe. Han synes, af de om honom långt efter denna tid gängse berättelserna, hafva varit en obändig, slösande och på sinnliga njutningar begifven man. Vanligen förde han med sig

på sina färder i Skåne ett välförsedt flaskfoder, hvarur han rikligen förplägade sig. Han berättas hafva bytt bort Barsebäck mot en vagn och ett par hästar, en annan egendom, Snogeholm, mot en alongeperuk; en tredje, Markie, gick bort till en köpman i Malmö för att betala dennes fordringar. Sådana handlingar förutsätta en begreppsförvirring, som väl kunde hafva sin orsak och förklaring i flaskfodret. Också kunde med skäl en bonde, som skjutsade honom, yttra, då herr Owe en gång stannade för att taga sig en styrkedryck och därvid gjorde sig mycken möda att uppfiska en fluga, som sam i silfvertumlaren: »sedan fjorton herregårdar gått ned den vägen, kunde nog en fluga slippa fram därefter!» — Huru mycket, som häraf kan vara sant — uppenbart äro de fjorton herregårdarne öfverdrift eller blott och bart ett uttryckssätt, liktydigt med många —, är svårt att säga, men utan tvifvel ligger någon sanning till grund för berättelserna, hvilka tjena att gifva något begrepp om mannen. Vid den ifrågavarande tiden hade han väl ännu icke hunnit visa mer än på sin höjd anlagen till hvad han kunde blifva.

Hans svägerska, fru Ide Skeel, synes man också hafva gjort räkning på. En vid namn Statius, som hade varit lifknekt hos konungen i Danmark, kom öfver till Skåne och vistades om hösten 1658 i trakten af fru Ides gods Bollerup, där han äfven

var några dagar, följande hennes söner, de unge Rantzowarne, på jakt. Han skulle söka uppvigla allmogen och hade fått majorsfullmakt öfver de snapphanar, som han kunde lyckas bringa på benen. Men fru Ide ville icke länge härbergera »major» Statius, antingen hon fått någon kännedom om hans verkliga förehafvande eller det var af något annat skäl.

Majoren uppehöll sig äfven omkring Tunbyholms gods och besökte »mäster Hans», pastor i Bunkeflod. Utan frukt måtte icke hans vistande i dessa trakter varit, då en skytt från skogsbygden, Simon Bose, kunde yttra, att 700 snapphanar vore att påräkna. Genom en skrifvelse från Köpenhamn befalldes Statius att icke resa allmogen, förrän danska trupper anländt till Skåne, hvarpå han begaf sig tillbaka till Danmark och sågs icke vidare i Skåne, förrän vid jultiden samma år.

Emellertid var man icke overksam i Malmö. Danske konungens general-adjutant Schow hade besökt staden, förklädd till bonde, och förskaffat sig underrättelser om vallarne kring densamma, om slottsmuren, om besättningens styrka o. s. v. Owe Tott fick äfven genom Henrik vallmästare veta, hvarest staden lättast kunde anfallas, nämligen på tre ställen, vid söder och öster port och vid strandporten, som kunde öppnas genom en petard. Enligt ett annat förslag skulle de sammansvurne samla

och hafva i beredskap en hop snapphanar och löst folk och, när de danska trupperna kommo, kasta stegar ut öfver muren för att sålunda skaffa dem in i staden, hvarjämte tillträdet till slottet skulle underlättas genom utlagda bräder öfver isningen på grafven samt anfall ske mot muren vid vestra strandporten.

Stämningen bland de sammansvurne var den förträffligaste. De drömde icke om något annat än en lycklig utgång af sitt företag och talade vid sina sammankomster öfverljudt »om det stora namn och den berömmelse, som de skulle göra sig, om de lyckades lämna Malmö i den danske konungens händer». Yttrades någon gång ett varningens ord, så blef det icke hördt. Johan Göransson, som själf var med bland de sammansvurne, sade en gång till dem, då de talade om, med hvilken lätthet de skulle få folk: »när I tänken bekomma hundrade man, så bekommen I icke fem. Kunnen I intet uträtta, så sitten I själfva i sticket, och staden står i ljusan låga.» Det är att märka, att ingen af de mer ansedde borgarne deltog i sammansvärjningen, och den ene borgmästaren hade endast i allmänhet låtit förstå sin goda vilja i afseende på konungen af Danmark, den andre umgicks på förtrolig fot med de svenske officerarne. Någon egentligen ledande kraft med öfverlägsen blick fanns icke bland de sammansvurne.

Ändtligen nalkades den öfverenskomna dagen, då man väntade Danskarne. På aftonen samlades de sammansvurne dels hos Kjell Kjellsson, dels hos Joachim Brun, men till ett högst obetydligt antal, på förra stället blott 24 man, hos Brun ännu mindre. Man räknade naturligtvis på, att när de danska trupperna väl voro i staden, skulle alla strömma till och med glädje sluta sig till sin gamle herre. Men inga Danskar hördes af den gången. I stället fick man underrättelse, att motvind hindrat landstigningen vid Limhamn. Det var några veckor före jul.

Men man förlorade dock icke modet. Annandag jul utsattes till ett nytt försök att utföra planen. Äfven nu samlades de sammansvurne och fröjdade sig i hoppet om en lycklig utgång, men äfven nu svekos de i sina förhoppningar. Skeppen med landstigningstrupperna stötte nämligen på grund. Några dagar därefter kom en skrifvelse från konung Fredrik till Malmö borgerskap, hvari han bad dem fortfara med den »affektion», som de bevisat honom, deras rätte herre, samt lofvade dem, att de genom nöjaktig »succours» (hjälp) skulle befrias, och att han ville vara dem en nådig herre och konung. Anfallet på Malmö borde sättas i förbindelse med en resning af snapphanarne, hvilka också fram på våren började samlas i skogsbygden, men detta aflopp helt och hållet utan några följder.

Men därmed var icke allt slut, såsom de sammansvurne hade hoppats. De insågo eller började efter hand inse omöjligheten af att lämna Malmö stad och slott i »sin rätte herres», konung Fredriks, händer och vinna den ära, som därmed varit för-

bunden. De voro tillika fullt förvissade om, att alla bevis för deras delaktighet blifvit undanröjda, och däruti styrktes de af Bartholomäus. Allt skulle således sjunka till bottnen och blifva tyst, och de skulle kunna sköta sina yrken som förut, utan att någon behöfde veta om, hvad som varit å bane. Men detta var, såsom nämndt är, ett hopp, hvilket bedrog.

Bartholomäus Mikelsens fogde på Limhamn, som icke synes hafva varit medveten om sammansvärjningen, fann en dag ute på marken en ask. Det var i en sandgrop under en stor sten, och en räf hade krafsat upp ur sanden den väl gömda asken. Den innehöll en mängd utkast till de bref, som Bartholomäus skickat till sina släktingar och vänner i Köpenhamn, äfvensom de svar, som han därifrån erhållit. Där lågo äfven tvenne originalbref från danske konungen och några skrifvelser, hvilka blifvit växlade mellan grefve Ulfeld, Corfitz Trolle och Bartholomäus.

Därmed börjar andra akten i denna sammansvärjning. Nu nedsattes en kommission för att undersöka och utreda det brottsliga anslaget, och den begynte sin verksamhet i april 1659. Malmö stads borgmästare och råd jämte några af de förnämste borgarne tillkallades, icke för att utgöra någon del af kommissionen, utan för att blifva i tillfälle att öfvertyga sig om de anklagades brottslighet. Detta var naturligtvis icke synnerligen svårt, då de funna brefven fällde dem.

Bartholomäus Mikelsen, Joachim Brun och ännu en tredje, Johan Göransson, blefvo dömde till döden och afrättade, och deras egendom indrogs till kronan. Borgmästare Wiltfang skildes från ämbetet och fick lösa sitt lif med penningar, men måste lämna landet. De öfrige af de sammansvurne straf-

fades med förlusten af sin egendom eller med stora penningböter. Kjell Kjellsson och tvenne med honom lyckades rädda sig med flykten till Danmark, där de fingo tillräckligt tillfälle att öfverväga den sanna satsen: förliter eder icke uppå furstar och icke uppå menniskors barn! För all den ära, som de hade väntat sig, fingo de hvarken erkännande eller belöning. Deras goda vilja glömde man bort, när den sak, åt hvilken de egnat sina krafter, misslyckats. Till en början rönte de väl någon välvilja, men snart föllo de alldeles i glömska, och ingen talade vidare om dem.

Tvenne prester voro äfven bland de anklagade, den ofvannämnde pastor Hans i Bunkeflod och Sören i Fosie. De fingo dock lösa sina lif med böter, den förre med 2,000, den senare med 1,000 rdr, hvarjämte de förvisades landet.

De skånske adelsmännen fingo äfvenledes böta för sitt deltagande i dessa stämplingar. Bröderna Rantzow, fru Ide Skeels söner, svarade, att de icke svurit den svenske konungen någon trohetsed, emedan de icke hade någon egendom i Skåne. De hade väl varit tillsammans med Statius på deras moders gård, men hvar och en, som kände denne man och dem, kunde väl veta, att han icke var sådan, att han kunde umgås med dem. Då deras moder inkallades för rätta, svarade hon »nej», — emedan sådant icke var brukligt med personer af

hennes stånd. »Hon vore» — sade hon — »en af de förnämsta damer i Danmarks rike och hölle sin ära och sitt rykte högre än gods och egendom.» Hon begärde att få svara skriftligen, men detta bestreds, emedan det var Kongl. Maj:ts sak, som förehades inför rätten.

Då den rika och stolta frun vägrade att ingå i något svaromål, ställdes hon under bevakning, och hennes egendom indrogs till kronan. Hon klagade mot slutet af året, att hon icke kunde hopbringa så mycket penningar, som erfordrades »för att lösa henne och hennes möbler ur arresten». Det mesta af sin lösa egendom hade hon afyttrat, och för sin egen befrielse påräknade hon sina inflytelserika vänner i Köpenhamn.

För hennes frände Owe Tott stod det hårdt. Han erkände sig hafva talat med den danske generaladjutanten Schow och yttrat den önskan, »att det måtte gå hans konung väl, och att de brandenburgska trupperna måtte komma öfver, dock hade han aldrig förehaft några skälmiska praktiker». Emellertid ankom befallning från Carl X Gustaf, »att alla den danske konungens officerare och betjente skulle ställas på fri fot». Kommissionen tvekade, om detta skulle utsträckas äfven till Owe Tott, efter som han var öfvertygad om hemligt förstånd med de sammansvurne. Men då konungens befallning icke gjorde något undantag, så blef han skickad till konungen.

Han slapp dock ifrån denna sak, så att han, såsom vi här ofvan hafva omtalat, kunde styra öfver bord med sin stora rikedom. Till slut var äfven självfa hufvudgården Skabersjö på väg att förloras, då hans svägerska, den nyssnämnda fru Ide Skeel inlöste denna gård och skänkte den som faddergåfva åt herr Owes son. Däraf synes, att fru Ide också hade till döddagar fullt upp af detta lifvets goda.

Sådan utgång fick sammansvärjningen i Malmö för sina deltagare. Alltsammans är att betrakta såsom en af dessa vanliga ryckningar vid en plötslig öfvergång, innan förhållandena hunnit sätta sig och sinnena någorlunda vänja sig vid det nya. Och när var väl en öfvergång mera plötslig än här? Man hade i Skåne icke mer än nätt och jämt hunnit erhålla underrättelse om den svenska härens underbara tåg öfver isen från Jutland till Seland, förrän man fick veta, att Skåne genom ett penndrag i fredsslutet var skildt från Danmark och måste ombyta herskare. Måhända hade emellertid följderna af det plötsliga ombytet blifvit vida svårare, om icke den svenska regeringen med klok måtta låtit det väsentligaste af den gamla ordningen bestå, för att endast småningom söka åstadkomma en verklig förening emellan de nyförvärfvade landskapen och Sverige.

50.

Då vi sökt ett samband mellan de minnen, hvilka vi här vilja förtälja, hafva vi trott oss finna ett sådant i sägnen om en gammal drottning, som haft sitt slott vid en af vikarne i Bohusläns skärgård. Denna sägen böra vi då först anföra, äfven därför, att den, i och för sig, är ganska märkelig.

Innerst i Gullmarviken, hvilken, sträckande sig i nordostlig riktning, skiljer Stångenäs och Tunge härad från Lane härad i Bohuslän, ligger, vid det för sin utomordentligt sköna belägenhet med skäl omtalade säteriet Saltkällan, ett berg med namnet Korsborg. Här skall i forna dagar, så förmäler sägnen, hafva stått ett slott, som tillhört en drottning Gunilla. Det skall hafva varit en qvinna, som ständigt följts af en sådan medgång, att hon däraf blifvit i hög grad öfvermodig. Bland andra dyrbarheter i guld och silfver skall hon hafva haft en ring af högt värde. Denna ring kastade hon en gång i Gullmarviken, yttrande: »att det vore lika omöjligt för henne att blifva olycklig, som att återfå denna ring». Men tidigt på morgonen fångade en fiskare en ovanligt stor fisk, som han bar upp på slottet, och när fisken uppskars, fann man i magen drottning Gunillas ring. Denna öfverlämnades till sin egarinna, och icke långt därefter fick den stolta drottningen erfara lyckans obeständighet. En fientlig konung kom med härskepp och anföll drottning Gunilla. Han hette Asmund. Drottningen drog honom till mötes i den efter henne uppkallade Gunillaviken, och i slaget stupade hon. Konung Asmund blef sedan anfallen af bönderna i Foss och stupade mot dem, samt blef jordad i en af åsarne mellan Åtorp och lilla Foss. Men den slagna drottningen begrofs i sitt slott, som sedan fallit i ruiner.

Bland andra smycken, som inlades med henne i grafven, var äfven den ofvannämnda ringen, och sägnen förtäljer, att den blifvit röfvad ur hennes graf, men att drottningens vålnad visat sig och tvungit högbrytarne att återbära sitt rof.

Sådan är sägnen om drottning Gunilla och hennes ring, som ännu ligger i hennes graf på Korsborg.

Men alla dessa rika och bördiga landskap, som ligga utefter vår vestra och södra kust — äro de icke ock en ring af oskattbart värde, ett minne från denna vår stormaktstid, som nu slumrar i det tysta, liksom drottningen på Korsborg? Man har äfven sökt röfva bort denna ring och mera därtill, men måst lämna den; och när man besinnar de svårigheter, den nöd och det elände, hvarmed vårt folk i gångna tider haft att kämpa, må man väl medgifva, att det finnes ännu en likhet mellan sagan och verkligheten, nämligen den, att en högre makt beskyddat Sveriges land, liksom sagodrottningens ande hennes graf. Männen strida, men Gud gifver kraften och framgången och segern. Därför må vi väl under sägnen om drottning Gunillas ring kunna framlägga ett par drag ur gångna tiders historia, då fiender kommo för att taga landskapsringen vid vår kust, men tvungos att vika tillbaka och lämna den orörd. De tillhöra båda Bohusläns historia, och den ena själfva den trakt, där drottningens vålnad vakar öfver sin ring på Korsborg.

Tvenne årtionden voro icke gångna, sedan vårt land vunnit sin naturliga gräns i vester och söder, d. v. s. Bohuslän, Halland, Skåne och Blekinge, förr än Danmark emot sin ypperste statsmans, Griffenfelds, råd, som tillstyrkte ett fast förbund med Sverige, uppträdde bland dess öfriga fiender och ville försöka att återtaga dessa kustländer. I Bohuslän bodde då den tappre generalen Rutger von Ascheberg, som år 1673 upphöjdes till friherre, med Kastellgården vid Kongelf till friherreskap. Denne fick nu, när kriget utbröt 1675, befallning att vaka öfver Bohusläns försvar mot infall från norska gränsen och ombesörja upprättandet af förrådshus i Göteborg och Marstrand. Dessa fylldes ock inom fyra veckor, så att äfven en del kunde föras till Venersborg. Men den krigsstyrka, hvarmed han hade att försvara landet, var obetydlig och utgjorde icke mer än 2,700 man. Likväl gjorde han allt, hvad man af en tapper och erfaren krigare kunde begära. Han hade lärt sig sin konst under trettioåriga krigets fältherrar och under Carl X Gustaf, och han förnekade icke sina läromästare.

I det lägervall, hvari allt i Sverige då befann sig, och icke minst försvarsverket, fästningar, krigshär och flotta, var faran stor, och möjligheten af framgång hvilade på härförarne. Sådane funnos ock af första ordningen, men krigsskådeplatsen var så stor, vårt välde hade så många svaga sidor, och

medan skräcken af vårt första nederlag vid Fehrbellin gick öfver landet, landstego danskarne i Skåne, och en norsk här ryckte in i Bohuslän. Inom vår egen halfö skulle således denna gång kriget gå sin gång, och borde därför blifva så mycket hetare, som det skulle komma att gälla en strid för hus och hem. De båda danska härarne skulle från Skåne och Norge förena sig med hvarandra vid Göteborg och sedan tåga in i hjärtat af Sverige. Det var Danskarnes krigsplan. Det var därför af ytterlig vikt att kunna förekomma denna plan, och i första rummet gällde det naturligtvis att kunna hindra fienden vid hans första öfverskridande af gränsen.

Den norska hären anfördes af grefve Ulr. Fredr. Gyldenlöve, som var naturlig son af konung Fredrik III, och som var lika utsväfvande i sitt lefnadssätt, som han var tapper i kriget. Denne bröt in i Bohuslän, och mot honom hade Ascheberg med sin handfull folk att uthärda den första dusten. Oförskräckt lät Ascheberg en del af sin ringa styrka göra ett infall i Norge, där de vid Ingadal togo och bortförde en mängd oxar och får. Själf stod generalen med hufvudstyrkan vid Svarteborg, i norra delen af Tunge härad, och här tänkte Gyldenlöve att innestänga honom, på samma gång som han ville försäkra sig om en viktig plats för sitt vidare framtågande. Denna plats var Qvistrums pass. För att vinna detta lät Gyldenlöve en öfverste Krag med

tusen man stiga ombord på en liten flotta af sex bestyckade galerer och tjuguåtta skärgårdsbåtar. Han skulle genom Gullmarviken segla fram till utloppet af Qvistrums- eller Örekils-elfven förbi Korsborg. En gång väl i besittning af detta pass, var fiendens öfvervikt gifven och en afgörande fördel vunnen.

Men den svenske generalen hade sina kunskapare ute och fick genom dem kännedom om öfverste Krags bortsändande. Han anade genast, att det gällde Qvistrum, och ögonblickligen bröt han upp med sin lilla här och skyndade dit. För att rätt kunna förstå vikten af detta pass, böra vi tänka oss ställets läge. Qvistrums-elfven framflyter i en djup dal, på hvars ena sida reser sig en vild fjällvägg, medan på den andra utbreder sig odlade fält och kullar, bevuxna med den yppigaste löfskog. Hela trakten häromkring utmärker sig för öfrigt genom sin hänförande skönhet. På sina ställen tränger den nämnda fjällväggen så nära intill elfven, att den från Norge kommande landsvägen nätt och jämt får utrymme att framlöpa, och elfvens stränder äro därtill ganska branta. Blott på ett enda ställe kan elfven öfvervadas, och här framgår landsvägen öfver en bro, som med lätthet kan beskjutas från Qvistrum. Detta pass kan således med en ringa styrka utan svårighet försvaras, och en norr ifrån kommande mångdubbelt större fiende kan därför här

hejdas, så mycket mer som ställningen icke heller kan kringgås annat än genom Dalsund.

Detta pass besatte Ascheberg, men faran var icke desto mindre stor, om det skulle lyckas öfverste Krag att tränga fram genom Gullmarviken, då den svenska hären skulle komma mellan två eldar, nämligen dessa tusen och Gyldenlöve själf, som kom antågande med femtusen man. Därför lät Acheberg tvåhundra man af de så kallade Bohusläns gröna dragoner besätta Korsborg, medan i den djupa dal, som på ena sidan omgifver detta berg, några kompanier rytteri under öfverstlöjtnant Uggla uppställdes. Själf stod öfverste Ascheberg med hufvudstyrkan vid Qvistrum. Allt hann på bästa sätt ordnas, och nu väntade man fienden. Det dröjde heller icke länge, förr än den lilla skärgårdsflottan kom uppseglande genom Gullmarviken. De gröna dragonerna kunde ses utpå sjön, men fienden tycktes icke mycket fästa sig vid dem, utan seglade lugnt förbi Korsborg, som om han icke känt den ögonblickliga vikten af denna punkt. Måhända trodde han ock, att den lilla svenska styrkan skulle själfmant lämna Korsborg och draga sig till hufvudhären, då intet anfall här blef af. Det kunde äfven vara så, att fienden, såsom i allmänhet väl underrättad — ty befolkningen var icke synnerligen att lita på —, egde kännedom om svenskarnes farliga belägenhet, och att öfverste Krag därföre ville så fort som möjligt

vinna sitt hufvudsyfte, Qvistrum, helst som icke ett skott lossades från Korsborg. Hans förbiseglande kunde gifva anledning till åtskilliga förmodanden.

Men plötsligt fick man se fartygen vända mot land och folket landstiga. De gröna dragonerna sutto orörliga och sågo därpå. I en hast ordnades de landstigna trupperna, och öfverste Krag befallde dem att anfalla Korsborg. De gingo modigt framåt och uppför berget; en häftig strid uppstod. Utan tvifvel hade fienden hoppats att i första anfallet med sin stora öfvermakt jaga undan de fåtaliga dragonerna, och därutinnan skulle han väl ock hafva lyckats, men då, just när striden brann som hetast, framstörtade öfverstlöjtnant Uggla med sina rytterikompanier, och därmed var stridens öde afgjordt. Danskarne stredo med berömvärd tapperhet, men de trängdes tillbaka och måste efter stor förlust i hast skynda ned till stranden och söka sin räddning i båtarne, hvilka skyndsamt hissade segel och styrde söder ut igen, så att öfverste Krag den gången måste återvända med oförrättadt ärende.

Detta var en framgång, som styrkte modet hos de svenske, men ännu hade man grefve Gyldenlöve själf med sina femtusen man att vänta. Faran från den sidan var emellertid icke så stor, och hon försvann, när underrättelsen spred sig, att konung Carl själf var i antågande till Venersborg. Då vände nämligen Gyldenlöve om och tågade tillbaka till

Norge igen. Så begynte den så kallade »Gyldenlövsfejden», hvilken rasade åren 1675—1679 och sänkte Bohuslän i ett djup af elände, hvarur det på länge icke kunde resa sig. Detta blodiga krig, hvars första träffning vi här ofvan hafva skildrat, kallas äfven »den stora ofreden», och i vissa trakter begynte allmogen därifrån en ny tidräkning. Tyvärr blef icke fortsättningen lika gynsam för oss, som början. Danskarne fingo redan följande året öfvertaget och behöllo det äfven. Rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie, som följde Ascheberg i befälet — denne kallades till konungens sida i södra delen af riket —, var ingalunda vuxen en så farlig plats. Men konungens segrar i Skåne medförde slutligen freden i Lund, genom hvilken den gången de nyvunna gränslandskapen räddades åt vårt land.

Så gingo åter tvenne årtionden, hvarunder vårt land fick vara i fred och samlade krafter efter sina många krig. Men när Carl XI dog, bröt stormen åter lös, och från alla håll stormade våra grannar emot oss, i det fasta beslut att beröfva oss våra eröfringar, och så fingo vi då om igen krig med Danmark. Det gick lyckligt, som vi veta, i början. Sverige försvarade med glans sin ställning som en af Europas stormakter, men olyckans och motgångens dagar kommo ock, så att vi åter måste kämpa för hus och hem. Likväl behöllo vi äfven då, när

allt annat gick förloradt, denna ring af länder, som vår stormaktstid lämnat oss.

Till denna tid hör minnet af den tappre amiralen Olof Strömstjerna, hvilken med skäl försvarar sitt rum bland karolinerna.

Själfva namnet Strömstjerna har emellertid en helt kort tid burits, nämligen blott femton år, från 1715 och till 1730, af amiralen själf och af dennes son, som dog före fadern och lades i likkistan fullständigt iklädd sin uniform, med högra handen på bröstet och sin värja under venstra armen. Amiralens namn, innan han det förstnämnda året blef adlad, var Olof Knape, och han föddes på Käringön i Orousts vestra härad, där fadern var fiskare. Olof for till sjös på Frankrike, England, Holland och Indien och var slutligen löjtnant i holländsk tjenst, när han återkom till fäderneslandet, där han tjente på flottan, vann adelskap och 1716 blef amiral. Under åren 1709 och 1716 var han så godt som öfverlämnad åt sig själf, att på egen hand skydda Bohuslänska kusten mot danskarne och den djärfve och tappre Tordenskjold. Han gjorde det ock, ehuru han blott hade en handfull folk att råda öfver, så att han väl må anses för en värdig motståndare till denne sjöhjälte, om han ock icke vunnit hans stora rykte. Med sina ringa medel lyckades han icke blott hålla den fruktade Tordenskjold från Bohuslänska kusten, utan hemförde äfven fientliga priser

från sina kryssningar i de hotade farvattnen. Detta omnämndes med smickrande ord i det sköldebref, som Carl XII utfärdade åt honom. Utom detta har emellertid historien icke mycket om honom att säga; men i den muntliga öfverlämningen lefver hans minne i hembygden, där man ock kan se hans porträtt, hvars drag tyckas antyda på en öppen, djärf och beslutsam karaktär. Han bodde på Vese gård i Stångenäs' härad, där man ännu kan få höra talas om gamle amiralen och hans fru »amiralinnan», hvilkas gifmildhet mot Bro kyrka mycket berömmes. Oaktadt han skänkte med rund hand, hände det dock stundom, att sinnet rann till på den hetlefrade sjöbussen, och då var han icke blyg för att fatta själfva presten i kragen. Det hände en gång vid en öfverläggning i Bro kyrka, att han på något sätt retades, så att han drog värjan mot presten, fästän de befunno sig i själfva kyrkans kor.

Huru kriget fördes under de sista åren af Carl XII:s regering, och huru Bohuslän under dessa år led lika mycket, om icke mera, än under »den stora ofreden», samt huru enskilde män utmärkte sig genom en fyndighet och tapperhet, som väckte allas beundran, det tillhör oss icke att skildra. Vi vilja blott ur den stora ramen uttaga vår amiral och om honom anföra ett par berättelser, hvilka den muntliga öfverlämningen bevarat till vår tid. Det häftiga lynnet, som kom amiralen att draga värjan i kyr-

kan, uppenbarade sig vid flera tillfällen; men i stridens hetta, då kulorna hveno, eller i sin tjenst var han sig själf fullkomligt mäktig. Så berättas det, att då kung Carl företog sitt sista tåg till Norge 1718, var amiralen med och hade uppsikt öfver arbetet att föra galererna öfver land från Strömstad till Idefjorden. En dag var konungen själf närvarande. Arbetet gick trögt, och konungen yttrade sin förundran och sitt missnöje däröfver. Amiralen svarade, att han icke kunde kommendera på »ren svenska» i konungens närvaro, och därförutan gick det icke. Konungen förstod meningen och aflägsnade sig. Och nu började amiralen kommendera på sitt vanliga sätt, som båtsmännen förstodo. Hans metod var väl icke efterföljansvärd, men har varit mycket anlitad, och bestod i att späcka kommandoorden med de mustigaste eder. Verkan visade sig strax, ty man fick se den ene galeren efter den andre stiga öfver bergsbranterna, och båtsmännens dånande hurrarop tillkännagåfvo, att deras sinnesstämning därunder var den allra bästa.

En motgång hade amiralen lidit ett par år förut, då han med några små krigsfartyg och betydliga förråd låg i den norr om Strömstad, djupt in i landet inskjutande hafsviken Dynekilen. I anseende därtill, att det smala inloppet till viken var befästadt med batterier, var man tämligen trygg, och flere af de svenske befälhafvarne voro en dag strax efter

midsommar på ett bröllop i Dyne. Men just denna dag kom den djärfve Tordenskjold seglande med sju örlogsfartyg och stack för en gynnande vind in i Dynekilen. Det var den 27 juni 1716, kl. 8 om morgonen. De svenske officerarne skyndade från bröllopsgården till sina fartyg, och en häftig och förtviflad strid uppstod, som varade ända till eftermiddagen. Tordenskjold hade dock bättre fartyg, och han tillkämpade sig en fullkomlig seger, så att Svenskarne förlorade en mängd fartyg jämte alla förråd. Innan qvällen kom, seglade segraren ut genom sundet, utan att kunna hindras af de anstalter att instänga honom, som man sökt vidtaga vid själfva inloppet. Vid första påseendet vore man färdig att här anklaga den tappre amiralen för försumlighet, men visst är, att olyckan mera får tillskrifvas Tordenskjolds lycka, än någon brist i Strömstjernas uppfyllande af sin plikt.

Han rättfärdigade ock sin konungs ynnest genom fördubblad verksamhet och en förmåga att hjälpa sig fram med litet, som gränsar till det underbara. Därvid måste det så kallade krigsputset ofta ersätta hvad som brast i styrka. En gång, när amiralen vistades på sin gård Vese, kom ett danskt krigsfartyg inseglande i Brofjorden, strax söder om nämnde gård. Afsikten var att uppbränna gården och bortföra amiralen själf som fånge, till hämnd för all den skada och alla de förluster han tillfogat fien-

den. Amiralen fick emellertid underrättelser om saken och anställde ett förfärligt skjutande på gården, under det att en af hans torpare, förklädd till tiggare, begaf sig ned till stranden och där togs om bord på det fientliga skeppet. Den danske kaptenen, som denna gång icke var Tordenskjold, ville af tiggaren utleta ställningen, och denne lämnade honom alla de underrättelser han begärde, förande honom därvid helt och hållet bakom ljuset. Amiralen var en tyrann mot sina underhafvande — sade han — och tvang dem att dagligen deltaga i krigiska öfningar på Vese, hvarpå skjutandet nu lämnade det säkraste intyg. Häraf väcktes hos Danskarne fruktan för ett alldeles opåräknadt motstånd vid deras påtänkta anfall på gården, och de seglade sina färde. Men torparen erhöll till belöning för den skicklighet, hvarmed han utfört sin sändning, skattefrihet på sitt torp, och denna frihet har hans efterkommande åtnjutit intill senaste tider.

Olof Strömstjerna dog år 1730.

51.

Sjuttonde århundradets skandinavism.

Den tid, som ligger mellan Vasahusets uppstigande på Sveriges tron och den siste pfalziske konungens död, och som fyller tvenne århundraden, kan med afseende på vårt lands förhållanden till utlandets makter delas i tvenne skeden, det ena med en mera vidsträckt, det andra med en mera inskränkt verksamhetsrymd. Det förra bär Vasakonungarnes namn och företer under den störste bland dem politiska utsikter af en vidd och en utsträckning, som omfatta Europa. Det senare — Carlarnes tid — begynner med en verksamhet, som är en fortsättning af det föregående, men som ganska snart begränsar sig och sätter till sitt mål den skandinaviska norden.

Denna skandinaviska politik står i ett naturligt samband med Vasatidens europeiska. Sedan efter

trettioåriga krigets stormar och vexlande skiften förhållandena började sätta sig och Sverige såg sig omkring inom sitt utvidgade område, fann det ganska snart, att de små besittningar, hvilka det vunnit på Tysklands norra kust, med deras spridda lägen endast skulle reta maktlystna och afundsamma grannar till nya krig. Det blef således af vikt, att på ett eller annat sätt söka vinna den stadga och fasthet, som var nödvändig, om riket i detta nya skick skulle kunna bestå. Denna fasthet kunde vinnas på flera sätt, antingen genom att gå vidare på eröfringarnas bana eller ock att inom landet självt söka medlen för detta syfte. Carl X Gustafs krig i Polen och Danmark var en yttring af det förra, reduktionen af det senare.

Af de krig, som Carl X Gustaf förde, är tydligen det polska en fortsättning af den gamla politiken, då däremot det danska förflyttar den svenska politikens mål inom Skandinavien. Danmarks eröfring misslyckades väl, men Carl Gustafs svärd skar dock en tillräckligt bred landremsa från detsamma, för att till en del berättiga det yttrandet, att hvad Carl XI utförde — ett arbete, hvarigenom verkligen den åsyftade fastheten vanns —, grundar sig såväl på fullföljandet af en skandinavisk politik, som på den grundsats, hvarur reduktionen framgick. Eget nog rörde sig inom Danmark självt tankar, hvilka voro tydligt skandinaviska. På sommaren

1661 skrefs från generalguvernören i Skåne, G. O. Stenbock, till riksdrotsen grefve Per Brahe: »Några förnäma bland den danska adeln hafva sagt, att Danmark icke länge kan förblifva i sitt nuvarande tillstånd; och måtte man komma därtill igen, att dessa trenne konungariken blefve ett; man kunde ju taga sig den föreningen före, som då (under Kalmar-unionen) var mellan bemälda konungariken, och hvad de svenske tyckte på deras konungs vägnar vara. Kongl. M:t och Sveriges krona till prejudise, det kunde väl rättas.» Och sådana yttranden bekräftades från andra håll. Så skref grefve Nils Brahe till sin fader, riksdrotsen, ett par månader senare från Danmark: »Adeln är alltid lika missnöjd,*) och begynna de par force och genom denna occasionen så småningom blifva svenske.»

Hvad Sverige ville, och hvad Sverige onekligen sedermera utförde, — det finner man uttaladt delvis af då varande riksskattmästaren G. Bonde, fullständigt af Johan Gyllenstjerna. Den förre har redogjort för sina grundsatser i en utförlig uppsats, som upplästes i rådet 1661 och hvaraf afskrifter ännu finnas i behåll.**) Dessa gingo ut på, att Sverige skulle öfvergifva sin eröfringspolitik och göra sig

*) Med den timade regementsförändringen i Danmark, där till följd af motgångarne under kriget mot Sverige konungen blifvit enväldig.

**) På Säfstaholm i den Bondeska handskriftsamlingen och i den Stenbockska på Thorsjö m. fl.

oberoende af alla underhållsmedel eller, såsom det hette, subsidier från främmande makter, dels genom att inskränka sina utgifter och afskaffa onödiga befattningar samt lämpa lönens belopp efter ämbetets svårighet och vikt, dels genom att öka sina inkomster, hvilket skulle ske förnämligast genom verkställandet af den redan 1655 beslutade reduktionen, och dels slutligen genom att befrämja landets inre välstånd, isynnerhet handel och manufakturer.

Dessa åsikter, hvilka förgäfves kämpade att vinna erkännande under Carl XI:s minderårighet, funno en ny och kraftigare målsman ett årtionde senare i Johan Gyllenstjerna. Denne är en af de ovanligaste statsmän, som vår historia har att uppvisa, och har blifvit mycket olika bedömd. Sannolikt har parti-ilskan därvid icke sparat på mörka färger, och man kan göra sig ett begrepp om det hat, som rådde mot denne man, då det gick ända därhän, att anklaga så väl honom som hans broder Göran för förrädiska stämplingar mot konungens lif. Anklagelsen skedde formligen i rådet af en grefve Banér i oktober 1678. Johan Stenbock nedreste till konungen — det var midt under brinnande krig med Danmark — å rådets vägnar, för att meddela honom berättelse om saken. Bröderna Gyllenstjerna begärde laglig undersökning, och målet hänsköts till Svea hofrätt. Men konungen yttrade: »Jag ser klarligen, att allt stannar i bara sqvaller,

såsom vi ock själfva veta en del vara osannt; vi hafva allt för stora prof af dessa riksråds trohet, än att vi skulle förmoda sådan ovilja af dem.» — Gyl-

lenstjernorna förblefvo fortfarande i konungens ynnest, och Johan var vid sin tidigt inträffade död konungens allsmäktige gunstling.

Man kan emellertid af detta försök att störta mannen sluta till ytterligheten af den förbittring,

som tändts emot honom. Beskyllningarna och de mörka anklagelserna fortlefde långt efter Johan Gyllenstjernas död och växte under sitt öfverlämnande från släkte till släkte. Enligt dessa obestyrkta öfverlämningar skulle Johan Gyllenstjernas syfte hafva varit att göra Sverige till republik, att öfvergifva det hittills följda politiska systemet med Frankrike till bundsförvant och att förena Norge med Sverige. »Han föreställde sig», heter det, »att dessa riken skulle tillsammans utgöra liksom en särskild värld i norden, där man lefde lycklig och nöjd med hvad man egde själf, utan att inblanda sig i det, som tilldrog sig i den öfriga världen. Man behöfde ej frukta, att någon främmande furste skulle anfalla dessa förenade riken, emedan man snart kunde visa i hafvet en betydlig flotta, som skulle injaga skräck och fruktan. Man behöfde då ej vidare pålägga nya skatter för att underhålla en regent, och när handeln dag från dag tillväxte, skulle omätliga rikedomar tillflyta denna förenade stat.»

Den djupt anlagda planen, som först efter en lång följd af år kunde fullt genomföras, ådagalägges genom en mängd af tilldragelser, hvilka anföras. Den kunde påskyndas genom konungens förtidiga död, hvilken man hoppades skulle tima under kriget; men då detta icke inträffade, ville Gyllenstjerna åtminstone förebygga arfsföljden, hvarför

han sökte afstyrka konungen från fullbordandet af hans giftermål med den danska prinsessan. När icke heller detta lyckades, förstod han att vinna drottningens tillgifvenhet, på samma gång som han visste att beröfva henne allt inflytande på konungen, samt lät utnämna sig till generalguvernör öfver Skåne, Halland och Blekinge. Här skulle han hafva fortfarit att smida sina planer, tills döden befriade konungen och riket från den orolige och farlige mannen. Bland de smädeskrifter, som sattes i omlopp efter hans död, bär en titeln: »Bref från helvetet till sekreteraren Johan Rehnskiöld från Johan Gyllenstjerna.»

Blott af egennyttiga beräkningar — heter det vidare — ingaf Gyllenstjerna konungen ovilja mot Sveriges gamla bundsförvant Frankrike. Han föreställde konungen det skamliga i att bero af en främmande makt, och när man emottog penningar af Frankrike, så var man icke annat än Frankrikes klient och blottställd för dess öfvermod. Därför borde Carl XI sätta sitt statsverk i ordning, så att han aldrig saknade penningar, och till den ändan måste reduktionen verkställas ej blott af gods från adeln, utan äfven från presterskapet. Så skulle konungen kunna uppsätta ett rytteri af 15,000 man och betala alla rikets skulder. — Gyllenstjerna ville nu härigenom vinna sitt egentliga syfte, konungens störtande, som lätt borde ske, då han (konungen)

genom sådana åtgärder väckt allas hat emot sig. Till slut må vi äfven nämna ett bland de flygande ryktena, att Johan Gyllenstjernas syster Ingeborg, som ansågs ega spådomsande, i en dröm sett sin bror stöta en dolk i konungens bröst och sätta kronan på sitt eget hufvud.

Om man nu från dessa beskyllningar borttager hvad som uppenbarligen har sin grund i partihatet, såsom mordplanerna, de äregiriga drömmarne om en konungakrona och konungadömets fullkomliga afskaffande — hvilket sistnämnda dock ingalunda var något nytt för en medlem af det riksråd, till hvilket drottning Christina framkastat yttrandet om herrarnes benägenhet att vilja göra Sverige till republik —, om man borttager allt detta, torde man stå sanningen nära för sitt omdöme om Johan Gyllenstjerna. Han var skandinav och han ville reduktionen. Så tecknas han af den fördomsfrie och samvetsgranne historieskrifvaren. »I denne mans hufvud», säger Geijer, »hade ett nytt system för Sveriges både inre och yttre politik utbildat sig, som man oftare finner åberopadt, än utbredt, men hvars hufvuddrag synas hafva varit följande: den skandinaviska norden såsom ett politiskt helt; därför Danmark hufvudlänken i Sveriges allians-system, tills tillfälle yppas för Sverige att genom Norges förvärfvande, enligt Carl Gustafs plan, försäkra sin öfvervikt; Sverige sjömakt mer än landmakt; där-

för, till att bevaka Östersjön, flottans förläggande till Carlskrona; Sverige oberoende af subsidier; därför bildandet af en svensk flotta och en svensk stående krigshär genom landets egna medel. Sådan den positiva, mindre bekanta sidan af denna plan. Den hade äfven en för partisinnet fattligare negativ. I yttre afseende: nedsättande af de tyska eröfringarna, såsom för Sverige mer besvärliga än gagneliga, och motvilja mot den franska alliansen. I inre: efterräkning för förmyndarnes hushållning och tillintetgörande af den betitlade adelns, och isynnerhet grefvarnes, företrädesrättighet och makt. Sådant var det arf, som Johan Gyllenstjerna lämnade Carl XI.»

Denne Johan Gyllenstjerna var född 1635 på Elfsjö utanför Stockholm i Brännkyrka socken. »Han var till sitt yttre en bild af den gamla, råa svenskheten», säger nyss åberopade historieskrifvare, »berömde sig däraf och bedrog därmed. En jättelik växt, ofantliga kroppskrafter, utseende och seder lika frånstötande, dolde ett fint, fyndigt, listigt och hämndgirigt sinne, som för öfrigt med erkänd kraft, duglighet och äfven oegennytta i sig förenade besynnerliga motsatser. En fiende till allt sken, och med ett förstånd, skarpt ställdt på verkligheten, var han likväl full af bittra fördomar, så i afseende på personer som saker, och adelstolt mer än någon på sin tid, under det han andades förakt emot de

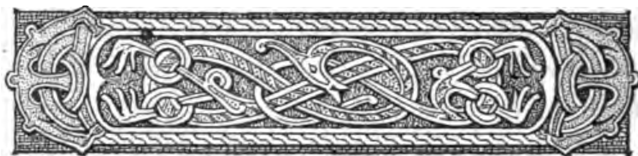
höga. Lik flere svenske adelsmän af gamla stammen låtsade han ringa aktning för den glans af högre värdigheter, som kunglig nåd allt sedan Erik XIV utdelat bland hans stånd.»

Såsom bevis på hans kroppsstyrka omtalas, att han kunde med blotta händerna utdraga en hästsko, krama tillsammans en silfverbägare och linda en spik omkring fingret. För öfrigt ansågs han för en qvinnohatare, och drottning Christina säges aldrig hafva kunnat tåla honom för hans grofva och ohyfsade seder. »Starke-Jan» var ett lika allmänt namn för honom, som »grof-Jan», hvaraf sedan gjordes »grobian». Det torde vara en allmänt bekant sak, huru han, då han vistades i Köpenhamn för att utvexla fredstraktaten och afhemta den kungliga bruden, anställde ett gästabud för de förnämsta danske herrarne, jämte de utländske ministrarne, och därvid lät sina gäster betjenas af idel adelsmän i lysande silfversmidda dräkter med laddade karbiner på axeln. Då plötsligt en hviskning lopp kring bordet, att gevären voro laddade och att värden umgicks med planer mot gästernas lif, tog Gyllenstjerna en af karbinerna, fyllde den med vin, tömde det farliga dryckeskärlet och uppmuntrade sina gäster att göra likaledes.

År 1668 blef Johan Gyllenstjerna riksråd, och år 1674 upphöjdes han och brodern Göran i grefligt stånd, men ingendera begagnade denna titel. Sedan

han hemfört den kungliga bruden och öfvervarit konungens bröllop, som i all tysthet firades på Skottorp i Halland den 6 maj 1680, begaf sig Johan Gyllenstjerna nedåt Skåne, där han plötsligt dog den 10 juni, just som han stod färdig att begifva sig upp till konungen och den då sammankallade riksdagen. På sin dödssäng förutspådde han, att hans planer förr eller senare skulle gå igenom. Det skedde ock till en del. Konungen, som djupt sörjde sin gunstlings död och ofta talade om honom, lät upphemta hans papper för att vinna en noggrann kännedom om hans planer, hvilka alla han yttrade sig vilja utföra.

52.

Slaget vid Lund den 4 december 1676.

I senare hälften af 17:de århundradet utkämpades viktiga strider inom Europa, hvilka i allmänhet äro att betrakta som en följd af det trettioåriga kriget och de förändringar, som det medförde. Frankrike och Sverige voro vid denna tid, jämte de så kallade sjömakterna, eller England, och Holland, de förnämsta makterna i världsdelen, Sverige inom det protestantiska, Frankrike inom det katolska Europa. Frankrike fortgick snabbt under Ludvig XIV att genom lyckliga krig förstora sitt välde och därmed stadfästa sin makt. Sverige försökte också under Garl X Gustaf att fortgå på eröfringarnas bana och hade under den mest förvånande lycka äfvenledes förstorat sitt område med Bohuslän, Halland, Skåne och Blekinge, men nödgats afstå från Polen och

Danmark, hvilka rikens sammansmältande med det svenska för ett ögonblick hängde på en silkestråd. Under de första årtiondena af det nästföljande århundradet, under samme Ludvig XIV och under Carl X:s sonson, utkämpade Frankrike och Sverige strider, hvilka togo hvarderas yttersta krafter i anspråk, men ur hvilka endast det förra utgick obesegradt. Sverige måste nedstiga från en makt af första till en af andra ordningen och förlorade, med undantag af Vor-Pommern norr om Peene, alla sina besittningar på andra sidan Östersjön. Endast de senaste eröfringarna från Danmark behöllos.

I det andra af de krig, som Ludvig XIV förde, deltog Sverige såsom Frankrikes bundsförvant och bragtes därunder till branten af sitt fall. Kriget började samma år, som Carl XI blef myndig, men Sverige uppträdde ej uti detsamma förr än 1675. Under detta krig gällde det för Sverige att försvara hvad det vunnit. Däruti ligger betydelsen äfven af de följande krigen under Sveriges stormaktstid. Denna gång lyckades det, huru mörkt och bekymmersamt det än till en början såg ut. Det var ej nog med, att den unge svenske konungen mottagit sitt rike i det största förfall i alla riktningar; inom Sverige funnos många, hvilka ansågo konungamaktens inskränkning för nödvändigare än bibehållandet af alla de eröfrade provinserna. Det sattes till och med i fråga, att rådet skulle utan konungens hörande

söka afvärja den hotande faran genom att ingå fred med Danmark och till detta rike uppoffra Skåne, Halland och Blekinge, eller ock att söka sin räddning genom en förlikning med kejsaren och uppgifvandet af alla tyska provinser.

Konungen själf greps, ju tydligare han fann sin öfvergifvenhet, fann det ohjälpliga förfall, hvari allt befann sig, och söndringen, modlösheten hos de store, — konungen greps allt mer af en dyster förtviflan, trodde till slut på ingen och insvepte sig i en envis tystnad. Till och med de gamle generalerna sedan trettioåriga och faderns krig misstrodde han, ehuru de, såsom Helmfeldt, utan tvifvel hade gått fienden på lifvet, om de icke fruktat, att konungen själf, vid första tillfälle, skulle blottställa sin person och störta sig midt in i striden. Oviljan hos konungen ökades efter fiendens landstigning i Skåne, och när man talade till honom, lade han endast handen på svärdfästet och teg, hvad som helst man än sade eller föreslog. Men under denna skenbara yttre förstening klappade i hans barm det ädlaste och modigaste hjärta, som också till slut, efter alla vidrigheter och motgångar, vann segern och räddade Sveriges land.

Det var först egentligen endast fråga om att angripa kurfursten af Brandenburg för att hindra honom förena sig med Holländarne mot Frankrike; men den gamle Carl Gustaf Wrangel, som nu mera

blott var en skugga af sig själf, förlorade ett fältslag mot kurfursten, och så kastade sig alla Frankrikes fiender och därtill Danmark emot Sverige, och kriget flyttades inom Sverige själft eller hufvudsakligen inom de från Danmark eröfrade provinserna, hvilka detta rikes konung nu hoppades med lätthet kunna återtaga. Den 8 juni inryckte Gyldenlöwe med 9,000 man från Norge i Bohuslän och ryckte efter en seger vid Carls graf söder om Venersborg in i Vestergötland, medan samtidigt därmed konung Christian V själf landsteg med 16,000 man vid Ystad i Skåne, där snart hos inbyggarne den gamla tillgifvenheten för Danmark åter vaknade, och adel, prester, bönder och nästan alla städerna föllo till Christian. Den ena motgången följde på den andra. Vestergötland förhärjades, flottan förstördes, och från Skåne måste kung Carl själf draga sig tillbaka till Blekinge och Småland. Men så började det ljusna.

Konungen gick till Halland för att hindra den danske generalen Duncam, hvilken belägrade Halmstad, från att förena sig med Gyldenlöwe, då den största fara för det egentliga Sverige hade uppstått. Vid Fyllebro besegrades den förre i grund den 17 augusti, och Gyldenlöwe tvangs genom M. G. De la Gardies seger i spetsen för 6,000 uppbådade bönder och 600 soldater den 15 augusti att draga sig tillbaka från Göteborg uppåt Venersborg. Men det

var blott en ljusning i mörkret; ännu var faran stor, och med den ringa styrkan af 4,200 man, som konungen hade, kunde icke mycket uträttas mot fiendens öfvermakt. Konungen måste draga sig tillbaka från Halmstad, norr ut, vid underrättelsen, att Danskarne kommo tågande från Skåne, och intog den 7 september en fast ställning vid Syllinge, nordost om Falkenberg, där han förblef till den 6 oktober, inväntande förstärkningar, på hvilka nu allt berodde. Man afrådde konungen från att fullfölja fälttåget i en så långt framskriden årstid, äfvensom från att våga en drabbning, och den franske ministern påstår till och med, att rådet med flit fördröjde förstärkningens aftågande. Men konungen sade: »För oss finnes ingen väg annat än rakt på fienden!» Och ändtligen kom friskt folk antågande från alla håll. Vid Ljungby samlades den 19 oktober 15,000 man, och 4 dagar därefter inbröt konungen från Markaryd i Skåne, men mottogs såsom hade han kommit in i ett fientligt land.

Fienden stod blott på en half mils afstånd, men drog sig tillbaka, och konung Carl följde, brinnande af begär att få strida eller dö. Men hela november gick, utan att detta lyckades. Fienden drog sig tillbaka, låg stilla några dagar och bröt så upp igen; och under det Carl endast tänkte på att träffa honom, förlorade han genom sjukdomar och brist 2,000 man, under det att han kringsvärmades

af vilda snapphaneband. I slutet af november stodo slutligen de båda härarne midt emot hvarandra på ömse sidor om Käflinge å. Det var ett förtvifladt steg att här våga en strid, men konung Carl tvekade icke ett ögonblick, oaktadt hären nu sammansmält till blott 6,000 man, enligt hvad hofrådet Örnstedt skref i ett bref till B. Oxenstjerna.

Men Käflinge å hade svällt upp af höstregnen och var svår att öfvergå. Dahlberg sökte ett vadställe, men lyckades icke finna något, då hans gamla bundsförvant, vintern, kom och lade en bro öfver vattnet, så att han här kunde göra Carl XI samma tjenst, som han 18 år förut gjorde hans fader. Första adventssöndagen på qvällen — det var den 3 december — gaf konungen befallning att uppställa hären till slag, och en »otrolig lust och fröjd» utbredde sig öfver alla sinnen. Till och med de sjuke kröpo fram ur sina jordhyddor för att ställa sig i ledet. Oaktadt den strängaste tystnad var anbefalld, kunde det dock icke förekommas, att icke fiendens uppmärksamhet väcktes, och general Meerheim försökte till och med att gå öfver isen, för att undersöka förhållandet. Han träffade dock på venstra flygeln under Ascheberg, som ännu icke brutit upp, och då gick han tillbaka i tro, att ingenting var å färde. Strax efter midnatt gick sedan svenska hären, ordnad på sex kolonner, öfver isen och gjorde så en kort halt, för att ordna sig. Men när månen

gick ned, klockan 2 på morgonen, började tåget åter, i riktning mot danska lägret, som man ville öfverraska.

Det inberättades dock snart från förtruppen, att en öfverraskning var omöjlig till följd af den mängd häckar och raviner, som betäckte danska lägret, och en timme före dagningen hördes därifrån tvenne larmskott. Fienden var emellertid ännu långt ifrån att tro, det Svenskarne skulle våga en drabbning, utan antog det vara en större afdelning, som blifvit afskickad till Malmö. Det var först i dagningen, som han märkte sitt misstag och då i största hast ordnade sig till slag samt ryckte ut ur lägret, skyndande att vinna höjderna norr om Lund af konung Carl, som äfven riktade sin marsch ditåt. Båda härarne tågade sålunda vid sidan af hvarandra, täflande att först hinna fram. För den, som från en höjd kunnat åse de tågande härarne, hade det varit en anblick af den högsta spänning. De danske krigarne med deras ståtliga kläder gingo så friska och frodiga, och rytteriets stora, välfödda hästar frustade af styrka och välmåga. Väl kunde den danske konungen hoppas på seger, när hans blick öfverfor dessa kolonner af rytteri och fotfolk! — Och vid sidan af denna glänsande här tågade de svenska kolonnerna, vida mindre till antalet och bestående af krigare, som gingo i slitna kläder, uthungrade och förfrusna, och hvilkas små hästar

UNIV. OF MICH.

knappt tycktes stå ut med marschen fram till staden, mycket mindre hålla ut i striden. Men musiken klingade frisk och liflig framför båda härarne, och fanorna flögo för vinden.

Dock var det icke första gången, som svenske krigare i det mest utblottade tillstånd mött en öfverlägsen fiende, prålande i granna kläder och med stora ord. Liksom vid Breitenfeld fyratiofem år förut Tillys oöfvervinneliga walloner med förakt sågo ned på de tarfligt klädde svenskarne, så var äfven förhållandet här med Danskarne, och de ord, som den danske öfversten Sehested yttrade en afton förut till Ascheberg, »att Danskarne skulle rida omkull och trampa ned hela svenska hären», kunna gälla som ett uttryck för den rådande tonen inom fiendehären i allmänhet. Och när de just i soluppgången sågo dessa eländigt klädda och beridna svenska sqvadroner rida upp för Helgonabackens höjder, följda af de fåtaliga och lika illa utrustade bataljonerna af fotfolket, må man ej undra på, om de tyckte sig få en lätt strid att utkämpa och sågo segern liksom vinka från de svenska fanorna, fastän dessa svajade emot dem från den vunna höjden.

Svenska hären, hvars högste befälhafvare var fältmarskalken Helmfeldt, uppställdes på det gamla viset i tvenne linier med rytteriet på flyglarne och fotfolket i midten. Sexton sqvadroner bildade den

högra flygeln, men icke mer än elfva den venstra, och bataljonerna i midten voro nio. Den danska midten utgjordes af sjutton starka bataljoner och deras högra flygel af tjugoen sqvadroner ryttare. Svenskarnes fältrop var: »Gud, hjelp oss!» deras fälttecken af halm; fiendens lösen var: »Hjelp, Jesus!» deras fälttecken papper och hvita armbindlar. Ascheberg förde under Helmfeldt befälet öfver det svenska rytteriet och general Schulz öfver fotfolket. Men konungen själf satte sig på högra flygeln.

Fienden började striden. Det var just som svenska högra flygelns sexton sqvadroner hunnit upp rätt under Helgonakyrka och innan ännu andra linien hunnit fram, som Danskarne störtade fram i raseri, liksom ville de i första hugget infria sina stolta ord. Också tycktes det till en början gå dem väl. De finske ryttarne och dragonerna kommo i oordning, och Danskarne ansågo sig redan hafva vunnit seger, då den svenske kungen själf i spetsen för sina drabanter och Nils Bjelke i spetsen för lifregementet störtade sig utför höjden och kastade fienden tillbaka. Därefter gjordes en kort halt; konungen red fram till hvarje sqvadron och ropade: »Kommen ihåg, att I ären svenskar!» och så högg han in själf främst på fienden, och hans fåtaliga sqvadroner följde. Konungens häst träffades i pannan af en kula, som studsade upp mot konungens

hatt. Carl satte sig då på en annan häst, som han fått till skänks af konung Ludvig XIV i Frankrike. Det var en hvit häst, af stor skönhet. Emellertid drefs fienden tillbaka ned under det så kallade Galgberget. Striden fortgick. Konungen sände fyra sqvadroner den venstra flygeln till undsättning, och i vildt handgemäng inblandades de öfriga med fienden, så att man i krutröken knappt kunde skilja vän från fiende, Carl befann sig själf framför en sqvadron, som han af dess röda standar antog vara småländingar, och befallde den röra spelet och rycka fram. Sqvadronen stod midt emellan tvenne svenska sqvadroner, och då den kom något fram, så att krutröken skingrades, fick man först se det hvita korset på standaren och igenkände det danska lifregementet. — Detta var den häftigaste striden på denna flygel. För ett anfall i sluten linie måste till sist fienden vika och taga flykten ned till ån, där han ville öfver; men af bristande kännedom om isens styrka förlorade han därvid några hundra man. Den danske kungen var själf med bland de flyende, men Carl stannade icke förr än vid ån, en half mil från slagfältet, troende sig nu hafva vunnit fullständig seger. Han upplystes snart om motsatsen.

Vår venstra flygel först och sedan fotfolket hade under tiden kommit i elden, men måst vika, oaktadt den undsättning, konungen skickat från

Galgberget, och oaktadt den högsta tapperhet. Öfverste Christofer Gyllenstjerna låg, betäckt af sår, blödande på slagfältet, öfverste Mörner och general Galle föllo, sex öfverstar voro mer eller mindre svårt sårade, de fleste regementsofficerare hade stupat eller voro sårade, och Johan Gyllenstjerna jämte det franska sändebudet trodde slaget vara förloradt samt flydde till Malmö. Allt hade också varit förloradt, om icke general Schulz ordnat de vikande Svenskarne och uppställt dem på tvenne kolonner samt i god ordning tågat upp på Helgonabacken och där bildat en ny slagordning ungefär på samma ställe, där högra flygeln haft sin ställning vid slagets början. Den öfverlägsna fienden följde, och en häftig strid uppstod, men han måste draga sig tillbaka, och Schulz intog en fördelaktig ställning nära staden. Alla de tappre krigarne voro dock bekymrade för konungen, om hvilken de icke visste något. Så fortgick det någon stund, och de hvilade, tills de fingo höra och se den häftigaste strid tändas ett stycke framför sig. Nu befallde Schulz framåt.

Vi lämnade konungen vid Käflinge å. Han var där som bäst sysselsatt att taga fångar och bemäktiga sig fiendens trossvagnar, då Erik Dahlberg och Bengt Rosenhane kommo med underrättelsen om fiendens framgångar och svenska midtens och venstra flygelns svåra ställning. Konungen hade endast hos sig — enligt en anteckning af honom själf — en

sqvadron af drabanterna, fem af lifregementet, en af adelsfanan och två af Budbergs dragoner, inalles nio sqvadroner, men både folk och hästar alldeles uttröttade, och större delen af officerarne lågo fallne där och hvar på slagfältet. Ej under därföre, om dessa krigare nedslogos af underrättelsen och började tvifla om segern. Endast konungen förtviflade icke ett ögonblick. Han, som varit så dyster och sluten inom sig själf, var nu alldeles förändrad. Glad, förtröstansfull och modig blickade han omkring sig och lifvade alla. »Om jag förlorar slaget, skall jag låta döda mig!» ropade han, och han uppmuntrade sina ryttare med så rörande ord, att både befäl och manskap ropade med en mun, alldeles hänförda af den unge konungen: »Vi vilja segra eller dö!» Och så bröto de upp mot fienden, och snart tillkännagåfvo kanonskotten framför staden, att striden brann hårdare än någonsin.

Fienden fick emellertid snart se de nio svenska sqvadronerna komma ridande, och för att icke blifva tagen i ryggen, vände han om från Schulz och ryckte an mot konungens sqvadroner i full slagordning. Det var ett afgörande ögonblick, och det kräfde mod och kärlek till fosterland och konung att ej gifva vika för denna öfverväldigande öfvermakt. Den fientliga linien utgjordes af icke mindre än tjugufyra sqvadroner ryttare, flera bataljoner fotfolk och 1,500 holländske matroser. Men de sven-

ske ryttarne, af hvilka många varit med om segrarne i Tyskland under Gustaf Adolf, Banér, Torstensson, Wrangel, och i Polen under konungens fader, höggo in med en kraft, som var oemotståndlig. Konungen själf med Ascheberg, Dahlberg och sina drabanter trotsade faran och trängde sig under kulregnet midt igenom fienden fram till det ställe, där han hoppades finna Schulz. Denne hade ock börjat röra sig framåt, och när folket fick se konungen, mottogs han af ett ändlöst jubel. Hvarje man var färdig att låta skjuta sig i stycken för den modige konungen, och man gick framåt till död, om icke till seger. Men liksom denna del af hären lifvades af konungens åsyn att våga det yttersta, så framglänste å andra sidan för de uttröttade nio ryttaresqvadronerna vissheten om segern, när de sågo på andra sidan om fienden i spetsen för de anryckande landsmännen konungen på sin hvita häst. Danskarne togos således till slut från tvenne sidor, men stredo med utmärkt tapperhet. Slutligen tog dock rytteriet till flykten, och fotfolket skulle hafva blifvit nedhugget till sista man af de ursinniga Svenskarne, om icke Helmfeldt gifvit befallning att skona dem, som voro qvar. Förföljandet fortfor ända tills mörkret inbröt.

Slaget var ett af de blodigaste i detta århundrades krig; mer än hälften af de båda härarnes sammanräknade styrka betäckte slagfältet. Men den

härligaste seger var vunnen, och Sverige kunde åter andas ut och hoppas på bibehållandet af sin öfvervikt i norden, på samma gång som splitets mörka hviskningar tystnade inom dess egna landamären.

53.

Minne från slaget vid Lund 1676.

Det torde icke vara stridande mot våra läsares nöje att från det för vår halfö så betydelsefulla slaget vid Lund sammanplocka ett och annat minne om enskilda män och tilldragelser. De äro i allmänhet mindre kända, måhända därför, att de ligga tätt under de stora minnena från det trettioåriga kriget, hvilkas öfverväldigande glans, med Gustaf Adolfs och de lysande namnen ur vår gamla högadel i spetsen för sig, förtager intrycket af dessa. Den gamla högadeln, säga vi, och förknippa namnen ur densamma med trettioåriga kriget; det ligger ock en mäktig skillnad mellan detta krig och i allmänhet dem, som de tre Carlarne förde, samma skillnad nämligen, som man finner mellan den allmänna ställningen under dem och under de sista Vasa-regen-

terna. Det är något nytt, som bryter fram emot och öfver det gamla, och under Carl XI vinner seger, och detta nya bär färgerna af det motstånd, som den gamla högadeln mot sig framkallat. Hvad slaget vid Lund och den svenska hären beträffar, är det lärjungarne af trettioåriga krigets män, som nu intaga främsta rummet; men bland dessa lärjungar söker man förgäfves efter de gamla namnen. Det är öfver hufvud nya och förut okända namn som möta, men dessa ingå sedan i den nya adel, som man, till skillnad från den gamla, plägar kalla den karolinska. Ibland dessa förekomma i slaget vid Lund många, och främst Per Stålhammar och Per Hjerta, den förre öfverstelöjtnant vid Smålands ryttare, den senare öfverste vid Vestgöta ryttare. Stålhammar hade tjent sig upp från simpel ryttare. Det hade ock Nils Hummer gjort, som nu var ryttmästare vid Östgöta ryttare och hvars son, Alexander, mycket utmärkte sig under detta krig.

Af gamla namn hafva vi här att märka Nils Bjelke, som förde lifregementet, och Kristofer Gyllenstjerna, båda stridande med tapperhet öfver allt beröm. Den senare stod på venstra flygeln och såg med harm, huru den ene efter den andre af hans officerare föllo samt slutligen, huru hans egen fana togs och hans folk måste draga sig tillbaka, hastigt förföljdt af fienden. Själf blödde han redan ur flera sår, men störtade dock fram och lyckades återföra

de sina i striden. En kula träffade därvid hans häst, och han sjönk, utmattad af blodförlust, ned på marken. En dansk afsköt ett skott mot hans bröst, och hans kläder och dyrbarheter afrycktes honom. Plötsligen nalkades en svensk ryttartrupp, då Danskarne flydde, men Gyllenstjerna blef liggande som död, utan att de svenske ryttarne varseblefvo honom eller i den plundrade och blodiga kroppen kunde igenkänna en så förnäm herre. Hans goda harnesk hade emellertid mottagit kulan så, att hon icke gjort honom någon skada; men de svåra såren och vinterkölden gjorde dock, att han själf gaf allt hopp förloradt, där han låg halfnaken på den tillfrusna marken, medan stridens åskor för ett ögonblick rullade bort åt andra håll. Då hörde han hofslag, som närmade sig, och han hade ännu så mycken styrka, att han kunde ropa sitt namn. Ryttaren stannade, hoppade af sin häst och skyndade till den sårade herren. Det var en ung ryttmästare vid ett finskt regemente, vid namn Fabian Gustaf Wrangel. Han erbjöd Gyllenstjerna sin häst, om han äunu var i stånd att sitta upp, och tanken på striden och på konungen gaf den maktlöse nya krafter. Wrangel hjälpte honom upp på hästen, och den illa tilltygade öfversten med de många blödande såren, och, med undantag af harnesket, så godt som utan kläder, sprängde bort åt det håll, där skotten tillkännagåfvo att striden stod som hetast. När han kom till de

sina, kändes han knappast igen, förr än krigarne fingo höra hans röst, då de åter störtade fram mot fienden under sin tappre anförares befäl. Kristofer Gyllenstjerna, som räknade nitton svåra sår, blef af konungen belönad med den högsta värdighet i riket, nämligen riksrådsvärdigheten.

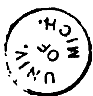
Wrangel stod ensam på den af döde och döende betäckta platsen, då plötsligt en dansk rytteriafdelning kom och tog honom till fånga. En dansk kapten plundrade honom på hans börs och kläder, och så bar det af, och Wrangel måste följa som fånge. Men plötsligt vände sig lyckan om: Svenskarne fingo öfverhanden, och Wrangel tog i sin ordning den danske kaptenen till fånga. Denne greps då af skam öfver hvad han gjort, och bjöd Wrangel sina penningar tillbaka; men Wrangel bad Dansken behålla dem, ty han kunde nu bättre behöfva dem.

Det var i den sista afgörande striden, då allt liksom hängde på ett hår, medan konungen befann sig långt borta och ingen kunde säga, huruvida förstärkning skulle hinna fram i rättan tid till den sviktande svenska venstra flygeln och midten, det var då som hållfastheten och modet firade sin högtidsstund. Då var det ock, som Borkhusen med sitt finska regemente förvärfvade sig en odödlig ära. De finske ryttarne och dragonerna synas i allmänhet icke hafva i detta slag upprätthållit sin gamla

ära. Det tillskrefs dem, att den svenska flygeln måst vika, emedan — heter det i Aschebergs lefnadsteckning — »de med sina matta hästar ej voro snälle till att vända sig eller göra många karakoler». Ett lysande undantag bildar den nämnde Borkhusen. Han hade själf uppsatt och utvalt alla ryttarne i sitt regemente, och hans egna söner, fränder och vänner stodo där vid hans sida och under hans ögon. Detta regemente kunde ej vika. Dess led glesnade allt mera för fiendens häftiga anfall, men ej ett steg tillbaka tog den tappre Borkhusen. Slutligen riktade fienden sitt svåraste artilleri mot detta regemente. Allt inväfdes i ett ogenomträngligt krutmoln; men när det skingrades, låg öfversten med sina söner fallen på fältet, och hela regementet hade följt sin tappre anförare i döden. När konungen dagen därpå gick öfver slagfältet och kom till det ställe, där Borkhusen med sina söner och sitt regemente låg i skön ordning sida vid sida, blef han mäktigt rörd och utropade: »så var ock Skåne intet mera värdt!» — tänkande på allt det ädla blod, hvilket flutit för att bibehålla de landskap, som genom Roeskildska freden vunnos åt Sverige.

Här satt äfven gamle Per Hjerta med sina Vestgötaryttare och gjorde godt besked för sig. Det var en gammal, tvär och godmodig, men tapper och bottenärlig man, som icke räddes att säga sitt hjärtas mening till konungen själf, hvilken å sin sida

UNIV. OF MICH.

gärna lät honom hafva sitt tal. Isynnerhet hade gubben Hjerta mycket bekymmer öfver konungens hetta, som förledde honom att kasta sig midt i stridens vimmel. Det skall under den hetaste striden hafva inträffat, att konungen i sin ifver att förfölja en afdelning vikande Danskar kommit för långt fram och blifvit afskuren från de sina samt igenkänd af Danskarne, som ville taga honom till fånga. Gubben Hjerta märkte konungens försvinnande och utropade på sitt vestgötamål betagen af ångest: »Den förbannata pojken gör väl till slut bå säg själf och uss ulöcklia!» Men i samma ögonblick sprängde han af med sin lifsqvadron och, åtföljd af sin raske son, Lars Hjerta, midt in ibland Danskarne och lyckades genom sin kallblodiga tapperhet rädda konungen. Både han själf och hans son blefvo därvid sårade, och gubben lät konungen höra ord och inga visor. »Konungen förstod icke kronans tjenst», menade gubben, »som skilde sig från sin tropp!» Gubben Hjerta blef general och sonen Lars ryttmästare efter slaget vid Lund.

Om qvällen efter slaget begaf sig konungen in till Lund, där han åt aftonmåltid i biskopshuset, och där bland andra äfven Per Hjerta var närvarande. Men gubben var vid dåligt lynne, och då konungen skämtande sade till honom: »I var onder på mig i dag, general Hjerta!» svarade han icke ett ett ord. »Hur står det till?» frågade då konungen

godmodigt. »Bara I ville säta gammelt folk å inte ria frå uss, så kan vara lika godt huru jag mår!» svarade den gamle, som midt under sin butterhet gladde sig öfver konungens vänlighet. Samma sträfva rättframhet bibehöll den gamle krigaren hela sitt lif igenom, utan att hvarken konungen fattade misstycke däröfver, eller han själf därmed ville brista i vördnad mot sin älskade herre. När konungen några år därefter besökte generalen på hans gård Främmesta och åt middag hos honom, sade han vid bordet: »I är nu så gammal, general Hjerta, att I behöfven afsked och hvila»; men gubben svarade: »I ha inte satt mä' te och sa inte sätta mä' frå heller!» Konungen återtog: »Jag skall skänka er Öntorp i vederlag och er son Lars skall få regementet.» — »Ja, dä kan I väl ha rå' till!» svarade generalen. — Per Hjerta förde sina ryttare, tills han var sjuttioåtta år gammal, då sonen fick regementet efter honom.

Två år äldre var öfverste Per Stålhammar, när han lämnade befälet för Smålands ryttare. I slaget vid Lund satt han på högra flygeln, således under konungens eget befäl, och följde honom under det segerrika undanjagandet af fiendens venstra flygel. Han hade börjat sin bana som trosspojke hos en kapten Witt under konung Gustaf Adolfs krig mot Ryssland och sedan så småningom tjenat sig upp till ryttare och korporal. Såsom sådan adlades han —

det var ett par år efter konungens död i slaget vid Lützen — och blef gift med sin förste herres dotter. Hon dog dock snart, och han gifte sig andra gången med jungfru Anna Skytte, samt steg allt högre inom sitt regemente, så att han i slaget vid Lund var öfverstelöjtnant. I det följande slaget vid Landskrona, där han, sextiofyra år gammal, red främst i elden för sitt regemente, utmärkte han sig så, att han på själfva slagfältet blef utnämnd till öfverste. Han var en synnerlig gunstling hos konung Carl, och, liksom Per Hjerta, genom sin rättframhet, sin flärdlöshet och sin sträfhet en man alldeles efter konungens sinne. En mängd sägner gå om konungen och honom. Så berättas det, att konungen, då han en gång åt middag hos öfversten, klagat öfver dennes dåliga öl. »I har dåligt öl, öfverste Stålhammar; jag skall skicka eder humle, att I må hafva det bättre nästa gång!» Konungen skickade honom ock en säck ypperlig humle från sina humlegårdar vid Kungsör.

En annan gång, då konungen alldeles ensam och okänd, såsom han stundom brukade under sina färder genom landet, kom ridande till öfversteboställets Brevik, fick han se en gammal gubbe med en säck på ryggen gå upp i Breviks qvarn. »God dag, min gubbe!» ropade konungen; »vet du, om Per Stålhammar på Brevik är hemma?» Gubben vände sig icke ens om, utan fortsatte sin gång upp-

för qvarntrappan och sade därunder: »Per Stålhammar . . . ja, det är jag, det!» Konungen sporde då: »Behöfven I, som är öfverste, själf bära hvetesäcken till qvarnen?» »Joho, behöfver jag så», svarade gubben, alltjämt fortsättande sin gång utan att se sig om; »litet skulle den lön, konungen består sina tjenare, förslå att hålla dräng i dessa tider!» och så försvann han genom qvarndörren. Konungen log och fortsatte sin ridt fram till Brevik. Det dröjde icke länge, så kom öfversten hem och blef icke litet förvånad att där finna konungen. Men konungen klappade honom på axeln och gaf honom Stensjö sätesgård, »på det att han skulle hålla sig en dräng», lyda orden i konungens bref på gården.

Öfverste Per Stålhammar användes mycket af konungen vid indelningsverkets ordnande. Ibland de bref, som konungen skref till sin gamle öfverste, kunna vi icke neka oss nöjet att anföra ett utdrag ur ett bref af den 28 augusti 1688. »Carl etc. . . . 4:o) Thesslikes är vid thenna generalmönstringen befunnit, att en stor del ryttare hafva uti theras stöflar för små eller ock alls inga vador, så att therigenom de nya stöflarna hafva icke allenast ett slätt anseende, utan blifva genom en hop ryttare ock fuller förskämda: thy hafven I eder underhafvande officerare att anbefalla, thet de noga tillse, att hvar och en ryttare, som ännu med tjenliga vador inte försedd är, må sig thesamma ofelbart så stora för-

skaffa, att the uppfylla stöflarna.» — Hvem skulle väl tro det, att den flärdfrie och sparsamme konung Carl XI fäste uppmärksamhet vid sådant, som man plägar anföra som bevis på småaktighet hos senare tiders män?

Den dagen, då Per Stålhammar tog afsked från regementet, höll konungen själf mönstring och har därom gjort följande anteckning i sin dagbok: »I lägret på denna generalmönstring tog öfverste Per Stålhammer afsked för sin höga ålderdoms skull, emedan han var åttio år gammal. Han har tjenat sig upp under detta regemente från sventjenare och ryttare till öfverste öfver regementet; han har två söner, som äro ryttmästare, och en, som är löjtnant, och en sonson, som är ryttare under regementet. I femton år hafver han kommenderat regementet.» Konungen har äfven på samma ställe antecknat öfverstens födelseår och stället, där han föddes. Den gamle krigaren, som var född 1612 och deltagit i alla Sveriges krig allt ifrån det ryska under Gustaf Adolf — som slutade med freden i Stolbowa — till och med Carl XI:s — som slutade genom frederna 1679 —, öfverlefde den sistnämnde och såg sålunda under sin lefnad den femte regenten uppstiga på Sveriges tron. Han dog på sin gård Hultsvik nära nittio år gammal.

Hvad vi här hafva berättat om de gamle ryttериöfverstarne, kan i någon mån tjena att lämna en

bild från dessa tider och från Carl XI:s förhållanden till sina män. Ett minne, som tillhör denna tid och är förknippadt med slaget vid Lund, är Brandklipparen. Det säges, att i slaget vid Lund, när konungens häst, som hette »Tottan», blifvit skjuten, en korporal vid namn Ståhle erbjudit konungen en stor, ljusgrå häst af utmärkt skönhet, på hvilken konungen kastade sig upp. Sägnen skiljer sig härutinnan från det nedskrifna minnet, som säger, att denna häst hette Brillant och var en skänk till Carl XI från Ludvig XIV i Frankrike. Men det kan ock vara så, att denne Brillant är samme häst, som sedan erhöll namnet Brandklipparen, emedan konungen sedermera, då det blef fred, begagnade honom vid eldsvådorna i Stockholm, eller rättare emedan, enligt hvad stallknektarne visste att berätta, hästen hade liksom aning om blifvande olyckor af detta slag och då flåsade starkt samt klippte med öronen. Brandklipparen följde sedan med Carl XII i hans krig. Då konungens bår, efter olyckan vid Pultawa, träffades af en kanonkula och konungen var nära att blifva fången, sprang en korporal vid drabanterna af sin häst och lyfte konungen upp på densamme, så att han på det sättet lyckades undkomma. Korporalen väntade icke annat än fångenskap eller död, då en stallknekt kom med konungens handhästar och bland dem Brandklipparen. På denne kastade sig korporalen upp, och så kommo både han och Brandklipparen till

konungen i Bender. När Carl XII återkom till sitt land, var ock Brandklipparen med, och konungen red honom ofta under sitt vistande i Lund. Men hvilka skiften, hvilken höjd af ära och framgång, hvilket djup af olycka ligger icke mellan den dagen, då Carl XI red det sköna, eldiga djuret i slaget vid Lund, och den, då hans son nära fyratio år efteråt på dess rygg red öfver samma slagfält!

Brandklipparen skall hafva dött samma år som Carl XII.

54.

Några drag ur Rutger von Aschebergs lif.

Bland de många namn på utmärkte män, som vår svenska historia har att uppvisa, intager utan tvifvel Rutger von Aschebergs ett bland de mera framstående rummen. Född 1621 och död 1693, sammanfaller hans sjuttiotvååriga lefnad med begynnelsen och fortgången af den tid, som fått namn af Sveriges storhetstid, och hans verksamhet ligger inflätad i Sveriges både eröfrings- och försvarskrig. I det trettioåriga kriget skar han sina första lagrar, i Carl X Gustafs polska krig ökade han de redan vunna med nya, i kriget med Danmark under Carl den XI bidrog han vid sidan af Helmfeldt i väsentlig mån till de segrar, hvilka för de nästföljande tvenne tiotalen af år förskaffade Sverige en väl behöflig ro. Hans lif, fullt af äfventyr och bragder,

bildar en kedja af taflor, där krigarens dygder, hans mod och tapperhet, hans själsnärvaro och djärfhet, stå tecknade i glänsande drag. Vi inskränka oss till att anföra ett och annat ur de tvenne förstnämnda krigen.

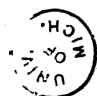
Rutger von Ascheberg började sin bana som simpel ryttare vid landtgrefvens af Hessen regemente i Johan Banérs här 1639, men friköpte sig och tjenade som friryttare vid samma regemente, tills han befordrades till kornett år 1644. Då var den utmärkte Lennart Torstensson öfverbefälhafvare öfver alla Sveriges härar i Tyskland. Ascheberg användes af honom företrädesvis att mera fritt och på egen hand ströfva omkring mot de lösa skaror, hvilka kringsvärmade den fientliga hären. Men för denna del af kriget var han klippt och skuren, och sällan red han ut med sina ryttare, utan att han lämnade fienden något märkeligt att tala om, eller förskaffade sig och de sina ära och byte och offentligt erkännande för tapperhet och mandom så väl af Torstensson som af hans efterträdare Carl Gustaf Wrangel och den då varande pfaltzgrefven Carl Gustaf.

Då Torstensson efter sitt plötsliga tåg till Danmark återvändt till Tyskland och vid Jankowitz vann sin sista härliga seger öfver de kejserlige, var Ascheberg med. Han förde i detta slag ett standar och träffade nio gånger tillsammans med fien-

den, utan att gifva vika, fast både han själf och hans häst blödde ur flera sår. Utan att akta dessa, var han, sedan segern var vunnen, en af de ifrigaste att förfölja fienden, och återvände till Torstensson och lägret med en fången fientlig general. Några dagar efter slaget utverkade sig Ascheberg tillstånd att med 130 ryttare få ytterligare sätta efter fienden. Han red åstad med sin vanliga raskhet och blef den förste i hela svenska hären, som öfversteg den österrikiska gränsen. Allmän var i detta land förskräckelsen för de svenska vapnen. Kejsaren hade flytt från sin hufvudstad Wien och hade med hela sin familj gömt sig undan bland Steiermarks berg. Den kejserliga hären var fullkomligt upprifven, och ingenting tycktes nu mera kunna rädda Wien, när nu Torstensson för tredje gången, sedan han mottog befälet, nalkades dess portar.

En del af den kejserliga hären stod i en liten by fem mil norr om Wien. Det var de trenne regementena Piccolomini, Pompei och Bassompierre, men de utgjorde tillsammans blott 450 man, så stort hade manfallet varit i det sista slaget vid Jankowitz, De trodde sig emellertid här vara fullkomligt säkra, så mycket mer som svenska hären enligt ryktet börjat draga sig öster ut från Böhmen in i Mähren. Då väcktes de plötsligt en natt af trumpetstötar och stridsrop. De skyndade yrvakna upp och ut ur hu-

sen. Men hela byn stod i brand, och svenskt rytteri ryckte in från alla sidor. Det var Ascheberg med sina 130 ryttare, som kommit och utan tvekan anfallit. En kort strid uppstod, hvarpå de kejserlige flydde. När Ascheberg om morgonen lämnade den nedbrunna byn, förde han med sig ett rikt byte och 285 hästar utom Pompeis handhästar samt 134 fångar, således 4 man flere än han själf hade ryttare.

Vid Iglau i Mähren sammanträffade han åter med fältherren, och här visades honom af denne den ynnesten, att han fick själf göra sin berättelse och aflämna de tagna standaren och fångarne. Torstensson gaf honom en hedersgåfva af 800 riksdaler, hvarjämte han samma år blef utnämnd till kaptenlöjtnant.

När detta långvariga krig slutade, slog sig Ascheberg till ro i Hessen, hvars Sverige tillgifne landtgrefve gaf honom ett högt ämbete; men knappt fick Sverige krig ånyo, så var åter Rutger von Ascheberg med. Tvenne egenhändiga bref från konung Carl X förmådde honom 1655 att lämna den fredliga härden och värfva sex kompanier ryttare, med hvilka han stötte till svenska hären i Preussen, och här finna vi honom utmärka sig på samma sätt som i det föregående kriget. Då den svenske konungen beslöt att från Preussen rycka in i det egentliga Polen — det var år 1656 —, fick

Ascheberg befallning att tåga förut och upprätta magasin samt skaffa underrättelser om fiendens ställning.

Ascheberg tågade åstad och framträngde utan synnerliga äfventyr ända till trakten af Radom, som ligger ett stycke söder om Pilicas inflöde i Weichseln, midt emellan de nämnda floderna. Natten föll på, och det blef kolmörkt — ty man var i februari månad —, så att Ascheberg såg sig om efter ett någorlunda säkert nattqvarter, hvilket han trodde sig finna på det närbelägna slottet Zakrow. Natten förgick också, utan att man på något sätt stördes, men just som Ascheberg om morgonen lät blåsa till uppbrott, kommo de utsatta vakterna i fyrsprång till slottet med underrättelse, att fienden var i antågande, och omedelbart därpå visade sig det polska rytteriet, som kom framilande med otrolig hastighet. Innan Ascheberg, som eljest var en mästare att finna sig i farans stund, hann vända sig om, hade polackarne antändt slottet. En risgärdesgård var den enda betäckning, som återstod för Ascheberg och hans ryttare, hvilka voro helt och hållet omringade af fienden. Men det var blott det första ögonblickets öfverrumpling, som kom Ascheberg att vackla. Så fort han såg faran rätt i ögat, var han åter samme kallblodige, oförskräckte man som alltid. Han delade sitt folk i sex hopar och kunde därigenom möta fienden, hvarhelst denne an-

föll. Och sådant var detta folk, hvaribland smäländingar och finnar företrädesvis utmärkte sig, att storm på storm afslogs. Elfva sådana anfall hade blifvit afslagna, och då var klockan 4 på eftermiddagen. Då var ock krutet slut för svenskarne, de måste väpna sig med liar och morgonstjärnor, som den tillbakaslagna fienden lämnat efter sig. Det återstod intet annat val än att med svärdet i handen slå sig igenom den öfverlägsna fienden.

Då kom en trumpetare från den polske anföraren, woiwoden Sandomirski. Han erbjöd kapitulation på hedrande vilkor. Men Ascheberg svarade med stolthet, att han icke ville underhandla med upprorsmän — polackarne hade nämligen redan valt Carl X Gustaf till sin konung. »De kunde göra sitt bästa», sade han; »han ville nog göra sitt!» Därpå bröt han fram ljungeldslikt, oemotståndligt. Polackarne hade ej väntat detta djärfva anfall, och de öfverändakastades och måste taga till flykten. Men nu antog striden en helt annan art. Det var ej längre fråga om att blott och bart slå sig igenom, utan Ascheberg ville slå sig till seger. Plötsligt gjorde han därför en vändning med sitt folk och bröt fram mot den fientliga styrka, som stod uppställd bakom honom, och äfven här log segern mot honom, och fienden måste efter en häftig fäktning kasta sig på flykten, ifrigt förföljd af Ascheberg och hans segerrusiga ryttare, allt intill Radom. På

ett annat polskt herreslott i närheten, hvarest fanns fullt upp af lifsmedel, hvilade Ascheberg ut några dagar med sitt folk, hvarpå han förenade sig med konungen i närheten af Radom.

En bragd under detta krig, som mer än andra fästade uppmärksamheten på Ascheberg, var den vid Konitz i Pomerellen. Han kom hittågande på högsommaren 1656 — det var efter tredagarsslaget vid Warschau, där Carl Gustafs snille förskaffade de svenska fanorna segern — och han hade med sig inemot 1,000 ryttare. Han fick här snart veta, att polske generalen Czarnecki stod vid Konitz med 10,000 man polskt rytteri, förlagdt i byarne omkring Konitz, där generalen själf valt sitt högqvarter och där äfven polska drottningen befann sig, men att fienden var i hög grad sorglös, och att i själfva högqvarteret icke fanns mer än 500 man. Ascheberg beslöt genast att begagna sig häraf, och strax efter middagen bröt han upp med sina ryttare och red i raskt traf vägen framåt i riktning mot Konitz. Klockan 2 om natten kom han till en liten ström, hvaröfver en bro ledde, tre fjärdedels mil från Konitz. Här fick han i ett skogstorp veta, att blott en qvarts mil längre bort låg furst Wisnowjeckis regemente, 1,600 man starkt. Det var klart, att han icke kunde lämna en sådan styrka bakom sig, utan han måste börja sitt arbete med detta regemente. Hastigt lät han betäcka bryggan med halm, på det

att dånet af hästhofvarne ej måtte i förtid väcka fienden, och så bar det af. Ascheberg följdes af sin vanliga lycka, byn stacks i brand, och anfallet skedde med sådan kraft, att blott 150 man lyckades undkomma. Bland de många fångarne var äfven en ung furste Zamoisky.

Den långa ridten och striden gjorde det nödvändigt för Ascheberg att skaffa sitt folk någon hvila, och då han tillika befarade ett anfall af hela den polska hären, drog han sig åt venster till den en och en half mil därifrån belägna fästningen Slockau, där öfverste Spens låg med svensk besättning. Han hade emellertid icke hunnit fram till detta fäste, förrän han öfverraskades af fienden. Czarnecki hade, så fort han fått underrättelse om Wisnowjeckiska regementets undergång, skickat en styrka att förfölja den borttågande Ascheberg. Denne lät genast sina ryttare vända och anföll den anstormade fienden. Det var en farlig stund, ty Czarnecki var själf i antågande med sin hufvudstyrka. Men de svenske ryttarne voro för mycket stridsöfvade, och Ascheberg och hans officerare visste för väl att begagna sig af hvarje tillfällighet. Czarneckis förtraf måste vika, och Czarnecki själf uteblef. Han fann sig till och med så försvagad, att han måste med drottningen draga sig bort från denna trakt längre inåt landet. 3,000 man och 2,500 hästar jämte mycken tross var polackarnes förlust i dessa strider

med Ascheberg. I sin berättelse till konungen försäkrade Ascheberg, att Konitz inom 24 timmar skulle gifva sig, om hans majestät kringrände staden. Detta inträffade också, och när Ascheberg kom till konungen i lägret vid Konitz, befalldes han om aftonen till konungens bord. Konungen mottog honom med alla tecken till välvilja och erkännande af hans stora tjenster. Han skänkte honom den värja, som han själf fört, och lät den närvarande fältmarskalken hänga på honom ett af konungens präktiga skärp, hvarjämte konungen begåfvade honom med en guldkedja af 2,000 rdrs värde och med ett gods i Preussen.

I det krig med Danmark, som blef en af det polska krigets frukter, intager Rutger von Ascheberg likaledes en framstående plats. Det är den i våra dagars krigshistoria så viktiga ön Als, som är förknippad med Aschebergs namn i Carl X Gustafs krig med Danmark. När efter freden i Roeskilde kriget ånyo utbröt, gjorde Ascheberg med sitt eget regemente och 8 kompanier af ett par andra regegementen en landstigning på denna ö. Den var då, liksom nu, af stor vikt, emedan en fientlig styrka hade svårt att rycka fram i landet med denna starka utpost lämnad orubbad i sin sida eller rygg. Det visade sig också, när de förbundna fienderna — 11,000 kejserlige, 13,000 brandenburgare och 6,000 polacker — här inryckte i Danmark och utbredde

sig öfver Holstein och Slesvig. De ansågo det nödvändigt att rensa Als, innan de drogo vidare in i Jutland. Till den ändan uppfördes sex batterier om 28 kanoner, hvarifrån man i 14 dagars tid besköt slottet Sönderborg, ehuru utan framgång. Kurfursten af Brandenburg, som varit Carl Gustafs bundsförvant, men nu förenat sig med hans fiender, och som själf förde befälet öfver sin här, beslöt då att landstiga på själfva Als. Detta var dock icke så lätt att verkställa mot en sådan fiende som Rutger von Ascheberg. Men denne var alldeles för underlägsen i styrka och måste därför, sedan han 3 gånger drabbat tillsammans med fienden, se denne öfverföra 2,000 man samt själf draga sig tillbaka till slottet. En sådan ifver utvecklade vid detta tillfälle den polske generalen Czarnecki, som anförde den polska hären, att han med sina ryttare skall hafva summit öfver det smala sundet mellan Als och fastlandet för att icke förlora tillfället ur händerna att, som han hoppades, en gång få utkräfva hämnd på sin djärfve och lycklige fiende sedan kriget i hans hemland.

Här togs dock Aschebergs fyndighet och krigiska öfverlägsenhet i anspråk på ett helt annat sätt än förr. Hans ställning var ytterst brydsam. På slottet funnos icke mer än sju eller åtta kanoner, och det var i alla afseenden svagt och illa befästadt samt så föga försedt med krut, kulor och lifs-

medel, att det var en dårskap tänka på något försvar. Men en dårskap var det ock att tänka på att slå sig igenom den öfverlägsna och väl försedda fiendehären. Emellertid höll han sig käckt och lät de sju kanonerna spela, så att mången både preussare och polack fick dansa sin sista dans. Men fastän han sålunda bäddade hett nog åt fienden, hvilken tillbakakastade varma slängkyssar i form af bomber in i borgen, så höllo hans egna krigare på att förgås af köld, ty bland det, som saknades på slottet, var äfven ved.

Endast ett medel fanns till räddning, och det var att få bud till svenska flottan, som låg i Landskrona; men äfven om ett bud lyckligen kunde komma öfver till skånska kusten, var det därför icke sagdt, att den svenska flottan skulle kunna uträtta något till hans undsättning, ty den holländska och äfven den danska flottan bevakade hvarje fjärd och voro modiga och djärfva efter framgången i Öresund. Men det lyckades. En vacker afton såg Ascheberg till sin glädje tretton svenska örlogsskepp ankra ett stycke utanför Sönderborg, och tre timmar efter solnedgången hördes i mörkret de tysta årslagen af en slup tätt under Sönderborgs slottsmur. Det var Claes Uggla, som, jämte Johan Bergenstjerna, anförde de svenska skeppen och nu kom med budskap om räddning. Genom en bakport på slottet steg Ascheberg ned till stranden och samta-

lade med Uggla samt uppgjorde, huru allt skulle ordnas för att rädda de tappre krigarne åt sin konung och ett annat tillfälle, där de med sin död kunde gagna mera än här.

Så fort båten lämnat stranden, började Ascheberg det öfverenskomna räddningsarbetet och lät först bryta trenne öppningar på muren åt sjösidan, så breda, att tre man kunde gå därigenom i bredd. Men det gällde att under detta arbete uppehålla fienden och afleda hans uppmärksamhet från hvad som förehades. Detta lyckades ock genom det ena utfallet efter det andra. Icke mindre än tre sådana företogos under dagens lopp, och Ascheberg stred i spetsen för de sina med ett mod och ett dödsförakt, som om han varit säker om segern. Fienden anade intet af hvad som försiggick åt sjösidan, men fann, att en stormning icke kunde ske utan stor manspillan och skickade därför mot aftonen en öfverste med en trumpetare till slottsporten för att erbjuda Ascheberg de bästa vilkor, om han ville gifva sig. Ascheberg höll sig själf undan, men svarade genom sin öfverstelöjtnant helt kort: »i morgon!»

Så kom natten, en mörk, kulen höstnatt. De svenska kanonerna dundrade allt jämt, och 30 dragoner stodo på post att noga bevaka fiendens alla rörelser. Ascheberg aflade ett afskedsbesök hos den furstliga familjen på slottet, och därefter började aftågandet genom de trenne öppningarna på

muren. Alla båtar och espingar, som funnos på flottan, hade lagt till där utanför. Först fingo qvinnor och barn med allt hvad de kunde medföra stiga ned i båtarne, och därefter kom ordningen till besättningen. Inskeppningen fortgick hela natten. I dagningen voro dock alla ombord, med undantag af Ascheberg själf och hans officerare samt de 30 dragonerna. Men då sköts svensk lösen, och enligt förut gifven befallning lämnade desse sina platser och skyndade till muröppningarna, följde af Ascheberg och officerarne. Endast hästarne och trossvagnarne voro qvar inom slottet, när fienden om morgonen såg Ascheberg stiga i båten. En skur af kulor följde, men endast tvenne af svenskarne sårades. Det ökade harmen hos preussare och polacker, hvilka sågo sig fullkomligt gäckade i sitt hopp att en gång bemäktiga sig den fruktade Rutger von Ascheberg.

Den svenske konungen befann sig i Svendborg på Fyen, när Claes Uggla och Bergenstjerna ankrade i hamnen med Aschebergs 10 kompanier ryttare ombord. Med stor glädje och heder blefvo de alla mottagne, och konungen gaf den tappre Ascheberg penningar till inköp af hästar samt 2,000 rdr till skänk åt honom själf.

55.

Academia Carolina.

Bland minnesdagar, som under de senaste åren festligen firats, äro äfven de, hvilka tillhöra Lunds akademis — den så kallade *Carolinska Academiens* — instiftande och invigning. Det torde därför icke anses ligga utom omfånget för dessa »historiska bilder» att bland dem infläta ett blad, som skildrar uppkomsten af denna akademi. Hon är så godt som årsbarn med förvärfvandet af vårt fosterlands naturliga gräns i söder och utgör så-

lunda ett kostbart smycke på det diadem, hvilket under namn af vår storhetstid kröner våra minnens änne, vittnande om, att äfven då, medan klangen af svenska svärd och dånet af de svenska kanonerna fyllde Europa med undran och häpnad, — att äfven då rum fanns för högre och ädlare sträfvanden.

Carl X Gustaf, efter hvilken den nya akademien uppkallades, Bernhard Oelreich och rikskansleren Magnus Gabriel de la Gardie, — se där de namn, hvilka äro förknippade med minnet af detta arbete. Men vi låta händelserna själfva tala!

Det var den snillrike hjeltekonungen, sonen af den store Gustaf Adolfs syster, som först fattade tanken att genom inrättandet af en högskola i den gamla biskopsstaden Lund närmare förbinda de nyvunna landskapen med det öfriga Sverige. I februari 1658 slöts den fred, som tillerkände Sverige Bohus län, Skåne, Halland och Blekinge, och i månaden därpå gjorde konungen en resa genom Skåne, hvarunder han några dagar uppehöll sig hos då varande biskopen d:r Peder Winstrup i Lund. Det var en rik, myndig man, som redan i 20 år innehaft Lunds biskopsstol, och hvilken således kunde blifva till mycket gagn för de nyvunna ländernas införlifvande med Sverige, men äfven till mycket men därför, om han icke vunnes för sakernas nya ordning. Carl Gustafs eldblick genomskådade dock med ens sin man redan vid deras första

möte, då konungen steg i land på Helsingborgs brygga, och prelaten ödmjukt bugande helsade honom välkommen. I Lund bodde konungen hos den mäktige mannen och vann fullkomligt både honom och hans biskopinna. Här vid ett förtroligt samtal sporde konungen biskopen till, »hvad honom syntes om det förslaget, att använda Lunds kapitalgods till grundläggandet af en academia»? De nämnda kapitalgodsen hade tillkommit därigenom, att under medeltiden en mängd menniskor testamenterat och skänkt sin egendom till Lunds domkyrka för sina själars salighet, i enlighet med den då gängse tron, att man med gods och guld kunde köpa sig inträdeskort till himmelriket. De voro ganska betydliga och utgjorde icke mindre än 925 bondgårdar, utom många gatehus, qvarnar, grunder, prestgårdar och patronatsrättigheter.

Biskopen besvarade konungens fråga jakande och visade de fördelar ej blott för Skåne, utan äfven för Sverige, som skulle blifva en följd af en akademi i Lund, och konungen gjorde honom till adelsman och hängde omkring hans hals en stor och tung guldkedja, hvarvid var fäst konungens bild, omgifven af diamanter. Därmed skildes de åt. Konungen började snart åter kriget med Danmark, och biskopen utarbetade förslag till den nya akademien, som enligt konungens vilja utan dröjsmål skulle sättas i verket.

Men så dog konungen, och så blåste andra vindar öfver Sveriges rike och Saxos gamla stad. Under de följande åren ser man väl frågan vara före så väl hos rådet som på riksdagen, men till någon verkställighet kom det icke. Man talade redan vid 1660 års riksdag, således omedelbart efter konungens död, »om ett universitet för Göta rike», men somliga ville hafva det förlagdt till Linköping, andra till Göteborg, och sedermera hördes inom rådet riksdrotset gref Per Brahe förorda Jönköping såsom den lämpligaste orten. Hvad som måhända mycket bidrog till frågans fallande, var den allt mera svalnande ifvern därför, som gjorde sig gällande hos biskop Winstrup. Han fann sig så väl på 1660 års som de följande riksdagarne mera tillbakasatt, än hvad han tyckte vara med sin värdighet förenligt, och i harmen tystnade han äfven med afseende på den aflidne konungens älsklingstanke — universitetet i Lund.

Nu först ser man den man uppträda, som med en värme, en fasthet och ihärdighet, för hvilka allt måste vika, till slut lyckades genomdrifva saken och verkliggöra Carl Gustafs tanke. Det var Bernhard Oelreich. På 1664 års riksdag, där äfven biskop Winstrup var närvarande, uppträdde han och arbetade på det ifrigaste att få förslaget behjärtadt, läggande till grund för sitt påyrkande det svar, som landtdagen i Malmö 1662 afgifvit på regeringens

fråga om hvad som kunde bidraga till ett närmare införlifvande med Sverige — att bästa medlet vore inrättandet af en akademi i Lund. Men tiderna voro svåra, och de erforderliga medlen behöfdes på andra håll. Man undansköt denna fråga, och Oelreich, i spetsen för presterskapet från Lunds stift, erhöll det svar på sin underdåniga begäran, »att det vid tidernas nu varande tillstånd syntes konungen allt för svårt och olägligt att upprätta en akademi uti Skåne, utan ville konungen utvidga det i Lund befintliga gymnasium, så att landsens ungdom där må hafva tillfälle sig i studier och bokliga konster att öfva och formera».

Därmed tycktes saken vilja stanna, och Bernhard Oelreich, han, som så modigt arbetat och fortfarande ville arbeta för densamma, måste tillstå för sig själf, att framtiden visade sig föga ljus för hans önskningars fullbordan. Dock upphörde han icke att arbeta därför, och händelserna gestaltade sig på ett besynnerligt sätt till hans förmån. Han hade predikat några gånger under riksdagen, och som han var rikt utrustad med både naturens och andans håfvor, så gjorde den skånske presten ett stort uppseende, och tilloppet af åhörare förökades allt jämt. Loforden om honom hunno upp till hofvet, och riksenkedrottningen, hon, som förde ordet i sin sons förmyndareregering, befallde honom att predika för sig i slottet. Därmed var Oelreichs lycka

gjord. Han kallades till Hedvig Eleonoras första hofpredikant och biktfader. Såsom sådan qvarstannade han i hufvudstaden efter riksdagens slut, så väl under 1664 som under det påföljande året, resande gång efter annan mellan sitt pastorat — Åsum och Skepparslöf i närheten af Christianstad — och Stockholm. Härunder fick han tillfälle att så väl med riksenkedrottningen som med deras excellenser riksförmyndarne samtala om hvad som framför allt låg honom om hjärtat, upprättandet af Lunds akademi. Men det tycktes vara att tala för döfva öron.

Då blef han en söndag — det var den 15 oktober 1665 —, sedan han predikat på slottet, bjuden till middag hos rikskansleren grefve Magnus Gabriel De la Gardie. Många förnäme herrar voro närvarande, och midt under måltiden vände sig rikskansleren till hofpredikanten och frågade, »hvar han och flere skånska predikanter vunnit sin lärdom?» — »I Köpenhamn!» svarade Oelreich, och rikskansleren sporde ytterligare, »huru nu därmed förhölle sig, sedan Skåne kommit under svenska kronan». Oelreich svarade, att det stod illa till därmed. »Efter ungdomen icke fick resa till Köpenhamn», sade han, »så är nästa vägen till Greifswald; men, till följd af de ringa fordringarna där, rände nu för tiden unga menniskor från skolan och sökte den akademiska friheten, hvarföre, likasom en omogen frukt är sur och stygg, så är icke mycket af sådana idioter att

förvänta. Och därför fruktar jag, att barbariet skall inbryta öfver Skåne, ty dessa menniskor begifva sig genast åstad och löpa på predikstolen, antingen de äro därtill värdiga eller icke.» — »Sanningen att säga», sade rikskansleren, »ser jag dock icke, hur detta skall förhindras», stödjande sig på det ringa bifall saken rönt på riksdagen. Oelreich inföll då, »att enda medlet vore en tillåtelse att få studera i Köpenhamn». Rikskansleren betänkte sig nu länge och framkastade, att de från Skåne kunde besöka Upsala, men sade slutligen, »att en akademi i Lund vore omöjlig att inrätta af brist på medel». — »Medlen», svarade Oelreich med värma, »medlen skola nog finnas; Gud uppväcker nog den, som utfinner dem, blott konungen är med om saken!» Sedan samtalades länge härom, men slutligen sade rikskansleren: »välan, kunnen I gifva förslag till medlen, nog skall jag öfvertala konungen, att I fån en academia.»

Nu var det ljus dager igen. Oelreich tog sig saken an med vanlig kraft och oförtrutenhet, ehuru tungt det var att arbeta, helt och hållet öfverlämnad åt sig själf. Ty då han vände sig till sin förman, biskop Winstrup, med anhållan om råd och hjälp och under förespeglande af prokanslers fullmakt för honom, afvisades han med hån och förakt. »Han kunde ej begripa, hur Oelreich kunde vara så galen att tro, det de svenske skulle så gynna veten-

skaperna, att de ville inrätta en akademi i Lund, och han beklagade inför Oelreichs svågrar, hvilka framförde dennes bref, att deras syster skulle vara så förrådd med honom, som han aldrig förr trott skulle vara så galen.» Oelreich var således alldeles ensam om det viktiga arbetet. Men han tröttnade icke och visade sig vara förtroendet fullt vuxen. Inom tre månader var allt förberedande arbete färdigt, både fundation, donation, privilegier, konstitutioner och löningsstat. Det är därvid att märka, att de svårigheter, som mötte från biskop Winstrup, icke voro de minsta att öfvervinna, och man kan icke annat än förvånas öfver den låghet och uselhet, hvartill den gamle mannen kunde nedlåta sig i sitt hat mot den underordnade, men af regeringen och företrädesvis af rikskansleren så högt uppburne presten i Åsum.

Julaftonen år 1665 satt Oelreich vid sitt skrifbord, sysselsatt med utarbetandet af den predikan, som han följande dag skulle hålla inför hofvet. Klockan var 4 på eftermiddagen, då dörren öppnades och en kanslist inträdde, åtföljd af tvenne af kanslivakten. De framburo till honom ett fat, hvarpå lågo några skrifvelser, och då han såg närmare efter, fann han, att det var alla dokumenten till den blifvande akademien. Ännu mer stegrades hans öfverraskning, då han till sist upptog sin egen fullmakt att vara prokansler vid samma akademi, under-

tecknad samma dag. Detta erkännande af hans förtjenster kunde icke annat än glädja mannen, hvilken utom allt obehag och alla förföljelser, för hvilka han varit och fortfarande var utsatt från biskop Winstrups sida, äfven måst sätta sig i en betydlig skuld, både för sitt uppehåll i Stockholm och akademiens befrämjande. Det faller också af sig själft, att detta utnämnande af en jämförelsevis obetydlig prestman till prokansler, med förbigående af stiftets biskop, skulle i hög grad uppreta denne.

Dokumenten och prokanslersfullmakten utgjorde dock icke akademien. Ännu återstod mycket och svårt arbete, och hela året 1666 gick till ända, innan man kunde tänka på, att den akademiska verksamheten skulle taga sin begynnelse. Till dessa åtgärder hörde bland annat att förfoga öfver lediga och ledigblifvande kapitalgods, att taga i besittning lediga »residentier» för blifvande lärare och studenter, att anskaffa föreläsningsrum och sessionsrum för konsistorium och de särskilda fakulteterna. Svårast var måhända att anskaffa lämpliga professorsämnen till det nya universitetet, och sannolikt hade detta bemödande mött vida större hinder, om icke saken förts af en man med så vidsträckta personliga bekantskaper bland Europas lärde, som Bernhard Oelreich hade förvärfvat sig under sina många utländska resor.

Oelreichs utnämnande till prokansler var naturligtvis rikskanslerens verk. Redan en månad efter den betydelsefulla middagen var ärendet före i rådet och tyckes där ej hafva mött synnerliga hinder den gången. Riksrådet Björneklou visade, att inrättningen ej skulle komma att »gravera kronan med mera än 2,000 rdr», och föreslog redan då den blifvande akademiens kansler, hvartill riksamiralen grefve G. O. Stenbock utnämndes. Under förra hälften af det följande året, 1666, förekommer frågan blott ett par gånger i rådet. Riksdrotset, grefve Per, ville hafva högskolan förlagd till Jönköping, men rikskansleren talade till förmån för Lund och hade mycket motstånd att bekämpa, innan han lyckades drifva verket igenom. Äfven Upsalaprofessorerna satte sig emot den nya akademiens inrättande, fruktande, att studenternas antal i Upsala därigenom skulle aftaga. Grefve Magnus Gabriel gaf dem det värdiga svaret, »att gjorde de sin flit, skulle de icke behöfva tvifla att få åhörare». Han anförde detta i rådet den 17 oktober 1666 och slutade med att uttala den åsikten, »att det skulle gagna Upsala akademi att hafva en medtäflare». Följande dagen fattades verkligen ett formligt beslut i frågan, men redan i november visa rådsprotokollen, att frågan hölls öppen, som om intet beslut blifvit fattadt. Först den 12 november kan beslutet anses som afgjordt, och den 19 december

utfärdades »fundations-diplomet». Rörande den märkliga motsägelse, som visar sig härutinnan och däruti, att de akademiska fundations-dokumenten lämnades Oelreich julaftonen året förut, finnas inga upplysningar i tidens handlingar.

Emellertid var med året 1666 frågan fullständigt afgjord, och under loppet af år 1667 utnämndes största delen af professorerna, bland hvilka vi äfven finna den världsbekante Samuel Pufendorf, förut professor i Heidelberg.

Carlsdagen, den 28 januari, 1668 invigdes den nya akademien med mycken ståt och högtidlighet. Enligt en beskrifning, som förvaras å universitetets bibliotek och är författad af en bland professorerna, varade festligheterna fem dagar, började med den 27 januari, då generalguvernören öfver Skåne, grefve Gustaf Banér, anlände från Malmö, åtföljd af en mängd förnäme officerare och herrar, inalles 12 à 14 vagnar. Prokansleren med professorerna och en mängd prester hade begifvit sig guvernören till mötes utanför staden. Såsom ett exempel på den ståt, hvarmed riksens herrar den tiden omgåfvo sig, må nämnas, att guvernören kom åkande efter 6 hästar, och 4 »väl utstofferade» handhästar fördes framför hans spann. »Han kom», heter det, »med sitt hof och sina drabanter.» Utanför staden stod en sqvadron ryttare och en sqvadron fotfolk, och alla gatorna, där det högtidliga tåget drog fram,

voro besatta med ryttare och fotknektar. Under skallande musik och aflossande af grofva styckeskott gick tåget till biskopshuset — Lundagård, som biskop Winstrup inköpt af dess förre egare —, där måltid hölls, »på det att till andra dagen alla skulle vara beqväma till den solenna acten».

Följande dagen gick man i högtidlig procession från biskopshuset till kyrkan i särskilda afdelningar, hvarje företrädd af prestafver, af hvilka Jörgen Krabbe, som gick före adeln, förde en staf af purt silfver. De kungliga diplomen och akademiens insignier fördes på blå hyenden af 6 förnäme adelsmän. Efter dem kom generalguvernören, omgifven af sina drabanter och sitt hof, och till sist »en tjock samlad hop af förnäme officerare och betjente». Under musik af 30 fioler, 12 klarinetter, 12 flöjter, 12 basuner och 50 sångare utom orgorna samt trumpeter och härpukor inträdde man under den gamla kyrkans hvalf. Prokanslern höll invigningstalet. Äfven därom hade varit mycken tvist, med anledning af biskopens fordran att få hålla detsamma. Saken måste afgöras af regeringen så, att prokanslern höll detta tal, men biskopen skulle hålla predikan. Denna var härlig — heter det i vår professors beskrifning.

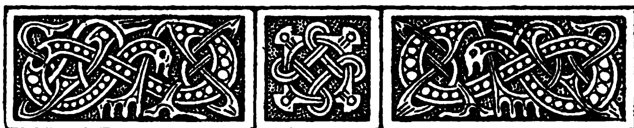
Efter högtidens slut i kyrkan gick man åter i procession till biskopshuset, där en festlig middagsmåltid var anrättad. Under hela måltiden mu-

sicerades, och vid andra rätten begynte skålarne. Det ståtliga gästabudet varade till klockan 3 om natten, då ett präktigt fyrverkeri afbrändes. Glädjen och belåtenheten. var allmän. Endast den myndige biskopens ögon mörknade, när de träffade Bernhard Oelreich. Han skrifver därom själf i ett bref till akademikansleren, G. O. Stenbock: »Sedan allt var förrättadt, hölls middag på biskopens gård, och efter att man var lustig, talade tu eller fyra öfverstar och förnäme adelsmän med mig, att jag dock skulle beqväma mig att förlikas med biskopen. Jag svarade, att ehuru högt jag var förorättad, skulle jag dock för akademiens bästas skull intet mera önska, än att hålla vänskap med honom och förgäta allt hvad han brutit mig emot. Där de sade: vi kunna icke tro det, utan att I viljen gå med oss och dricka honom till en gång, svarade jag: af hjertat gerna, och då jag gick och drack honom till, accepterade han det väl, men ville icke tala ett ord med mig, så att alla förundrade sig öfver hans uppförande, och jag måste retirera.»

Detta var ett moln på den förtjenstfulle mannens himmel, som qvarstod och litet emellan urladdade sig under de fyra år, Oelreichs prokansleriat varade. Efter denna tid förflyttades han till Bremen såsom pastor primarius vid S:t Petri kyrka därstädes, och efter en mansålder talade ingen mera om den nitiske och kraftfulle skaparen af den Carolinska

akademien. Först i våra dagar hittades i ett gammalt enskildt arkiv handlingar, hvilka lyfte slöjan af det förgångna och framställde i full dager den man, hvars minne är sammanflätadt med Lunds universitets och för en sanningsälskande eftervärld måste intaga rummet ofvanom sin då varande beskyddare, rikskansleren Magnus Gabriel de la Gardie.

56.

En svensk prestson medlar fred i Europa.

För mången skall måhända denna öfverskrift låta sagolik, och likväl inträffade det verkligen för etthundra sjuttiotre år sedan, först och främst, att Sverige uppträdde som fredsmedlare mellan stridande europeiska stormakter, och för det andra, att den, som på fredskongressen förde Sveriges talan, var son af en svensk prest.

I Asby prestgård i Linköpings län lefde i förra hälften af sjuttonde århundradet kyrkoherden Hans Nilsson, med tillnamnet Eosander, och hans maka Elisabet Larsdotter Trana, kyrkoherdedotter från Halla i Södermanland. De hade, såsom det vill synas, tvenne söner, af hvilka en hette Nils. Denne, som föddes i april 1636, inhemtade grundliga studier och inträdde i konungens kansli. Han började

snart användas i viktiga värf och skickades 1674 till Holland såsom kommissionssekreterare. Samma år blef han adlad och utbytte då fadersnamnet Eosander mot Lilljeroth, såsom brukligt var den tiden, att alla adelsmännen skulle bära så tillkonstlade och granna namn som möjligt. Nils Lilljeroth användes därefter i en ännu svårare beskickning, nämligen såsom svenskt sändebud vid franska hofvet. Här vistades han under åren 1681—1686 eller inemot utbrottet af det så kallade tredje plundringskriget, som Ludvig XIV i Frankrike förde mot tyske kejsaren i Spanien, Holland och England.

Lilljeroths ställning vid det franska hofvet var så mycket svårare, som Ludvig var högeligen upptänd af harm öfver Sverige, emedan dess konung, Carl XI, öfvergifvit förbundet med honom och i stället slutit sig till hans fiender. Detta åter var en följd af den franske konungens öfvermod, som rent af betraktade Sverige som ett slags lydrike. Det gick så långt, att Ludvig under flera år icke underhöll något offentligt och högre bemyndigadt sändebud i Stockholm. Såsom belysande den rådande tonen i Paris må vi anföra, att en fransk hertig, som för att smickra sin konung ämnade uppresa hans bildstod, ville på fotställningens fyra sidor i bild framställa Ludvigs fienders förödmjukande och nederlag. Så framställdes på en sida den tyske kejsaren, konungen i Spanien, kurfursten af Brandenburg och Hol-

ländska republiken såsom slafvar bundna vid Ludvigs fötter. På en annan sida var den underjordiska, trehöfdade hunden Cerberus afbildad och skulle häntyda på trippelalliansen af år 1688. På en tredje sida var konungen af Sverige afbildad i en bugande och ödmjuk ställning, med en krona i handen, liksom han fått den af den franske konungen. Den bugande konungabilden bar Carl XI:s anletsdrag och höll i den andra handen en fana med tre kronor på, till yttermera visso, att därmed menades Sveriges konung och ingen annan. Några rader i inskriften antydde, att Ludvig befallt Brandenburg och Danmark att åt Sveriges konung återgifva dess länder. Lilljeroth lyckades förskaffa sig en ritning af dessa bilder, som han hemskickade till sin konung, jemte en bifogad berättelse om alltsammans. Man kan lätt föreställa sig, huru uppbragt Carl XI skulle blifva. Han ville i första hastigheten återkalla sitt sändebud från Paris och helt och hållet bryta med Frankrike. Men Ludvig XIV, eljest så öfvermodig och trotsande mot de europeiske furstnrne, afböjde detta steg därigenom, att den på konungen af Sverige syftande bilden blef borttagen.

Emellertid blef stoden rest med sina för de ifrågavarande furstarne och folken skymfliga bilder. Under det pågående kriget var icke förty Carl XI på Frankrikes fienders sida och skickade en häraf-delning på 6,000 man, som underhölls och aflönades

på Holländska republikens bekostnad. De svenska regementena afgingo från Göteborg, när den holländske arfståthållaren Wilhelm af Oranien gick öfver till England år 1688, för att blifva detta rikes konung efter den fördrifne Jakob II. När denne konung fått en tillflykt hos Ludvig XIV, utbröt kriget och fortfor i nio år, då slutligen fred slöts i Rysswick.

Det var Ludvig själf, som gjorde första steget, i det han skickade sina fiender ett förslag till fredsvilkor, hvilka i självfva verket voro de bästa, dessa kunde önska. Han erbjöd sig nämligen att erkänna Wilhelm af Oranien för Englands konung, att återlämna Strassburg till kejsaren och Luxemburg till Spanien samt afstå Lothringen till dess hertig. Då egde nämligen Frankrike hvarken norra Elsass, där Strassburg ligger, eller Lothringen, hvilka båda besittningar det sedermera erhållit, nämligen Strassburg med område vid Rysswickerfreden och Lothringen 1738. England och Holland, de enda af de förbundna, hvilka med kraft deltagit i kriget, funno Ludvigs vilkor antagliga, men icke så kejsaren och Spanien. Den förre af dessa ville fortsätta kriget, som i alla fall fördes af Holland och England utan synnerlig kostnad för honom, till dess att Spaniens gamle och oduglige konung, Carl II, hunnit dö — han dog ock tre år efter fredsslutet —; då ville nämligen kejsaren hafva ett stort europeiskt förbund

på benen mot Frankrike, som jämte honom var arftagare till det stora spanska arfvet.

Till följd häraf var det ganska lätt att hitta på skäl, än det ena, än det andra, för att draga ut på tiden med fredsverket. Först tvistade man länge om orten för fredsunderhandlingarna. Slutligen kom man öfverens om, att de förbundna makternas sändebud skulle sammanträffa i Haag, de franske däremot taga sin bostad i det ett par mil därifrån belägna Delft. Dit anlände därför Fransmännen Harlay, Cresy och Caillères, medan i Haag infunno sig de engelske fullmäktige, earlen af Pembroke och Edward, viscount Villiers, samt Prior såsom sekreterare. I spetsen för den kejserliga beskickningen anlände till Haag furst Kaunitz, och i spetsen för den spanska don Francisco Bernardo de Quiros.

Sverige hade blifvit antaget till medlare vid fredsverket, och Carl XI utskickade Nils Lilljeroth. Denne kunde naturligtvis icke taga sin bostad hvarken i Haag eller Delft, utan tog in i ett furstligt lustslott nära den lilla byn Rysswick. Denna ort ligger halfvägs mellan de båda nämnda städerna. Slottet låg i en park, indelad i regelbundna lundar och omgifven af raka kanaler, samt öfverallt en rikedom af blomstersängar och melonbänkar. Det tycktes vara bygdt enkom för den samling statsmän, hvilka nu skulle sammanträda där. I midten låg en rymlig sal, målad af Honthorst. På ömse sidor fun-

nos tvenne hvarandra motsvarande flyglar, till hvilka man kom öfver särskilda bryggor genom hvar sin allé.

Sedan en mängd till största delen betydelselösa etikettsfrågor blifvit afgjorda, utsattes den 9 maj till den första mötesdagen, något mer än en månad efter Carl XI:s död, som inträffade den 5 april. På den utsatta dagen såg man en mängd med sex hästar förspända vagnar, åtföljda af löpare, lakejer och

pager, från olika vägar nalkas Rysswick och slottet. Det svenska sändebudet steg ut vid hufvudingången. Vagnarne från Haag framskredo genom den högra alléen, och de höge herrarne från England, Tyskland och Spanien togo därvarande flygel i besittning; vagnarne från Delft åter med Fransmännen skredo genom den venstra alléen, och herrarne afstego i därvarande flygel. Därefter samlades man i den stora midtelsalen inför Sveriges sändebud, och

förhandlingarna begynte. Men hvilka förhandlingar! — Läsaren kan icke göra sig ett begrepp om hvilka småsaker och eländigheter här kommo före till behandling af allvarsamme män, på hvilkas ord och åsikter millioners väl eller ve berodde. Hela fredskongressen var ett narrspel, en kedja af enfaldiga tvister, hvaråt eftervärlden måste le.

Vid första sammanträdet framlämnade fredssändebuden från ömse sidor sina fullmakter till Lilljeroth, och vid den andra sammankomsten, som egde rum fyratioåtta timmar därefter, utvexlade denne dessa fullmakter. Nu följde en mängd sammankomster, för att afgöra sådana frågor, som huru många vagnar, huru många hästar, huru många lakejer och pager hvarje sändebud skulle hafva rätt att medföra till Rysswick; vidare om lakejerna skulle bära käppar eller svärd, om de skulle hafva pistoler i hölstren, hvem som skulle intaga främsta platsen, då de visade sig tillsammans offentligen, och hvilken vagn skulle köra främst på gatorna.

De kejserliga sändebuden gjorde anspråk på att sitta öfverst vid bordet. Detta ville don Francisco Bernardo de Quiros icke medgifva. Kurfursten af Brandenburg jämte andra hade äfven sändebud närvarande, och åt dessa ville icke furst Kaunitz medgifva »excellenstitel». Brandenburgaren yttrade hotande: »Får jag icke kallas excellens, så skall min herre draga sina trupper ur Ungern.» Kejsaren hade

nämligen samtidigt krig med Turkarne, hvartill han fick hjelp af de tyske riksfurstarne. De kejserliga sändebuden yrkade vidare att få ett rum för sig själfva i slottet och att få en särskild plats på gården anvisad för sina vagnar. Detta anspråk förklades af alla sändebuden från de förbundna makterna såsom högst otillbörligt, men en hel sammankomst upptogs med endast denna barnsliga tvist. Hade nu Lilljeroth, såsom hvar man kan finna, åtskilligt besvär och bråk med dessa tvister mellan de förbundna rikenas målsmän, så faller det af sig självt, att frågorna mellan dem och Fransmännen icke heller skulle vara så lätta att lösa. Den ena löjligheten gaf icke heller den andra efter.

Så såg man Harlay och furst Kaunitz med den yttersta noggrannhet gifva akt på hvarandras ben. Ingendera ville nämligen närma sig den andre hastigare än denne gick honom till mötes. Sådant hade icke varit förenligt med den kronas värdighet, hvars talan han förde. Därför hände det, när de kommo in genom hvar sin dörr i den stora midtelsalen, att om den ene märkte sig händelsevis hafva gått för fort, så vände han om till dörren igen, och då måste äfven den andre göra detsamma, och så började den ståtliga menuetten ånyo. Ännu värre var det, när Fransmännen kommo fram med en skrift, uppsatt på deras eget språk. Nu rörde tyskarne upp himmel och jord. Det var nämligen vanligt den tiden,

att alla statshandlingar de europeiska makterna emellan uppsattes på latin. Fransmännens djärfhet att begagna sitt språk var därför en upprörande nyhet, det var en skymf — sade man — mot det heliga romerska (det tyska) rikets värdighet, en kränkning af oberoende staters rättigheter. Man protesterade därför emot detta tilltag och ville icke veta af den inlämnade skriften, förr än den blifvit öfversatt på latin.

Till dessa obetydligheter hör äfven sättet för tillkännagifvandet af Carl XI:s död. En hvar, som var närvarande vid mötet, visste så väl, att detta dödsfall timat, som att Carl XII uppstigit på Sveriges tron, men hvarken Lilljeroth själf eller någon annan låtsade därom. Det var nämligen stridande mot etiketten, att visa sig hafva någon kännedom om denna sak, förr än Lilljeroth gifvit den formligen tillkänna, och detta kunde icke denne göra, utan att begå ett lika stort etikettsfel, förr än hans vagnar och betjening blifvit klädda i svart. Men veckor gingo åt, innan vagnmakarne och skräddarne hunnit blifva färdiga med sina arbeten. Först den 12 juni kom Lilljeroth åkande till Rysswick med vagn och lakejer vederbörligen i sorgdräkt, och nu förkunnade han för de församlade, att det behagat den Högste att hädankalla Carl XI. Alla sändebuden beklagade nu den sorgliga och oväntade händelsen samt begåfvo sig hem för att aflägga sina guldbroderade kläder och ikläda sig sorgdräkt.

Vid samma tid började utsikterna till fred allt mera försvagas, och Lilljeroth förtviflade om att kunna inverka något på spaniorernas halffåniga stolthet och på de kejserligas själfviska politik. En historieskrifvare påstår till och med, att det svenska sändebudet icke hade någon synnerlig böjelse att påskynda ärendena. Han skulle gärna hafva hållit på att medla i evighet för att fortfarande få intaga sin betydande och framstående ställning mellan de tvistande. Huru därmed i själfva verket förhåller sig, veta vi icke att säga.

Emellertid brann den kraftfulle konung Wilhelm af otålighet öfver den snäckgång, hvari sakerna gingo i Rysswick. Han sände en pålitlig och rättskaffens general vid namn Portland, som vände sig rakt fram till en af de franske marskalkarne, hertigen af Boufflers, hvilken med Ludvigs tillåtelse sammanträffade med Engelsmannen. I slutet af juni egde detta möte rum i en liten stad mellan Brüssel och Mons. I en trädgård gingo de allena ett par timmar upp och ned och uträttade därunder mer, än sändebuden i Rysswick på lika många månader. Fem sådana möten höllos i fria luften; vid det sjette uppsattes frukten af deras arbete skriftligen i ett litet hus, där Portland låtit anskaffa bord, pennor, bläck och papper. Hela fredsunderhandlingen mellan England och Frankrike var gjord inom juli månads utgång.

I Rysswick blef detta sätt att underhandla föremål för många anmärkningar, åtlöje och förnämt förakt. Det var ju något alldeles oerhördt i kristenheten, att en fred skulle kunna åstadkommas därigenom, att tvenne män gingo upp och ned under några äppelträd, utan vederbörliga fullmakter, utan skriftvexling, utan medling, utan protokoll och, framför allt, utan att räkna hvarandras steg eller kalla hvarandra excellens. Allt detta var något högst oordentligt och opassande. »Det är besynnerligt» — yttrade dock den kloke och förståndige Harlay — »att generalerna göra fred, under det ambassadörerna föra krig.» Spanien ville med högdragen likgiltighet icke låtsa om alltsammans; de kejserlige förundrade sig öfver, att Wilhelm kunde understå sig att underhandla utan att rådfråga deras herre. Och där sutto de höge herrarne och kifvade om småsaker. Konung Wilhelm retades af sina bundsförvanters oförnuftiga beteende, och lyckliga tillfälligheter gjorde, att Frankrike ställde sina fordringar allt högre.

Den 10 juli framställde ännu Frankrike billiga vilkor för freden, men fordrade, att de skulle antagas till den 21 augusti. Denna dag gick, och det var lika när. Då förkunnade de franska sändebuden, att konung Ludvig beslutat behålla Strassburg, men att han, om de sålunda förändrade vilkoren icke vore antagna före den 10 september, ansåg sig ega frihet att ytterligare höja sina anspråk. Detta

jämte konung Wilhelms bestämda hållning verkade. Den 10 september sammanträdde Frankrikes, Englands, Spaniens och Hollands sändebud i slottet vid Rysswick. Men äfven vid detta tillfälle uppstod en lång tvist om, hvem som skulle underteckna först. Klockan var 1 på morgonen den 11 innan denna viktiga fråga blef afgjord. Innan alla dokument voro färdiga började dagen gry. Därefter började bugningar och lyckönskningar mellan sändebuden, och så var då ändtligen freden en afgjord sak. Kejsaren fick betänketid till den 1 november; men detta vållade icke någon förlängning af kriget.

Nils Lilljeroth, som samma år blef upphöjd till friherre, uppträdde äfven sedermera i åtskilliga svåra beskickningar. Han hade bland annat den tillfredsställelsen att inlämna en omständlig berättelse om Carl XII:s lysande seger öfver Ryssarne vid Narva. Meningen var att skrämma Holländarne, hvilka dock aldrig voro Sveriges uppriktiga vänner. Väl afslöt Lilljeroth år 1703 ett nytt förbund mellan Sverige och sjömakterna, äfvensom ett fördrag mellan Sverige och Preussen, samt året därpå ett försvarsförbund mellan Sverige, Hannover och Lüneburg, men framtiden visade, huru föga Sverige fick skörda af dessa förbund.

Det sistnämnda året, 1704, blef Nils Lilljeroth kungligt råd. Han dog dock året därpå, och har lämnat det namnet efter sig, att hafva varit en bland vårt lands utmärktaste diplomater.

57.

Henrik Finne och hans Gudson.

Det var en kulen eftermiddag i oktober 1681. Vinden for tjutande fram utefter den smala dalgång, genom hvilken Hedströmmen flyter i sydlig riktning längs med Malmaåsen. Strömmen, som kommer från sjöarne i nordvestra Vestmanland, drif-

ver under sitt lopp en mängd stångjärnshamrar och vattenhjul, tillhörande större och mindre järnbruk. Från Bernshammar löpa landsvägar på ömse sidor om strömmen, och dessa äro förenade på icke mindre än sju ställen, innan strömmen strax söder om Köping flyter ut i Galten, en vik af Mälaren.

På gården vid Kolsva bruk, som ligger söder om Bernshammar och vid denna tid tillhörde herr Per Larsson Hök, stod en sadlad häst bunden vid en af stolparne utanför trappan. Det var ett stort och starkt kreatur, men stod så lugnt och stilla, att man väl kunde märka, att det var särskildt utsedt för en ryttare, som antingen var ett fruntimmer eller en mycket gammal man. Plötsligt spetsade dock djuret öronen och blickade åt trappan, men vände sig åter likgiltigt åt sidan, när det märkte orsaken till bullret. Det var en ung gosse, som kom ut från förstugan och med ett språng — mangårdsbyggnaden på Kolsva var nämligen ett envåningshus, ehuru trappan dock var tämligen hög — var nere på gården. Det var en rask gosse om 8 eller 9 år. Han sprang, allt hvad springas kunde, tvärt öfver gården ned åt den sidan, där stallbyggnaderna stodo.

»Hvart skall det nu bära af? Anders har så brådt», yttrade med en myndig ton gamla Märta, som i detsamma kom med en så vatten, buren af henne och en af drängarne.

»Skall väl följa med gubben, gudfadren, kan jag förstå» svarade drängen.

»Är det likt sig, tocket?» mumlade Märta, som var född och uppfödd på gården och därför nu på gamla dagar ansåg sig hafva mer att säga än de öfriga tjenarne; »pojken är knappt torr bakom öronen och skall skala backarne omkring med finngubben. Det skola vi väl bli tu om.»

Och därmed satte Märta ner sån utanför köksdörren, och så fort den stod på sin plats, lagade hon sig med viktig min och högtidliga later i ordning att gå in till husbonden, för att förebygga den ofärd, som hon var öfvertygad om skulle blifva följden af den ostyrige pojkens upptåg.

Utan att ana det oväder, som sålunda hotade att uppstiga bakom hans rygg, sysslade Anders nu i stallet för att få sin gångare i ordning. Det var en liten ölandshäst, som han fått på sin födelsedag, den 15 augusti. Detta var gjordt i en handvändning, och stolt som en kung red den raske gossen upp på gården, där han svängde omkring, otåligt väntande på egaren till den sadlade hästen.

Inne i salen satt herr Per Larsson Hök, inbegripen i ett förtroligt samspråk med en man, som anspråkslöst tagit plats vid dörren. Herr Per var en ståtlig man i sina bästa år. Han hade varit inspektor eller, som det hette, kamrerare i 13 år hos grefvinnan Ebba Brahe, riksmarskalken Jacob De

la Gardies husfru, och efter hennes död hade han genom flit och sparsamhet blifvit herre till Kolsva och flere andra bruk och egendomar.

Men var herr Per ståtlig, så var mannen vid dörren ännu ståtligare. Det var en gammal gubbe, ärrig, krutsprängd och hvithårig, sträf till hela sin figur, men med något innerligt godt i ögonen. Det var Henrik Eriksson Finne, stovaktare på Kungsör. Han var på denna tid hundrade år gammal och ändå ett par tiotal till, men var kry och rask, som om han blott varit på sextiotalet. Han hade stått fadder åt »Lill Anders», och denne var nu den hundraåriges ögonsten, liksom gubben i sin ordning för gossen gällde mer än allt i världen, näst far och mor.

»Så att hans majestät», fortsatte herr Per Larsson samtalet, »fann så mycket behag i denna trakten, att han nu vill glädja oss med sin höga närvaro igen?»

»Ja ha, hm», plirade gubben, liksom om han haft sina egna funderingar för sig, »si åren gå, och lill Anders är snart stora karlen, och skall han bli karl, så skall kungen känna honom, och det lär väl intet bli något af, om inte guffar ... Nå nå», afbröt han sig, »intet för intet och något för något; ni höll både fotfolk och ryttare till kronans tjenst under kriget, raskt och dugligt folk, kungen har nog reda på det; tro mig han glömmer ej sådant ...»

»Det var länge sedan den snön föll, fader Finne», vidtog herr Per, som hade hört det där talet af sin gamle vän så ofta, att han nu ville leda honom in på hufvudsaken, det ärende, som fört gubben till Kolsva. »Kungen vill jaga i mina skogar, säger ni?»

»Säger jag, ja ... kungen vill jaga, ja visst vill han det, men ... ja, nog om den saken, men se det är så, att Henrik stovaktare vill, att kungen skall jaga här, och därför ville jag ha reda på, hur det stod till med villebrådet här på trakten. Därför kom jag själf; se gubben börjar bli gammal, kan tänka, och den här biten till Kolsva börjar bli för lång ... hm det får ej gå nu, som i salig hertigens tid, då jag red ikull två af kungens ryttare i Stångebro slag och hertigen klappade mig på axeln och sade: 'se det där gjorde du som en hel karl, Henrik Finne!' sa' han; se den tiden är förbi, och brådt lär jag väl ej komma hitåt; det kan vara tid att tänka på generalmönstringen, när man tjenat under sju kungars tid förutom drottning Kerstin, som var så godt som kung hon också. ... Men innan gubben troppar af, ville han ha det bra ställdt för lill Anders, kantänka. I, Per, och er husfru hafven varit gubbens vänner, mer än andra, sedan många år, och det skall nog bli lönadt en gång, var säker om det, men se, nog vore det väl, om ...»

Gubben Finne steg upp vid dessa ord och gick

med stadiga steg fram till bruksherrn, som mild och vänlig gick honom till mötes.

Oaktadt det hvardagliga i gubbens hela hållning och oaktadt den anspråkslösa ton, med hvilken han yttrade de sista orden, var det dock något, som gaf ögonblicket en högtidlig anstryckning.

»Gud välsigne er och ert hus!» sade den gamle och fattade bruksegarens utsträckta hand.

I detsamma öppnades dörren, och gamla Märta trädde in. Hon var en i botten hjärtegod qvinna, fast hon fnurrade till ibland och ville icke veta af något skämt, när det skulle vara allvar. När hon såg husbonden och den gamle stovaktaren så högtidligt stämda, så glömde hon alldeles bort, hvarför hon tagit sig dristigheten att opåkallad inträda, och blef ännu mera högtidlig hon också.

De båda männen sågo på henne, och hon började helt förlägen med en viss högtidlighet torka på en fläck, som hon till all lycka fick se på skåpet invid dörren.

»God afton, Märtaflicka», sade stovaktaren och gick fram till gumman samt klappade henne på axeln, »jag skall säga henne något, jag. . . . I dag friar jag icke, har fått tillräckligt med korgar af henne, men hör hon, stolts jungfru lill, fast hon icke vill blifva min, så har hon ändå haft ett godt öga till gubben, och därför skall hon hafva tack.»

Allt som gubben talade, desto ifrigare torkade Märta på den förargliga fläcken, och det var icke utan, att hon med nöd kunde svälja ner tårarne och blifva herre öfver sig, något som var alldeles nödvändigt i husbondens närvaro, tyckte hon.

»Ser hon», fortsatte gubben, »det är nu tre år sedan jag var på Kolsva, och det vet ingen, när jag kan komma härnäst, men det skall hon lofva mig, antingen jag lefver eller dör, att hon håller af Anders, gudson min, lika mycket som hon håller efter honom, hör hon det, stoltsjungfru.»

Nu tycktes stolts Märta få makt med sig igen.

»Anders, ja Anders... ja det skall Gud veta...»

Men mera fick hon ej tid att säga. Gubben vände sig om och gick ut ur rummet för att stiga till häst och anträda återfärden.

Hon gjorde dock husbonden sina föreställningar mot gossens utfart så sent på hösten, och isynnerhet var det tanken på återfärden, som därvid oroade henne. Saken var allt för viktig, för att något kunde beslutas utan hennes hörande. Hon lugnades dock, när hon fick höra, att Anders skulle få dröja öfver natten på Kungsör.

Några minuter därefter satt den hundraårige till häst, och det gick i sakta mak vägen söderut nedåt Ansta och Lyftinge.

Anders var själfva glädjen, där han red sin springare vid sidan af fader Henrik. Än var han ett godt stycke förut, än kom han i fyrsprång tillbaka och red i jämn skridt vid gubbens sida, än satte han af åt sidan, och gubben log så hjärtinnerligt godt åt den raske gossen. Det var solsken i hans blick, fast himlen var mulen och vinden tumlade om som en vilde med hästarnes manar och ryttarnes lockar.

»Där hafva vi Bolstreborg», sade Anders, när de kommit ett stycke söder om Lyftinge.

Gubben, som försjunkit i tankar, såg upp och fäste ögonen först på Bolstreby, som låg till höger om dem, och sedan åt venster, hvarifrån man otydligt hörde klockorna i Malma kyrka ringa till helgsmål, ty det var en lördagsqväll.

Därvid knäppte den gamle ihop händerna och bad en kort bön, och gossen följde hans exempel.

»Men», afbröt den senare tystnaden, »hur var det med guldet i Bolstreborg?»

Det var en fråga, som gossen visste skulle behaga gubben. Ty ingen berättade så gärna som han, och ingen kunde heller så många sagor och gåtor som han. Också följde nu den ena berättelsen efter den andra om gamla konungar och jättar och prinsessor, som blifvit bergtagna, och om krig och kämpalekar. Skåfstakungen och Korslötakungen, han som bodde på borgen där öster om Mal-

ma kyrka, och striden dem emellan var en af gubbens älsklingsberättelser. Och allt gjorde han så trovärdigt och lifslefvande, för han hade många gånger varit på ort och ställe och visste att beskrifva sten på sten af hvad som nu fanns qvar af dessa gamla borgar. Men ännu lifligare blef hans berättelse, när han kom till tilldragelser, som lågo närmare hans och salig kung Göstas tider. Si under salig kung Gösta var gubben född, och den konungens historia, hur han flydde undan för kung Christian och hur han dref Danskarne ut ur landet för allan tid, den var nu hans bästa historia.

Och vägen gick fram genom trakter, där en gång en del af dessa tilldragelser timat. Hvarje skogsdunge, hvarje bergshöjd stod där och påminde om tappre män, som stridt och segrat för Sveriges land. Vid *Ekeby* togo de öfver bron, som ledde till östra sidan af strömmen, emedan den vägen var något genare, och så kommo de in i Köpings socken. Vid Östuna redo de åter öfver strömmen och redo genom Björskogs socken in i Kungs Barkarö, hvarpå de snart kommo in i de lummiga lundarne på slätten vid Kungsör.

Här hade Engelbrekt, här hade Sten Sture och äfven salig kung Gösta stridt mot Sveriges fiender, både inhemska och utländska, och Gud hade välsignat deras strid.

Och hvem var lycklig, om icke Anders. Hur

präktiga voro icke dessa historier, och hur väl förstod han dem icke mot de tråkiga kejsarne och potentaterna i Asien och Egypten och Rom, som han fick läsa om i Vesterås' skola!

Timmarne gingo på detta sätt förbi utan att man märkte det, och de båda ryttarne kommo först sent till Kungsör, där de stego af på stallgården.

Men oaktadt det var sent på qvällen, var här allt i full rörelse. Kungen hade kommit från Stockholm, och gården vimlade af ridknektar och stallbetjenter. Det var Carl XI:s vana att litet emellan besöka det vackra Kungsör, som var ett af hans älsklingsställen, och när det bar af dit, så gick det i sträckande traf. Mången gång tillryggalade kungen på 7 timmar de 15 milen emellan Kungsör och hufvudstaden, såsom han själf har beskrifvit i sin dagbok. Han vistades då ofta rätt länge i den sköna ängden, förnämligast för att förlusta sig med jakt, och därunder gjorde han små utflykter i alla riktningar. Under en sådan hade han äfven besökt Kolsva midt i vintern 1680.

Vanligen brukade alla vid sådana tillfällen vänligt helsa på gubben Henrik, men denna gången drogo sig alla likom skygga tillbaka från veteranen, och inifrån stallet hördes en befallande stämma utfråga en af gubbens underordnade i tjensten.

Den gamle anade genast oråd och sade därför till sin följeslagare att, det fortaste han kunde, lämna

gården och taga in hos *Harald* smed, dit gubben senare ville komma efter. Gossen gjorde som gubben bad, men knappt hade han kommit utanför stallgården, förr än han ändrade uppsåt. Han hoppade af sin häst och band honom vid gärdesgården samt smög sig åter oförmärkt tillbaka och bort till stalldörren.

Här märkte han genast, att något ovanligt var på färde, ty allt vår tyst inne i den stora stallbyggnaden. Blott den högljudda stämman, som hördes, när de redo in på gården, utstötte några svordomar, åtföljda af orden: gamle hund! och så hördes ett käpprapp vina.

Blodet kokade i gossens ådror. Han var stor och stark utöfver sina år, och ett modigt och varmt hjärta klappade i den unga barmen. Han kunde ej motstå begäret att smyga sig in i stallet för att se, hvad den förgrymmade herrn där kunde hafva för sig. Och ögonblicket därefter stod han därinne, och vi kunna väl förstå hans häpnad, då han fick se sin gamle guffar vara den, som mottog käpprappen af den uppretade herrn. Det var en ung man med mörkt ansikte. Den gamle mannen stod tyst och lät den unge herrn slå. Tvenne käpprapp hade hans rygg mottagit. Nu höjdes käppen för tredje gången.

Men i samma ögonblick träffades den lyftade käppen af ett så väl måttadt slag, att den föll ur

den slåendes hand långt bort. Detta var något alldeles oförutsedt. Alla stodo handfallna; äfven den uppretade unge herrn, men blott för ett ögonblick. Hans vrede stegrades ännu mera, när han fick ögonen på den, som varit nog djärf att opåkallad ingripa i hvad han hade för händer.

Det var Anders, som med sitt ridspö sprungit fram och slagit käppen ur den uppretades hand. Hvad han tänkte på i det ögonblicket, skulle vara svårt att förklara. Ty det var dock att bära våld på en konungens man på konungens gård och grund. Men när han såg käppen sväfva öfver den gamle, käre guffaderns hufvud, tänkte han hvarken på kung eller stallmästare. Han såg blott den gamle orättvist lida straff, och han hade hellre lidit döden, än han kunnat hejdas i sitt uppsåt att afvärja det hotande slaget. När käppen väl var försvunnen, och den uppretade herrn stod där med tomma handen, då först kom Anders till besinning och såg nästan skamflat ut, där han ställde sig bredvid gubben Henrik.

Den unge herrn röt då till honom att gå och taga upp käppen. Men Anders rörde sig icke ur fläcken. Han bara såg på det vreda, blossande ansiktet, och allt mer och mer tände sig mod och kraft åter i hans blick.

Ännu än gång upprepades tillsägelsen att hemta käppen, men då gossen det oaktadt blef

stående, tog herrn ett steg framåt och fattade Anders i kragen.

I detsamma skymtade en skugga förbi stallsdörren, men alla därinne voro så upptagna af hvad som där föregick, och stallknektarne stodo med lyktor i en krets omkring de tre hufvudpersonerna, så att obehöriga vittnen kunde mycket väl inträda utan att märkas.

»Herr grefve», hördes då gamle Henriks stämma, »låt vara nog nu, se jag har ju tåligt lidit mitt straff. Den här unge vildhjärnan kan ej förstå, hvarför gubben skall hafva stryk, och därför slog han käppen ur er hand; förlåt honom, herr grefve, och låt saken nu vara glömd!»

Långt ifrån att låta sig bevekas af stovaktarens ord, ryckte grefven så hårdt till, att han slet kragen af gossens tröja, och denne fattade med båda sina händer om grefvens hand.

»Hvad är här på färde?» hördes då en stämma ur halfdunklet bakom stallknektarne, och dessa veko med uttryck af den djupaste vördnad åt sidan, så att man tydligt kunde se en smärt figur med högburet hufvud och befallande min betrakta den inom kretsen stående gruppen, medan ett halfhögt uttaladt: »kungen, kungen», gjorde sin rund omkring.

I samma ögonblick small en örfil på gossens kind, och slaget var så hårdt, att händerna släppte grefvens arm, och gossen tumlade ned mot golfvet.

Stovaktaren höjde också sin hand mot grefven liksom för att gifva lika mot lika, men hejdade sig, i det han kastade ögonen på konungen.

Det behöfdes blott en blick för kung Carl att se, huru rätta förhållandet var. Han kände för väl både sin gamle stovaktare och grefven, för att han en sekund behöfde tveka om rätta orsaken till uppträdet. Men något måste dock hafva framkallat den unge grefvens vrede. Så väl detta, som nödvändigheten att hålla den oskyldigt lidande skadeslös, nödgade konungen att på stället taga reda på förhållandena.

»Grefve Schlippenbach!» sade han därför, »jag skulle med min gamle stovaktare vilja säga: låt det vara nog nu; men att en tapper man, som ni, kan höja sin hand mot ett barn, det fordrar förklaring, säg mig, huru med detta förhåller sig!»

Grefven berättade nu kort och godt sakens sammanhang. Hans häst hade varit borta ur stallet, en af drängarne hade tagit sig friheten att begagna den, han hade förebrått den gamle stovaktaren, som gifvit ett näsvist svar, och därför fått sig ett par rapp af käppen, då pojken slagit käppen ur grefvens hand.

Konungens blick mulnade, men att detta icke gällde stovaktaren, kunde man höra, då han vände sig till denne och frågade:

»Och hvad svarade du grefven, gamle Henrik?»

»Jag sade, Majestät, att drängen bedt mig om lof och fått taga hästen.»

»Hm ... sade du det ... det hade då sina egna grunder, icke så, gamle gråskägg?»

»Slår aldrig fel, Majestät! och den orätt gör, han illa far, och därför lät jag grefven slå.»

»Godt, grefve Schlippenbach, det straffet synes mig nog och mer än nog på en hundraårig rygg. Låt nu saken vara glömd. Gosse där, kom hit, pojke; hvad heter du?»

Anders hade snart hemtat sig från örfilen och rest sig upp. Nu trädde han oförskräckt in i kretsen och framför kungen.

»Jag heter Anders Persson Hök!» svarade han helt frimodigt.

»Och hvad är din far?»

»Han bryter och smider järn och hjelper kungen att slåss!»

»Såå, det var mycket, han är då krigsman?»

»Nej, men han har satt upp 4 ryttare och 10 knektar på sin bekostnad.»

Nu klarnade kungens ansikte. Han fann synbarligen godt behag i den raske gossen och hans bestämda svar.

»Och du själf synes hafva god lust att slåss...»

»Nej ... men det heter: du skall ära fader och moder, och det står i doktor Svebilii katekes, att därmed menas alla, som i faders och moders ställe

äro, och skolmästaren i Västerås har sagt, att den som visar vanvördnad mot en gråhårsman, han bör ha . . .»

»Nå, hvad bör han ha?»

»Jo stryk, säger mästern, och utom det att gufar har grå hår och därför bör hållas i vördning, så kan han aldrig göra något, som förtjenar stryk.»

Och härvid såg gossen oförskräckt på grefven, hvars blickar ingalunda tillkännagåfvo, att hans vrede lagt sig.

»Men om jag», återtog kungen, »slagit din gufar, hvad hade du då gjort, pojke?»

»Det står intet undantag för kungen i katekesen, och inte i bibeln heller!» svarade gossen.

»Hör ni det, grefve Schlippenbach», sade kungen leende, i det han vände sig till denne, »hör ni det, och sannerligen synes mig icke gossen hafva rätt, eller hur, grefve Carl Fredrik?»

Kungen gick därvid fram och slog grefven på axeln.

»Se så, när drängen kommer tillbaka, skola vi nog få reda på eder häst; kom nu och låt oss höra en saga eller par af gubben Henrik.

Och därmed gick kungen, och grefven följde. I stalldörren vände sig kungen om och fick se gubben torka gossens hufvud med skörtet af sin rock. Kungen gick tillbaka för att se hvad det var. En spik i golfvet hade rispat honom bakom örat, när

han föll, så att skjortan var blodig. Då klappade han gossen på hufvudet och sade:

»Du skall också vara hos kungen i qväll och höra stovaktarens sagor.

Det hörde nämligen till kung Carls nöjen, när han var på Kungsör, att låta sin gamle trotjenare berätta gamla sägner och historier för sig och sina gunstlingar.

Snart befunno de sig i kungens gemak i kungshuset, där som nu grundmurarne utvisa, att det en gång stått. Gubben satt vid dörren och berättade, och gossen stod vid hans sida. Kungen och hans herrar sutto i soffor och på stolar i motsatta ändan af rummet.

Och så sänkte sig natten öfver Kungsör.

Men gubben Henrik hade fått sin vilja fram. Kungen hade lärt känna hans gudson. Han somnade öfverlycklig den qvällen.

Strax på morgonen dagen därpå — klockan i tornet, som stod midt för kungshuset, hade nyss slagit 3 — befann sig gubben på sin plats i stallet och såg om sina hästar. Han stannade en lång stund vid den spiltan, där grefve Schlippenbachs häst stod, och språkade med djuret, som om det varit hans like, och hästen, ett stolt, präktigt kreatur, tycktes å sin sida förstå den gamles välmening och

strök hufvudet mot hans arm, när gubben lät handen hvila på frambogen.

Han hade nu slutat sin rund, och klockan led emot 4, den tid då kungen brukade vara på benen. Ty dagen och dagsarbetet började några timmar tidigare på denna tid än nu.

Vid han så stod där, kom en af drängarne, som förut ej synts till i stallet, och uttalade sakta hans namn.

»Gud signe er, fader Henrik»; det stod eder dyrt att låta mig få hästen, men gud välsigne er, mor dog just som jag kom hem.»

»Hm», svarade gubben, »det går ingen nöd på hästen! Ja så, hon har gått all världens väg, salig menniskan! Friskt mod, Erik, vi skola därhän alla en gång!» Och därefter tillade han, liksom för sig själf: »hvem skall titta till gubben en gång, när han sadlar till sista ridten!»

De båda männen stodo vända mot väggen. Därför kunde ingen af dem se, att bakom dem stod en tredje person, som med den mest spända uppmärksamhet följde de vexlade orden, och hvars ögon uttryckte uppriktig rörelse vid gubbens halfhögt uttalade slutord.

När de vände sig om, var mannen försvunnen.

Sedan gick dagen sin gilla gång. Gudstjensten firades på vanligt vis, och allt var tyst och stilla.

Men på måndagsmorgonen var det desto lifligare. Kungen skulle på jakt åt Kolsva till. Där skulle han intaga frukost, och Anders skulle få vara med. Allt det där hade gubben Henrik styrt om på sitt vis, måhända något hjälpt af händelsen i stallet om lördagsqvällen och det behag kungen fattat för gossen.

Redan stodo hästarne sadlade, jägarhornen smattrade, och herrar och jaktbetjening sprungo om hvarandra för att stiga till häst. Då kom kungen. Han afbidade ej sin häst framför kungshuset, utan han gick själf till stallgården. Här svingade han sig lätt i sadeln, gaf ett tecken med handen, och så bar det af.

Men just som kungen satte sig i rörelse, snafvade hästen och föll på ett ställe, där en sten var islupen. Konungen blef liggande under hästen med afbrutet ben.

Naturligtvis blef det ingen jakt af. Konungen bars till sitt rum, ett ilbud skickades till Stockholm efter konungens lifmedicus, och man sökte under tiden göra hvad man kunde för att stilla smärtan.

Det blef emellertid en lång tid, som konungen nu måste hålla sig stilla på Kungsör, och därunder hade han sin enda förströelse i att lyssna till sin gamle stovaktmästares berättelser.

När han började tillfriskna — det var först i februari 1682 —, gjorde han åter små utflykter i

grannskapet, men både riksenkedrottningen, såsom Carl X:s gemål kallades, och hans egen drottning vistades allt ifrån den 25 oktober, eller så fort de efter olyckshändelsen kunde infinna sig, på Kungsör.

Först i maj månad lämnade konungen och hofvet detta ställe.

Men dessförinnan hade han den 28 februari utfärdat fullmakt för Per Larsson Hök på Kolsva att vara häradshöfding i Norrbo, Norbergs och Skinskattebergs härad i Vestmanland.

»Var lugn, Finngubbe», hade han sagt om qvällen den dagen, »låter Gud mig lefva, skall jag icke glömma din gudson; men ser du, kungen kan icke göra som du, Henrik . . .»

»Hå, så Majestätet kan säga»; inföll gubben, då kungen icke afslutade meningen.

»Nej, ser du, din högra hand behöfver icke veta hvad den venstra gör, men så är det icke med kungen. All världen vet hvad han gör och låter.

»Jo, jo, så är det nog», menade gubben, »men saken är den, att tockna stackare, som kungens stovaktare på Kungsör, göra intet, hvad något värdt är i världens ögon.»

»Men desto mera i hans ögon, som är konungars konung. Du har mycket af den varan på ditt register, gubbe. Gud gifve, att kung Carl hade något litet. Erik stalldrängs mor, gumman därborta

i Munktorp, är nog ej den enda, som beder för dig, gubbe, däruppe!»

Gubben log vid dessa konungens ord ett leende, som man kunde säga vara öfverjordiskt, och han for med tröjärmen öfver ögonen, som om han skämts för att visa det intryck orden gjort på honom.

Men kungen klappade honom på axeln och sade:

»Bed för mig ock, gubbe! En bön af dig måste gälla mycket inför vår herre!»

Åter gingo ett par år, och ekarna grönskades och blommorna logo i solljuset, och fåglarne sjöngo i de vackra lundarne kring Kungsör. Men aldrig var det så soligt och varmt, aldrig doftade blommorna skönare, aldrig slog trasten sin drill klarare i lunden, än då kungen var där. Det var, som om det funnits någon oförklarlig gemenskap mellan kung Carl och den vackra Mälarängden vid Kungsör.

En vacker höstdag 1684 var där lifligare än någonsin. I den s. k. djurgården voro mångfärgade tält uppslagna, och skaror af muntra hofmän och skämtande hoffröknar vimlade mellan träden och blommorna. Konungen skulle åter jaga på sina älsklingsmarker.

Trenne björnar hade blifvit inringade. Desse skulle fällas, och sedan skulle hofvet samlas till bankett i djurgården.

Naturligtvis var gamle stovaktaren med. Men han tycktes vara mera trött än vanligt den dagen.

På eftermiddagen, när jakten var slutad, och glädjen och skämtet gick laget rundt i konungens tält, lät konungen räcka en bägare vin åt gubben. Kungen drack honom till, och gubben drack bägaren i botten.

Därefter satte han sig på en bänk vid tältöppningen, och där insomnade han. När gästabudet var slut, och konungen och hans herrar reste sig upp från bordet, sof han ännu. Konungen märkte det och tillsade, att man ej fick väcka honom.

Alla lämnade tältet, och det blef tyst därinne.

Det började redan lida till qvällen, då sakta steg hördes utanför tältöppningen och ett ungt hufvud tittade försiktigt in. Det var Anders, nu tre år äldre än när vi sågo honom sista gången.

Han satte sig sakta vid gubbens sida. Denne slumrade ännu. På afstånd hördes jublande dansmusik.

Då rörde sig någon åter i tältöppningen. Det var kungen. Han stannade framför gubben och log, när han vid sidan af den gamle fick se den unge gossen.

Denne steg vördnadsfullt upp och gjorde redo för sin närvaro. Det var gudfaderns födelsedag, och han brukade alltid denna dag besöka honom. Kun-

gen vinkade åt honom, att han skulle tala sakta, men gossen förstod det ej.

Och vid ljudet af den välkända stämman vaknade gubben.

Han strök sig i ögonen och såg sig omkring, log ett mildt leende, när han fick se kungen och sin gunstling, och reste sig upp.

»Nu herre och konung», sade han, »är gubben trött och vill gå hem till sitt!»

»Ja väl», svarade kungen, »men jag ser dig väl åter i morgon.»

»Nej, nej», svarade den gamle, och hans stämma darrade af rörelse, »gubben är ej trött på det viset, han begär urlof ur tjensten. Han skall ej mer sadla kungens häst, han måste nu sadla sin egen till sista färden. Min gamle kamrat, han som gick ifrån mig i slaget vid Kirkholm, var hos mig, när jag sof, och sade, att nu var ett rum ledigt för mig däruppe. Så nu går gubben sin väg. Haf tack, herre och konung, för all er godhet mot gamle stovaktaren!»

Kungen var rörd och tryckte vänligt gubbens hand. Gossen smälte i tårar.

Med ovanlig raskhet vände sig gubben om och aflägsnade sig från tältet, och Anders gick vid hans sida.

Men ur lunden strömmade sköna toner mot himlen.

Dagen därpå var gubben död. Han var då 136 år gammal.

Hans afbildning satt i salen uppe i kungshuset. Kung Carl hade låtit måla honom, och under taflan stod följande vers:

Så såg han ut, stovaktarn Henrik Finne,
Som lefde i dubbelt mannaminne,
Han tjente i sju kungars tid,
Utan att han leddes därvid, o. s. v.

Såsom bevis på det värde kungen satte på den gamle mannen, nämna vi, att han inskref gubbens dödsdag i sin dagbok, omnämnde tillika hans ålder och att han tjenat i sju kungars tid.

Men tre år därefter var Anders' far adelsman. Kungen undertecknade adelsdiplomet den 9 augusti 1687.

Och samma år lämnade grefve Carl Fredrik Schlippenbach Sverige och gick i utländsk tjenst.

Anders ärfde sin faders många bruk och egendomar 1706 och lefde sedan aktad och ärad under en lång lifstid. Hans adliga namn var Gyllenhök.

När gumman Märta dog, veta vi icke. Men så länge hon lefde, stod hon på sitt husbondfolks bästa, och aldrig blef herr Anders så gammal, att icke hon ansåg sig hafva rätt att ej blott hålla af, utan äfven efter, honom.

58.

Nemesis Divina.

Vid södra stranden af Ladoga, helt nära intill där Newa flyter ut ur sjön, ligger på en holme en mindre fästning, som nu heter Schlüsselburg, men

fordom, när Sverige egde detta land, hette Nöteborg och äfven dessförinnan af Svenskarne kallades så. Den lilla holmen hette ursprungligen Polkensaari, och det första fästet, som på den anlades, kallades Oreschek. Detta anlades långt tillbaka i tiden, och detta fästes historia berör vårt land allt ifrån sin begynnelse. Här slöts det första fredsslutet med Ryssland, det fredsslut, som skänkte oss frukterna af Thorkel Knutssons och Mats Kettilmundssons oförtrutna verksamhet — östra delarne af det inre Finland. Därefter omnämnes borgen äfven under folkungakonungen Magnus Erikssons krig med Ryssland. Under hela denna tid och allt framgent, tills Gustaf II Adolf drog en ring af svenskt land omkring denna sida af Östersjön, var Nöteborg en rysk fästning. Från Gustaf Adolfs dagar och till fredssluten efter Carl XII:s död var det en svensk utpost mot jätteriket i öster.

Under denna tid begagnades stundom Nöteborg som statsfängelse, och såsom sådant är det förknippadt med Carl XII:s minne, liksom med hans eller hellre hans faders, Carl XI:s gunstlings, grefve Carl Pipers. På högsommaren 1698 öppnades fästets portar för prosten i Mora, Jakob Boethius, hvilken då fördes dit som statsfånge; sjutton år därefter öppnades åter den gamla borgen att mottaga en fånge, men nu var det grefve Piper. Samtiden sammanförde dessa händelser och sade, att det var Guds

hemsökelse öfver den, som vållat en rättfärdig mans fall. Eftervärlden kan också ställa händelserna bredvid hvarandra och jämföra och döma. Vi må göra det. Både Boethius och Piper äro värda att betraktas. Vi kunna sedan bättre bestämma vårt omdöme om dem.

Carl XII:s tid var i många afseenden olik vår, men förnämligast däruti, att konungen kunde göra och besluta om Sveriges rike och folk, hvad han ville och behagade; han var endast Gud ansvarig för sina gärningar. Den envåldsmakt, som blifvit lagd i konungens hand och beslutad på 1680, 1682 och 1693 års riksdagar under Carl XI:s tid, kallades med ett franskt ord: suveräniteten. Men som det svenska lynnet i grunden är frisinnadt och minst af allt kan tåla godtycke och enskild maktfullkomlighet, så funnos äfven på denna tid, oaktadt Carl XI:s stränghet, och oaktadt det blifvit rikets läroverk anbefaldt att inskärpa suveräniteten som en trosartikel hos det uppväxande släktet, män, hvilka betraktade denna suveränitet som ett oting och icke räddes att offentligen uttala det. En sådan man var Jakob Boethius, prosten i Mora i Dalarne.

Han gick dock icke ut från samma åsikter, som en senare tid, hvilken anser det vara folkens både rätt och plikt att själfva taga hand om samt vårda och bevaka sina dyrbaraste angelägenheter, utan det var helt och hållet ur biblisk synpunkt, som han

ansåg suveräniteten för ett ondt, hvilket han trädde upp att bekämpa med en redlig mans hela kraft och ihärdighet. »Suveräniteten var», menade han, »till saken lika väl som till namnet ett ogudaktigt franskt bruk, som stode i samband med detta folks öfriga högmod och gudlöshet, hvilka visade sig äfven i qvinnornas kläder och i deras hufvudprydnader, fontangerna, hvilkas sed och namn de icke blygts att upptaga efter en kunglig sköka.»

Ehuru han icke offentligen gaf luft åt sitt missnöje, så länge Carl XI lefde, så väckte dock både 1686 års kyrkolag och riksdagsbeslutet af år 1693 i hög grad hans ovilja och harm. Genom kyrkolagen och den makt öfver kyrkan, som den lade i konungens hand, ansåg han konungen så godt som hafva blifvit »en påfve», »en antikrist», och när ständerna sammanträdde 1697 efter Carl XI:s död, uppträdde han att strida mot de i hans tanke okristliga lärorna och lagbuden. Det skedde dock icke utan mycken oro och ängslan och bön. Den 19 november 1697 inlämnade han på posten i Falun tvenne bref, det ena innehållande anmärkningarna mot kyrkolagen, det andra mot 1693 års riksdagsbeslut. En månad var icke förfluten därefter, så kom olyckan och klappade på hans port.

Den 14 december skedde konung Carls kröning, då han själf, som bekant är, satte kronan på sitt hufvud. Boethius var underrättad om dagen och

firade den högtidligt med böner och drack en välgångsskål för den nye Herrans smorde. Men när alla gått till hvila om qvällen, kom kronbetjening med soldater, som förde brinnande luntor, prosten rycktes ur sängen och lades på en släde. Hans hustru och barn och tjenstefolk jämrade sig och gräto. men släden körde bort, och några dagar därefter satt prosten Boethius i fängelse i Stockholm. Här anställdes en ordentlig rättegång mot honom och hans skrifter, men prostens mod steg med faran, och han försvarade sig med värma och kraft. Hans vänner bådo honom återtaga sina påståenden, men han svarade: »jag kan icke förneka Guds ord, ty det vore majestätsbrott mot Gud. Då är det bättre, att jag lider för hvad man kallar majestätsbrott mot konungen.» Till biskop Wiraenius, som äfvenledes besökte honom och rådde honom »att rätta sig efter tiden», sade han: »I biskopar borde vara presterskapets ljus och exempel, men just därför, att I rätten eder efter tiden, går det så illa till i vårt fädernesland. Jag kan icke följa edert föredöme!»

Han begärde personligt företräde hos konungen, men det vägrades, och han fortsatte sitt försvar frimodigt, klandrande den nu samlade riksdagens beslut att förklara konungen myndig, erinrande därvid om Pauli ord (Galat. 4: 1, 2), »att så länge arfvingen ett barn är, lyder han under förmyndare intill den tid, som fadern förelagt». Likaledes klan-

drade han med skärpa det »tyranniska anspråk», som konungen visat, då han själf satte kronan på sitt hufvud.

Han dömdes den 29 juli 1698 från lif, ära och gods, och hans skrifter att af bödeln brännas. Det senare verkställdes på torget i hans egen närvaro. Han var därvid lugn och hade en värdig hållning, men ur hopen af åskådarne ropades, »att man så gärna kunde härnäst bränna bibeln». Däraf tycktes det framgå, att hans skrifter voro kända, och att många delade hans åsikter. När han kort efter sin dom inför Stockholms konsistorium förklarades sitt prestämbete förlustig, talade han i skarpa ordalag till sina församlade ämbetsbröder och förehöll dem, »att de som stumma hundar icke vågat försvara Guds hjord och sanning; hvarför han ock stämde dem att en gång inför Gud ansvara». Han kunde det väl med anledning af den eftergifvenhet för makten, som desse prester visat och äfven tillstyrkt honom att visa, men likväl bör man icke glömma, att samtidigt trenne bland Stockholms prester på en och samma dag predikat öfver samma ämne, nämligen: »Ve det land, hvars konung ett barn är!»

Från dödsstraffet förskonades Boethius af kunglig nåd, men fördes i stället som lifstidsfånge till Nöteborg.

Det var Piper, som mäktigast bidragit till det ständernas beslut att förklara den femtonårige ko-

nungen för myndig. Det var i fulla solskenet af den döde och den regerande konungens gunst öfver Piper, som denna dom föll, och samtiden, som i ministern såg enväldets kraftigaste stöd och försvarare, satte det öde, som drabbade angriparen af samma envälde, i samband med den förres makt, och så var historien färdig om Pipers förföljelse och om den frimodige prostens lifstidsfängelse som en följd däraf. Snart därefter tändes krigen på alla håll, och den gamle Piper följde med konungen från seger till seger på hans underbara tåg, varnande och förmanande under medgångens dagar, men utan att därmed kunna något uträtta. Kung Carl gick fort i sitt stolta beslut

»att med svärdet plocka kronor ner
och gudaskönt ge bort dem genast».

Det vågstycket lyckades med den polska, men när så Carl sträckte handen mot den ryska, var hans och Sveriges stund kommen. Sveriges storhetstid sjöng sin svanesång på Pultavas fält. Här föll Piper — som ännu före slaget varnat kung Carl att låta framför den lumpna fästningen uppehålla sig från att tåga sina Östersjöländer till hjälp — i rysk fångenskap, och på samma gång hans ständige motståndare och medtäflare om konungagunsten allt sedan 1698, Rehnsköld. Under fångenskapen närmade sig de båda männen hvarandra, och båda vi-

sade drag af storhet, sådana, som man väntar sig att finna hos Carl XII:s män.

De första åren af sin fångenskap tillbragte Piper i Moskwa och åtnjöt därunder tämlig frihet, så mycket som fruktan för den råe czarens nycker kunde tillåta det. Hans rikedom tillät honom att hålla ett slags hof för sina fångna landsmän, medan han öfversatte skrifter af Arndt och Francke. Det var härunder, som både han och Rehnsköld vägrade att låta utvexla sig, emedan de fruktade, att Ryssland kunde draga för stor fördel af att återfå de erfarne generaler, mot hvilka de skulle utbytas. Den gamle, af sjuklighet och krämpor brutne Piper visar sig till och med under sin fångenskap mera oförfärad mot den segrande czar Peter, än han någonsin var det under sin lyckas dagar inför Carl XII. En dag hade czaren fått ett bref från Carl, skrifvet i skarpa ordalag med von Müllerns hand, och han yttrade häftigt till Piper, »att von Müllern skulle hänga»; men den gamle ministern svarade lugnt: »i Sverige plägar man aldrig flå björnen, förr än man skjutit honom.»

Så förflöto de första fem åren efter slaget vid Pultava. Men så kom — det var i december 1714 — befallning från czaren, att Piper skulle föras till Petersburg, endast åtföljd af sin kammartjenare, en lakej och sin kock. Året därpå var det som han infördes på Nöteborg, och, enligt hvad sägnen gifver

vid handen, till och med i samma rum, där prosten Boethius försmäktat i fyra års tid, — en gammal backstuga utan golf. Så skifta de dödliges lotter! Tunga flöto här timmarne fram för den gamle mannen, och god tid hade han att besinna den tillryggalagda banan bakom sig, belyst som den var af tvenne konungars vänskap och förtroende. Den 19 maj 1716 slutade han sina dagar, 68 år och 10 månader gammal.

Underrättelsen därom hann prosten Boethius på hans gård Vesterqvarn nära Vesterås, där han framlefde sina sista år. Han hade redan 1702 blifvit förd från Nöteborg till Viborg, där han hölls fången till 1705, då han skickades till Stockholm. Först 1710 erhöll han sin frihet åter. Men ständigt blef han sina en gång uttalade åsikter trogen, och då hans hustru hos konungen utbedt sig och erhållit nåd för honom, skref han till konungen och vägrade mottaga denna nåd. »Ingen på hela jorden är min förmyndare», skref han, »utan blott Jesus min frälserman. Han kan också, när han vill, frälsa mig ur konungens och alla förföljares händer. . . . Jag vill ej mottaga den erbjudna nåden, förr än jag fått upprättelse, ty intill dess skola menniskorna anse mig som en brottslig upprorsstiftare.» Brefvet lärer aldrig blifvit framlämnadt till konungen. Det skrefs i december 1704, således medan konungen stod på höjden af ära och makt. Boethius öfverlefde sin

efterträdare i fängelset på Nöteborg ej fullt tvenne år. Han dog den 23 februari 1718.

Piper och Boethius utgöra i många afseenden hvarandras motsatser, och tydligast visar sig detta i det, som utgjorde det väsentligen bestämmande i deras lifsåskådning. Den förre sviktade lika litet i sin öfvertygelse, som den senare i sin. För Piper var det kungliga enväldets gudomlighet en lika oomkullkastelig troslära, som det för Boethius var ett gudlöst gäckeri, och i viljans och lynnets fasthet voro de hvarandra lika.

59.

Sverige och Frankrike,
med anledning af tvenne skådepenningar från vår storhetstid.

År 1679 slogs i Frankrike en skådepenning, hvilken utvisade den del af jordgloben, där Sverige finnes, och, för bättre tydlighets skull, med påskrift: *Suecia,* och däröfver var anbringad en tupp med utslagna vingar. Omskriften var på latin: »*Gallo tutore tuta*», d. ä. »trygg under tuppens beskydd». Men

Gallus betyder ej blott *tupp*, utan äfven *fransman*, så att omskriften sålunda innehöll en ordlek och kunde betyda: *under fransmannens beskydd*, lika väl som *under tuppens*. På andra sidan lästes orden: »Under hans vingars skugga.»

Omkring trettio år därefter präglades från svensk sida också en skådepenning, hvarpå man såg en tupp och en lilja, skyddade af ett krönt lejon. Tuppen betyder äfven här Frankrike, och liljan, som var det franska konungahusets sköldemärke, betecknar detta, under det att det krönta lejonet betecknar Sverige.

Man finner vid första anblicken, att de båda skådepenningarne utgöra till sin betydelse hvarandras motsatser. Förhållandet af beskyddare och beskyddad, med ty åtföljande öfvermått af styrka och makt eller svaghet och behof af skydd, måste sålunda ganska betydligt hafva skiftat om på de mellanliggande trettio åren. Det var ock förhållandet, och skådepenningarne slogos liksom för att i ett oförstörbart ämne utprägla den hårda sanning, som de innehöllo, hvarvid dock kan vara att anmärka, att penningen af 1679 innehåller liksom en utmaning, hvilken kräfde svar, hvarför ock det förhatliga i detta sätt att håna den för tillfället svagare väl faller på utmanaren i första rummet. En blick på de historiska tilldragelserna skall visa oss, huru öfverensstämmande med verkligheten minnespenningarnes bilder äro.

Det var under Carl XI:s krig, då Sverige hade att försvara sin genom trettioåriga kriget nyvunna maktställning i Europa. Kriget hade föranledts af Frankrike och fördes mot halfva Europa: Danmark, Holland, Tyskland, Brandenburg, kejsaren, Spanien. Upprepade gånger hade Ludvig XIV i Frankrike förklarat, att hans bundsförvant icke skulle förlora en fotsbredd land, och detta var nu godt och väl, men medan den segrande och mäktige Ludvig uttalade dessa stolta förklaringar, kämpade Sverige så godt som för sin tillvaro. Vi kunna säga detta med afseende på det utblottade tillstånd, hvari riket befann sig, den slapphet, tröghet och oordning, som visade sig öfverallt, i alla åtgärder, både inom förvaltningen och krigförandet, där icke konungen själf var närvarande, och slutligen med afseende på de många motgångarne och nederlagen, som Sverige lidit och led. Den tappre och utmärkte Otto Wilhelm Königsmark, som hade måst upplåta Stettin (det var i januari 1678), hade väl därefter vunnit en lysande seger öfver danskarne på Rügen, men i oktober måste han uppgifva Stralsund. Sverige hade förlorat alla sina eröfringar på andra sidan Östersjön, och danska hären gaf konungen själf fullt upp att göra här hemma i Skåne. Att Sverige under sådana förhållanden kunde komma ifrån saken på ett sådant sätt, som skedde, så att konungen kunde yttra till rådet: »för en så hederlig fred hembäre vi

den store Guden en innerlig tacksägelse, då den är öfver all mensklig både förmodan och förmåga», — det är i själfva verket Frankrikes förtjenst.

Men det ligger i Frankrikes, d. v. s. Ludvig XIV:s, uppträdande i de fredsslut, som afslöto dessa krig, en märkvärdig blandning af ordhållighet och öfvermod. Han hade satt sin ära i pant, att Sverige icke skulle förlora något, och han höll ord; men när man genomläser, huru han därvid gick till väga, kan man icke värja sig för den tanken, att det skedde blott och bart för hans äras skull. Men vi må låta händelserna själfva tala. Sedan han själf slutit fred med Holland, i augusti 1678, och då Carl XI på sina fienders stora fordringar svarade, att han icke ville eftergifva det ringaste af hvad Sverige vunnit genom trettioåriga kriget och det sista kriget med Danmark under hans fader, samt med ett kort nej afvisat Frankrikes förslag, att afträda något, för att vinna återlämnandet af det öfriga, beslöt Ludvig helt enkelt att sluta fred för Sveriges räkning, utan Sveriges medverkan. Han började också genast med ett par småfurstar i Tyskland (det var i januari 1679, i Celle), förklarande i bref: »jag har täckts åtaga mig att förmå Sverige till fördragets ratifikation», och uppmanade konung Carl att bekräfta freden. Carl svarade, »att det föll honom underligt före», men bekräftade freden. Därpå följde frederna med kejsaren och med en annan tysk furste, i Nim-

wegen, i hvilket sistnämnda fredsslut Sveriges sändebud fingo taga del, dock med den befallning af Ludvig till sin minister, »att han toge på sig följderna». Carl XI:s ovilja steg, detta förmynderskap var olidligt, och när han samma vår föll i en svår sjukdom, yttrade Johan Gyllenstjerna, »att den hjärtkramp, hvaraf konungen besvärades, till stor del var vållad af freden i Celle».

Lifligast framträder dock Ludvigs både ordhållighet och hånande öfvermod i underhandlingarna med Brandenburg, hvilken makt nu, jämte Danmark, var den enda, som återstod af Sveriges fiender. Redan när man började inse, att freden skulle slutas mellan Frankrike och Holland, sökte den brandenburgske kurfursten, Fredrik Wilhelm, grundläggaren af den preussiska monarkien, som i historien vanligen kallas »den store kurfursten», begagna sig af de till följd däraf förändrade förhållandena och göra sig dem till godo. Framför allt ville han komma i besittning af det svenska Pommern, och han öppnade på våren 1678 i största hemlighet underhandlingar med Ludvig, erbjudande enskildt freds- och bundsförvantskap, om Ludvig ville gå hans önskan i afseende på Pommern till mötes. Ludvig svarade nej och bekantgjorde till och med den hemliga underhandlingen för kurfurstens bundsförvanter; men Fredrik Wilhelm afstod icke från sitt försök, utan erbjöd på sommaren nya, ännu fördelaktigare vilkor,

äfvensom en betydlig penningsumma. Han erhöll samma svar: »Konung Ludvig sätter sin ära uti att Sverige skall återfå alla sina besittningar.»

Kurfursten var envis, men den franske konungen stod också fast vid sitt uttalade ord och visade snart äfven i handling, att han uttalat det på fullt allvar. År 1679 finner man honom utfärda förklaringar till kurfursten, som till och med smaka af befallningar, utgångna från en öfverherre. Så heter det, »att, om kurfursten icke hade inom loppet af mars, på de af konung Ludvig föreskrifna vilkor, slutat fred med Sverige, skulle Frankrike infalla i kurfurstens länder, först i Cleve och sedan i Brandenburg». Man kan tänka sig kurfurstens harm. Dock förstod han konsten att svälja sin vrede och skickade ännu ett sändebud till Ludvig, för att vinna honom, och genom honom Pommern. Finge han behålla detta svenska Pommern, som han eröfrat, ville han till Ludvig afträda sina besittningar vid Rhen, och erbjöd sig till och med att rösta på en fransk prins till kejsare. Men Ludvig upprepade sitt gamla svar. »Nej!» sade han, »jag har satt min ära i pant, att Sverige skall återfå alla sina förlorade länder», och hans minister Louvois tillade med hela tyngden af en diplomats lugn: »Om kurfursten icke antager våra vilkor, så skall franska hären inrycka i hans land och borttaga Minden, Halberstadt och Magdeburg och slutligen framtåga mot Berlin, och vi skola

sannerligen icke föra kriget så, som Svenskarne förde det vid Fehrbellin.»

Slikt kunde kurfursten icke underkasta sig. Han skummade af harm och skrek öfver den orättvisa behandling han rönte, samt lät utgifva en mängd ströskrifter, hvari han inför Europa sökte ådagalägga den himmelsskriande rättskränkning, som han måste lida. Intet hjelpte. När han icke ville säga ja till Ludvigs uttalade vilja, så inbröt franska hären i Cleve, och nu måste Fredrik Wilhelm beqväma sig att öppna fredsunderhandlingar. Dessa fördes i S:t Germain vid Paris, och såsom naturligt var, sökte kurfursten på hvarje upptänkligt sätt vinna all möjlig fördel och prutade emot vid hvarje punkt. Men ju mer han prutade, desto längre gick den franska hären framåt och desto närmare trängde kanondundret till hjärtat af hans land. Redan ryckte Fransmännen mot Minden och hade där slagit en betydlig styrka, som skickats dem till mötes från Brandenburg. Då afslöts stillestånd. Det var i mars 1679, och vid midsommartiden slöts freden på de vilkor, som Ludvig föreskrifvit.

Det var en svår stund för kurfursten att underteckna denna fred, och han utropade därvid: »Jag önskade, att i denna stund icke kunna skrifva!» samt upprepade en vers ur Virgilius:

»Måtte en dag ur mitt stoft en mäktig hämnare uppstå!»

Vi, som på afstånd och i lugn kunna öfverskåda förhållandena och bedöma dem, kunna icke annat än medgifva, att Frankrike här visade en stolthet och ett öfvermod, som voro lika odrägliga för den uppåt sträfvande kurfursten, som för den svenske konungen, hvars talan det förde. Ställa vi vid sidan af denna förödmjukelse för den store kurfursten hvad Frankrike nu måst utstå i kriget mot hans ättling, så måste man tillstå, »att en mäktig hämnare uppstått ur hans stoft».

Men, såsom vi nämnde, den beskyddade fick också sin dryga del af Frankrikes öfvermod. Det var helt och hållet Ludvig, han och ingen annan, som i S:t Germain uppgjorde freden. Det låter underligt, ja, otroligt, men det är fullkomligt sannt, att hvarken de svenska sändebuden i Paris eller den svenska regeringen i Stockholm erhöllo kännedom om hvad som förhandlades i S:t Germain. Ludvig XIV uppträdde i allo såsom Sveriges förmyndare, fordrade, medgaf och beslöt, — och därmed måste Sverige låta sig nöja. Det återfick alla sina tyska besittningar, med undantag af en liten sträcka på andra sidan Odern. De svenska sändebuden gjorde, när de ändtligen fingo nåden att få kännedom om fredsvilkoren, en insaga mot denna punkt, men ingen brydde sig därom.

Och ända till slutet fortfor Ludvig i sitt för Sveriges självständighet kränkande uppförande. Det

danska kriget, det enda som nu återstod, afslutades på samma sätt som det brandenburgska, ehuru här måhända öfvermodet framstack på ett ännu mer retsamt sätt. Carl XI hade förmått Danmark till en särskild underhandling i Skåne, där Frankrike och Sachsen uppträdde som medlare. Det var i Lund, som dessa underhandlingar förehades. Men, utan att bekymra sig därom eller det stötande i sättet, öppnade Ludvig särskilda underhandlingar i Paris för Sveriges räkning, och här afslöts egentligen freden. Då Danmark gjorde svårigheter — det ville nämligen behålla åtminstone Landskrona och Helsingborg i Skåne —, förklarade Ludvig, att hans härar skulle tåga mot Danmark, om icke freden var undertecknad den 1 september. Den undertecknades den 2 september i Frankrikes och Sveriges namn. Underhandlingarna i Lund fortsattes för skenets skull, och freden afslöts den 26 september.

Man må ej undra på, om af allt detta i Carls själ föddes ett missnöje med Frankrike, som sedermera aldrig utplånades och utöfvade inflytande på riktningen af hans politik för framtiden. Likaledes torde man finna, att hvad som afbildades på minnespenningen af detta år 1679, eger sin fulla mening. Sverige var tryggt för sina eröfringar, tryggt genom Frankrikes beskydd.

Men förhållandena skiftade om på ett underbart sätt. Det dröjde icke så synnerligt länge, så rasade

åter kriget i världsdelens alla hörn, det stora spanska successionskriget i vester och det stora nordiska kriget i öster. Ludvig XIV regerade ännu i Frankrike, men på Sveriges tron satt Carl XII, och han hade öfvervunnit Danmark, öfvervunnit Ryssland, öfvervunnit Polen och stod med sin segrande här i Sachsen; det var år 1707. Då kommo sändebud, det ena efter det andra, från den för 30 år sedan så stolte och öfvermäktige Ludvig och anhöllo om hjälp. Hans fiender hade slagit hans härar gång på gång, och nu inföllo de i södra Frankrike och hotade Toulon, och faran var öfverhängande för Ludvig.

Hans sändebud begärde af Carl, att han skulle vända sina segrande vapen mot kejsaren, och de skulle göra sitt yttersta för att vinna detta mål, hvarföre de ock medförde penningar att därmed vinna Carls förnämste minister, Piper, för planen. Carl hade emellertid upprepade gånger förklarat, att han i Tyskland ville iakttaga fullkomlig neutralitet, och hade dessutom sin uppmärksamhet riktad åt ett helt annat håll. Likväl ville han rädda Frankrike från fullkomlig undergång och fann äfven utväg därtill. Bland Frankrikes fiender befann sig hertig Victor Amadeus af Savoyen, en slug och mäktig herre, som sträfvade uppåt likt Fredrik Wilhelm af Brandenburg. För denne hertig lät nu Carl i största hemlighet tillkännagifva, att om hertigen bidroge

till eröfrandet af Toulon, skulle Carl genast angripa den tyske kejsaren, hvarigenom kriget torde få en helt annan vändning och alla de fördelar, som hertigen dittills vunnit, gå förlorade.

Den italienske hertigen insåg, att han verkligen lopp fara, om den svenske konungen gjorde allvar af sin hotelse, — något, som icke syntes otroligt, när man tog i betraktande det stolta språk, Carl just vid denna tid förde mot kejsaren, äfvensom att han lät svenska rådet i Stockholm öfverlägga om, huruvida han icke borde vända sina vapen mot katolikerna i Tyskland — hertig Victor Amadeus besinnade, hvad som var hans verkliga fördel, och huru han nu ställde till, men belägringen af Toulon visste han göra om intet. Kejsaren och de öfriga bundsförvanterna harmades högeligen däröfver, men Frankrike var den gången räddadt.

Och nu präglades den andra minnespenningen. Det götiska lejonet hade blott med att utsträcka sin ram varit Frankrike och dess konung till skydd. Därför passade det väl att sätta dess bild öfver den franska tuppen och liljan såsom svar på skymfen af år 1679. Men huru bitter och svår att smälta än denna var, förgäter man den dock halft om halft för ordhållighetens skull, när man med fredssluten 1679 jämför de freder, som slötos efter Carl XII:s död. Äfven då yttrades stolta ord till Sverige, att det icke skulle förlora en fotsbredd land, om det

ville göra en uppoffring till den, som uttalade de präktiga löftena. Det var England, och Sverige följde rådet och litade på löftena, men Englands konung, som till följd däraf vann Bremen och Verden, glömde sedan sina löften, och afträdelsen af dessa länder blef blott begynnelsen till de afträdelser, som därefter följde till Brandenburg — eller Preussen, såsom det då hette — och till Ryssland. De stolta orden voro desamma så väl från England, som från Frankrike, men de förblefvo blotta ord från det förra, under det att det senare ställde visserligen egenmäktig, men dock kraftfull handling bakom sina.

60.

Efter femton år.

Lyckans skiften äro svåra att bära, och medgången pröfvar stundom mannen mera än motgången. Få äro de, som med bibehållet lugn förmå bära så väl den ena som den andra, utan att låta sig förbländas af den förra och förkrossas af den senare. Sådana finnas dock, och äfven bland våra konungar hafva vi härutinnan föredömen. Stor visar sig Carl XII i medgången, större måhända i motgången, och med skäl kunde skalden om honom sjunga:

»där slog så stort ett hjärta
uti hans svenska barm,
i glädje som i smärta
blott för det rätta varm.
I med- och motgång lika,
sin lyckas öfverman,
han kunde icke vika,
blott falla kunde han.»

Och pröfvad, som han var, af medgångens ljufvaste, mest förföriska leenden, af motgångens hårdaste slag, voro få, om ens någon.

I Ystad fanns på 1700-talet ett hus, väl ansenligare och prydligare än mängden af grannar, ehuru det nu, om det finnes qvar, — något, som vi icke veta, — skulle taga sig tarfligt nog ut vid sidan af våra enskilda byggnader, — och där bodde Carl XII när han år 1700 återvände till Sverige från Seeland, från sitt första fälttåg, höljd af ära och höjd till skyarne för den oegennytta han visat, då han blott tvang en afundsjuk och löftesbrytande granne till fred.

Han var omgifven af generaler och högre officerare. Man såg där de fleste af alla dessa män, hvilkas sagolika bedrifter fyllt samtid och eftervärld med häpnad och beundran. Äfven utländska ministrar omgåfvo den konungslige ynglingens person, och hofvet befann sig i Skåne. Sol lyste i allt och öfver allt. Bland utländingarne var isynnerhet en, som på allt sätt bemödade sig att vara angenäm. Det var den ryske ministern Chilkou. Med läspande tunga talade han om sin herres, czar Peters, fredliga tänkesätt och var outtröttlig i uttalandet af de lifligaste försäkringar om fortfarande vänskap. Chilkou, som var kammarherre hos czaren, hade ankommit med dennes fredsbref till Carl, då han ännu befann sig på Seeland, och följde honom sedan på

färden genom Skåne. Det talades redan om, att Carl ämnade sig till Stockholm, då med ens underrättelse kom, att czaren på det trolösaste sätt brutit freden och ryckt in i Ingermanland.

Det var vid denna tid, som konungen, under inflytande af sin ungdoms läsning om konung Artur och hans riddare, om den nordiske konung Rolf och hans kämpar, efter mönstret af de franske konungarnes »*maison du Roi*» inrättade den trupp, som under namn af »kung Carls drabanter» gjorde sig känd genom underverk af mod och tapperhet, påminnande om de forntida kämpar, hvilka föresväfvat konungen vid dess bildande. Det var ock vid denna tid, som han, i ungdomlig förbittring öfver sina grannars trolösa statskonst och lågande af begär att straffa dem och skaffa sitt rike fred, yttrade de minnesvärda orden: »Jag går att våga mitt lif för mina undersåtars frihet och väl. Skulle mig något menskligt vederfaras, så vet nog Gud råd. I Guds namn begifver jag mig åstad. Han skall nog skydda min rättvisa sak!»

Så hänföres den unge hjelten på den tiden af — just sin rättvisa sak. Han var af Gud sänd att straffa dessa menedare, som lekte med de heligaste eder lika lustigt, som med sina folks lif och död. Af den öfvertygelsen genomträngdes det svenska folket, och i någon mån Carl själf. Det talet var gängse bland menige man, att konungen, som den

högste i sitt rike, af hvilken alla skulle taga råd, själf icke kunde taga råd af någon annan än Gud, och det gjorde han — sade man — då han drog sig undan i ensamhet. Man lade orden i konungens mun och berättade, att, då han en gång öfverraskats liggande på knä, han skall hafva sagt: »Liksom generalerna hemta föreskrifter hos mig, likaså gör jag hos den, som eger att befalla öfver mig!» Men till följd af denna sin hänförelse ville konungen på inga vilkor lyssna till de fredsförslag, som redan nu framkommo, för att i godo bilägga saken, och så fort han befarade, att något sådant var i farvattnet, undvek han, så vidt möjligt var, att behöfva åhöra detsamma. Rätt egendomliga uppträden kunde därvid förefalla. Så kom hans forne lärare, nu mera kongl. rådet grefve Polus, till honom en afton — det var kort innan han fått underrättelse om ryska kriget. Konungen stod i begrepp att gå till sängs, men grefven hade viktiga nyheter att meddela, som icke tålde uppskof. Grefven fick också sin vilja fram och anförde hvad han hade att säga, men när han slutat, vände sig konungen emot honom och bugade sig djupt. Grefven såg förvånad på sin herre, men konungen bugade sig återigen, och grefven måste buga sig tillbaka. Så följde bugning på bugning, hvarvid konungen städse tog ett steg framåt och grefven till följd däraf ett steg tillbaka, så att han till slut baklänges trugades ut ur rummet.

Men de få veckor, som Carl nu tillbringade i Skåne och Blekinge — ty han begaf sig till Carlshamn förbi Christianstad, där hofvet befann sig, utan att få besöka honom, emedan, som han sade, han icke hade tid därtill —, dessa veckor gingo fort. Den 1 oktober, samma dag som ryssarne började belägra Narva, steg Carl om bord och gick öfver till Lifland.

Därmed vända vi om bladet och förflytta oss femton år framåt i tiden.

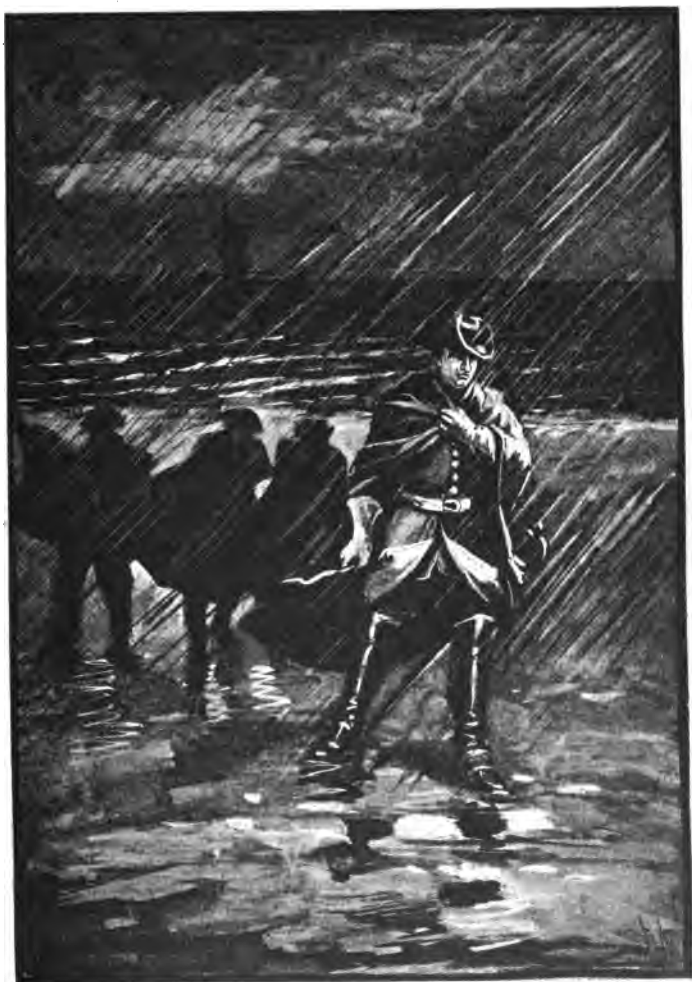
En mörk natt den 13 december 1715 seglade en brigantin fram emot skånska vallen. En båt sattes ut, och fyra personer stego ned i den samt sattes i land. Det var i närheten af Trelleborg, men för mörkrets skull, som ökades af ett häftigt nedströmmande regn, kunde ingen af de fyra med visshet säga, hvar de befunno sig. Icke heller voro de i stånd att finna något tak, hvarunder de kunde söka skydd mot regnet, som hällde ned från himmelen. En af dem, som syntes vara den förnämste, sökte skydd bakom en stor sten, och där förblef han stående och de öfriga tre där bredvid, tills det började ljusna. Då satte de sig i rörelse och fingo snart veta hvar de voro, nämligen i Maglarp, strax vester om Trelleborg. Klockan var vid pass fyra, när de kommo i land, och det var icke fullt dager än, när de gingo genom Trelleborg, där ingen kände dem, ehuru hvar man kunde se, att de voro krigare, som naturligtvis

lyckats komma öfver från det olyckliga Stralsund, där konungen befann sig och kämpade med sitt gamla mod med trenne förenade fientliga härar. När de fyra männen vandrat igenom den lilla staden och kommit till östra tullporten, stodo där några bondvagnar, hvilka de hyrde, hvarpå de satte sig upp och togo in på vägen åt Ystad till.

De fortsatte på detta sätt att färdas, tills de kommo till gästgifvaregården närmast intill sistnämnda stad. Här lämnade de vagnarne och stego till häst samt redo därpå in i Ystad, dit de ankommo klockan tre den 14 december. Här togo de in i samma hus, som konung Carl bebodde i september 1700, då han återvände från Seeland och rustade sig att gå öfver till Lifland för att börja kriget mot konung August i Polen, tills han fick underrättelser om ryssarnes fredsbrott, då han måste ändra plan och först skynda mot dem. Här i Ystad fick man ock reda på hvilka de fyra krigarne, som kommo så oansenligt ridande till staden, voro.

Det var konung Carl själf, jämte en kammarpage och tvenne general-adjutanter, Gustaf Fredrik Rosen och Johan Christofer von Düring.

Så kom denne konung tillbaka till fosterjorden, utblottad på allt, nedtyngd af motgångar, öfvergifven af alla, — så inträdde han i samma hus, som femton år förut mottagit honom, omgifven af all den makt och glans, hvaraf en menniska och därtill en

UNIV.
OF
MICH.

af Europas mäktigaste furstar kunde följas. Alla de, som då voro med honom och rörde sig med hjärtan fulla af mod och hopp och lysande framtidsdrömmar, längtande efter stridernas fara och ära, — alla voro de borta, sedan de druckit både ärans och motgångens bägare i botten. Många hade fallit midt under segerloppet på de fält, hvilka till oss burit namnen om sagolika segrar, de flesta försmäktade i fångenskap i Ryssland, i Polen och i Danmark. En af de gamle kämparne återsåg konungen nu: Det var själfve den forne höfdingen för hans drabanter, Arvid Bernhard Horn. Men denne var icke mer den forne krigaren, den tappraste bland de tappre. Mörka rykten lupo omkring om honom, och de hade hunnit äfven Carls öron. När de skildes åt, stod Carl på höjden af makt och ära; nu hade han, snart sagdt, nått stegens motsatta ända. Under sådana förhållanden kan man lätt tänka sig, med hvilka känslor Carl skulle återse sin förre drabantkapten. Men han nöjde sig med att säga: »Grefve Arvid, I han blifvit ett hufvud högre, se'n jag såg er sist!»

Djupt och bittert kände Carl själf, huru allt var förändradt. Det låg som ett tungt moln af missmod och förtviflan öfver hela landet, hvarur då och då röster hunno honom. Själf talade han föga därom, men någon gång slapp det fram, såsom då han, när man framlämnat dödsdomen öfver en general och

han frågat efter skälen, bland hvilka anfördes, »att mannen talat illa om konungen», — yttrade under ett vemodigt leende: »Skulle alla, som så göra, straffas med döden, skulle ej många svenskar blifva vid lif!»

Vi skrifva dock icke här Carls historia. Det är för alla bekant, huru han gick med lugn sitt öde emot, aldrig vikande en hårsmån från det, som han ansåg vara rätt, och ännu i sista stunden talande om sin rättvisa sak och att Herren till slut skulle hjälpa. Vi vilja här blott hopsamla ytterligare några drag ur det mer enskilda lifvet, för att visa, huru krigarkonungen i grunden var densamme nu i olyckan, som då han femton år förut drog ut att vinna segrar och ära, densamme i mod, i självfuppoffring och denna innerliga hjärtats godhet, som han ådagalade, när han som segrare stod utanför Köpenhamn. Vi vända oss därför till det belägrade Stralsund, hvarifrån han under ytterlig lifsfara arbetade sig ut genom isen, då han i sällskap med den ofvannämnde Rosen och Düring företog sin vådliga hemfart och landsteg vid Trelleborg, sedan han lyckligen undgått den i Östersjön kryssande Tordenskjold.

Här såg man honom vanligen på de farligaste ställena, såsom vid Frankenthor, där fiendens bomber spelade natt och dag. I detta porthvalf lät han stundom uppduka sin tarfliga måltid, och från den

8 oktober till den 9 December sof han de flesta nätterna på bara marken, endast insvept i sin kappa och med hufvudet lutadt mot en sten. Då han en gång stod på torget, omgifven af några officerare, föll en bomb ned midt i samlingen. Alla sprungo undan, endast konungen stod qvar. Bibehållande hela sitt lugn, såg han genast i närheten en grop, och dit sparkade han bomben, som ögonblicket därefter sprang i stycken, utan att kunna göra någon skada. — En annan bomb föll ned i rummet bredvid det, där konungen var sysselsatt med att förestafva ett bref för en skrifvare. Denne släppte vid braket, som förorsakades, pennan och stirrade förskräckt på konungen. »Hvad är det?» frågade Carl, »hvarför skrifven I icke?» — »Bomben, ers majestät!» framstammade den förskräckte mannen. — »Hvad har bomben att göra med brefvet?» svarade konungen och vände sig om samt fortsatte sitt göromål.

Någon gång gick han längre i dödsförakt än som kan vara förenligt med en mans plikt. Så lät han en dag ro sig ut mot den fientliga flottan för att undersöka ställningen. Kulorna från de fientliga skeppen började snart hvina omkring båten, och en byggmästare, som befann sig om bord, lade sig ned på bottnen. »Åren I rädd?» sporde Carl då och reste sig upp till sin fulla längd samt vinkade med handskarne åt fienden, liksom utmanande dem att välja

honom till mål för sina kulor. — Vid sidan af detta järnhårda sinne, detta mod, för att icke säga öfvermod, som dock väl var gemensamt för konungen och de flesta af hans karoliner, — vid sidan häraf har minnet qvar handlingar, som äro af art att ännu kunna hänföra och förklara för oss, huru denne konung kunde vara så älskad som han var.

Den ständiga lifsfara, hvari han lefde under regnet af fiendens bomber, den i högsta grad besvärliga tjensten, nattvakorna, — allt bidrog att utpina sinnena. Ingen kunde säga sig ega en stunds ro, och ingen ville det heller, då konungen själf föregick med föredömet af en outtröttlig verksamhet. När man kom åt och hade ett ögonblicks ledighet från tjensten, sökte man hvila på bästa sätt, där man befann sig. Så gjorde ock gamle öfverste Reichel, en gubbe, som grånat i krigen. Alldeles uttröttad, lade han sig på en bänk, men hade knappt hunnit sträcka ut sig och insomnat, förr än befallning kom, att han åter igen skulle ut och tjenstgöra. Gubben reste sig upp och strök sig öfver ögonen, men svor till i vredesmod öfver det myckna bråket. I samma ögonblick stod konungen framför honom, och öfversten sprang upp. Carl hade ej varit längre borta, än att han hört allt; men långt ifrån att vredgas, stod han med mild uppsyn framför gubben och sade, i det han klappade honom på axeln: »I ären trött, käre Reichel, men jag är uthvilad. Lägg eder

på min kappa och tag er en liten lur! Jag skall emellertid förrätta tjensten och väcka eder, när det behöfs!» — Den gamle krigaren fick tårarne i ögonen, men all trötthet var liksom bortblåst, och han ville på inga vilkor låta sin konung göra tjenst för sig. Det hjälpte dock icke. Konungen insvepte honom leende i sin kappa och befallde honom lyda.

Så stod Carl XII midt emellan den högsta kärlek och beundran å ena sidan och sorg och förtviflan å den andra, och af bådadera har han blifvit bedömd.

61.

Carl XII i Lund.

Ingen konung i Sverige har blifvit så olika bedömd som Carl XII. Han har blifvit höjd till skyarne, och han har blifvit trampad under fötterna, och det ej blott ett århundrade efter hans död, utan jämväl medan han ännu lefde. På ömse sidor hafva funnits och finnas utmärkte män; det är icke blott det gynnade lycksökeriet som berömt, icke blott illviljan och lågheten som tadlat. Begrundar man saken, torde man kunna förena sig om den åsikt, att orsaken till dessa olika omdömen är att söka i den bekanta satsen: ingen ting är så svårt, som att rätt bedöma sig själf. Man slår gärna öfver i ytterligheter, för mycket eller för litet af hvartdera, sällan

eller aldrig lagom. Att bedöma Carl XII, det är i sjelfva verket intet mer eller mindre än att bedöma det svenska folket, sådant det visat sig till lynne och i handling allt ifrån äldsta tider — måhända med borttagande af ett och annat lyte, såsom flärden, lättsinnet, begäret att visa sig osvensk, ehuru ett och annat äfven kunde sägas om Carl XII från hans första år, som ligger inom området af det oberömliga. Men såsom ett lefvande uttryck för allt hvad svensken sätter högt och stort och härligt, såsom det oupphinneliga mönstret i orubblig förtröstan på sin och sitt lands rättvisa sak, i flärdlöshet och allvar, i försakelser och uppoffringar, i kraft och mannamod — såsom sådan står Carl XII:s bild oomtöcknad i folkmedvetandet och skall där alltid så blifva ståndande.

Det är icke vår afsikt att här inlåta oss på någon skärskådning af den ena eller andra åsikten och dess större eller mindre berättigande — vi vilja blott nedskrifva några enkla minnen, samlade från den tid, då konungen vistades i Lund, där han höll hof i halft annat år, eller från september 1716 till mars 1718. En storm gick igenom svenska sinnena vid tiden för konungens återkomst från Turkiet. Glädjejublets vågor bröto sig mot svårmodets, sorgens. Förlusterna voro för stora, sakerna voro för mycket drifna till sitt yttersta, och redan arbetade krafter i tysthet på en ombildning af hvad de ansågo såsom

första orsaken till Sveriges olyckor — enväldet. Vid konungens ankomst sjönko de senare allt mera mot djupet, det blef liksom en vindstilla, ett ögonblicks andhemtning. Konungen visade sig stor i olyckan, han var densamme, oböjlig, förhoppningsfull; det stränga allvaret var blott mera hemmastadt i hans manliga anlete, där hjärtats godhet framlyste såsom ett mildt drag af vemod. Hans personlighet hänförde, och detta utarmade land kunde efter 15 års krig uppställa ytterligare en här af 10,000 man, hvarmed konungen i februari 1716 gjorde sitt infall i Norge. »Konungen är så stolt», skref franska sändebudet till sitt hof, »som om han stode segrande i hjärtat af sina fienders stater.» Hans närmaste omgifning liknade honom själf, och den öfvertygelsen var hos alla rådande, att icke hela Europa förmådde tvinga Sverige till eftergift.

Det var efter återkomsten från Norge på hösten 1716 som Carl kom till Lund. I den lilla staden blef det trångt om utrymme till följd af de många generalerna och öfverstarne, som följde med konungen, samt den mängd andra ämbetsmän och resande, som konungens därvaro ditlockade. När höstterminen började, måste många studenter återvända, och många af professorerna måste afstå sina enskilda arbetsrum. Detta gåfvo också professorerna konungen med frimodighet tillkänna, då han sporde dem till, »huru det förhöll sig med professorernas lek-

tioner». Det är naturligt, att konungens vistande i staden skulle i viss mån verka hindrande på det vetenskapliga lifvet, så att — såsom professorerna klagade — de ofta måst återvända från sina föreläsningssalar med oförrättadt ärende, emedan de icke funnit några studenter där före sig. Men å en annan sida utöfvade också hans närvaro ett lifvande inflytande, och alla ärenden togo en raskare fart. Föreläsningarna kommo snart åter i gång, och konungen själf infann sig ganska ofta för att afhöra dem och samtala med professorerna.

Ofta hände det, att han kom med arfprinsen af Hessen, sin svåger, och några generaler alldeles oförmodadt in i salen. Detta inträffade en gång, då professor *Magnus Rydelius* satt i katedern och försvarade en afhandling om »ändamålet med historiens studium», och det omtalas på flera ställen i samtida skrifter hvilket gny och vapenbrak det uppstod, när konungen inträdde med sitt följe. Strax efter sin ankomst gick han en dag upp i en föreläsningssal, och ett par af de närmast boende professorerna kommo springande med andan i halsen. Konungen frågade leende, om ingen af dem ville stiga upp i katedern och orera. De ursäktade sig alla därmed, att de voro oförberedde, men professor *v. Döbeln* steg upp och höll på latin ett tal, som varade en half timme. Och konungen var icke, såsom mången förmenar, den, för hvilken hvad som

helst kunde uppdukas. Han följde med spänd uppmärksamhet allt som förekom, vare sig det var fråga om en lärd afhandling eller en disputation, och skärpan i hans anmärkningar samt hans omfattande vetande förvånade hans samtids störste lärde.

En man, som länge måst kämpa mot ett oblidt öde och nödgats se många mindre förmågor föredragas sig, *Carl Papke*, blef ett par dagar efter konungens ankomst öfverraskad med en utnämning till professor i latinet. Den kom alldeles oväntad, och utan att Papke sökt den ifrågavarande professionen; konungen hade nämnt honom på förslag af den ädle biskop *Linnerius*. Professor *Schultén*, hvilken var lika stor orientalist, som Papke var latinare, blef samtidigt förflyttad till lärostolen i de österländska språken. Konungen bevistade båda professorernas installation, och vid det tillfället höll professor Schultén ett tal på hebreiska språket. Konungen satt uppmärksamt och hörde därpå, och när professorn slutat, gjorde konungen en fin kritisk anmärkning vid hans föredrag. Vi kunna föreställa oss den lärde professorns förvåning. Men så väl vid detta som vid andra tillfällen roade det konungen att se de lärde herrarnes öfverraskning, när han, krigaren, som icke tycktes hafva tankar för annat än kanonernas musik och ett djärft rytterianfall, kom fram med bevis på insikter, hvilka, efter hvad E. Svedenborg yttrat i ett bref till Carls historieskrif-

vare, Nordberg, kunnat så snart berättiga honom som någon annan »att bekomma den lager, hvilken de lärda eftersträfva». Den lärde vetenskapsmannen — han må i andra afseenden af eftervärlden anses för en svärmare; härutinnan finnes intet som kan på ringaste vis försvaga hans intyg — yttrar vidare: »att om han (Carl) fått i fred och ro styra sitt rike, skulle han förmodligen satt sig i spetsen för den lärda truppen samt bragt alla studier och vetenskaper i högre grad och större flor, än de i Sverige tillförene varit eller hädanefter förmodas komma».

Och det hände, såsom vi nämnt, icke blott en och annan gång, utan det hörde till ordningen, att konungen infann sig på föreläsningarna eller på andra akademiens högtider. Man kunde aldrig vara säker för honom; till och med i sittande konsistorium uppträdde konungen. Och han var öfverallt välkommen. Latinaren professor Papke tröttnade icke att i de vackraste tal gifva sin förtjusning tillkänna, medan den lärde och snillrike filosofen *Anders Rydelius* lät af konungen förmå sig att på svenska utarbeta och utgifva sina förnuftsöfningar. Han var 1716 akademiens rektor och var hufvudsakligen den, som genom sitt fogliga allvar lyckats stilla studentupproret under föregående vårterminen med anledning af konungens befallning, att de lättjefulla studenterna skulle utrensas och insättas i konungens lifgarde.

Det var icke för att på något sätt fördrifva ett öfvermått af ledighet från andra göromål, utan det var under det mest trägna och samvetsgranna arbete, som konungen drog sig undan för att liksom hemta vederqvickelse vid den kastaliska källan under vetenskapens fridlysta lundar. Hans dag började kl. 1 eller 2 på morgonen, och sedan han gjort sin bön, lämnade han företräde åt dem, som hade något att hos honom andraga, arbetade sedan tillsammans med sina generaler och ämbetsmän till kl. 7, då han steg till häst för att tillfredsställa kroppens behof af rörelse eller för att mönstra något regemente. Men i allt hans arbete var han ytterst noggrann och sparade minst af allt sig själf. Intet bref uppsattes, ingen skrifvelse utfärdades, utan att konungen själf genomgick så väl konceptet som det renskrifna, innan han satte sitt Carolus därunder.

Fältlifvets enkelhet följde honom äfven här. Den gamle biskop Svedberg, hvilken liksom så många andra besökte konungen här och flera gånger blef befalld till konungens bord, omtalar huru enkelt där tillgick. »Där taltes intet ord», säger han; »allt var tyst. Konungen åt rätt hastigt och drack kallt vatten däruppå, huru fett han ock hade ätit. Arfprinsen af Hessen-Cassel, nu vår allernådigste konung, spisade ock med. Ingen silfvernagel syntes där på bordet, utan alla kärl voro af järn. Jag

fick på konungens befallning mitt välkomme i en stor bägare full af spanskt vin.»

Det var äfven här i Lund, som konungen under samtal med *Polhem* och Svedenborg utvecklade sina åsikter inom matematiken och aritmetiken och fällde det bekanta yttrandet, att den, som icke förstode matematik, vore att anse blott för en half menniska. De båda männen funno därvid tydligt, att konungen egde vida djupare insikter, än hvad man i allmänhet var böjd att tro och han älskade att tillkännagifva. »Det gaf mig ock tillfälle att tänka och tro», säger Svedenborg i det ofvannämnda brefvet, »att han (konungen) måst egt större förstånd, än han lät utvärtes förspörja, helst som han i allt sitt öfriga umgänge visade, att han höll för nedrigt att göra sig vis och visa någon min af högt och lärdt för dem, som ansågo och ännu anse det ytliga för klokt, men det verkliga och invärtes för oklokt.» Här faller solljus öfver Carl XII:s minne. För att göra taflan fullständig måste vi dock äfven nämna, att det var under konungens vistande här, som *Görtz* kom fram med sina mynttecken och sina stränga påbud om förmögenhetsafgiften. Detta vetter mot nöden och eländet, som krigsåren alstrat. Dock lindrade konungen och underhjälpte, hvar han kunde. Så var det en köpman i Malmö, som hette *Frans Suell* och som var anklagad att hafva undandolt en del af sitt silfver. Han insattes på Malmö slott, men

hans unga hustru, som skall hafva varit en ovanligt vacker qvinna, skyndade till Lund att begära nåd för sin man. Hon fick likväl icke företräde, men lyckades af kommendanten på Malmö utverka, att mannen själf åtföljd af en ryttare fick begifva sig till Lund. Då han icke genast fick företräde, satte han sig på en stol, och, utmattad af fängelseluften och ridten, somnade han med sin böneskrift i handen. Under tiden utkom konungen och fick se den sofvande samt efterfrågade hans ärende af de närvarande. Därpå tog han sakta böneskriften ur den sofvandes hand, genomläste den och tecknade därpå ett par ord, hvarefter han lade papperet för köpmannens fötter och gick, men han förbjöd de innevarande att yppa hvad som tilldragit sig. Kort därpå vaknade Suell, och då förkunnades det honom till hans stora förskräckelse, »att konungen hvarken ville mottaga honom eller hans skrift». Han måste därför åter stiga till häst, såg icke ens i sin sorg på papperet, utan stoppade det åter på sig och anträdde återfärden, följd af ryttaren. När de kommo till stadsporten i Malmö, såg han kommendanten och flera vänner komma sig till möte. Med nedtyngdt sinne berättade Suell för dem utgången af sin färd. Men kommendanten, som på förhand fått konungens befallning att noga efterfråga böneskriften, fullgjorde konungens vilja och framvisade till både Suells och de kringståendes förvåning och glädje de på pap-

peret med konungens egen hand tecknade orden: »bifalles Carolus.»

Det hus, som konungen under dessa år bebodde, är den nu varande katedralskolan, och hvarje år på konungens dödsdag komma studenterna dittågande med fanor och facklor och sjunga till konungens minne den sång, som Tegnér diktade, och som första gången hördes vid 100-årsfesten 1818.

Nu blossa nattens stjärnor så väl på hjältekonungens som på hans skalds graf.

62.

1.

Kaplanens spådom.

På Näs' kaplansboställe i Källeryds socken stod en söndagsafton i början af juni en ung flicka väntande framför dörren till storstugan.

Där inne hördes ett samtal af tvenne högljudda och befallande stämmor, medan från rummet till venster, hvars dörr stod på glänt, man hörde en manlig stämma halfhögt sjunga en psalm. Det var tvenne motsatser, hvilka här lefde, och hvilkas yttringar nu liksom skuro hvarandra, just där den unga flickan befann sig.

I storstugan satt kaplansfrun, mor Sidonia, och samtalade med sin dagen förut från Jönköping ankomna vän, Elisabet Corelia. Deras tal rörde sig om idel världsliga saker, och de talade så högt, att hvarje ord hördes. I rummet till venster satt den gamle, fromme kaplanen, mäster Gabriel Hagelman.

Flickan vid dörren var vacker, men öfver de stora ögonen och hela det fina anletet låg en slöja af vemod och räddhåga, och litet emellan trängde sig tårarne fram i ögonen. Hon lyfte handen för att öppna dörren, men så lät hon den sjunka igen. Hon tog ett par steg utåt förstugudörren, som om hon velat gå utan att fullborda sin afsikt, men så vände hon om och lyfte åter handen, ehuru blott för att om igen låta den sjunka.

Därunder tystnade psalmsångaren, men flickan märkte det icke, icke heller huru tvenne innerligt fromma och välmenande ögon, hvilka tillhörde ett gubbhufvud med de ädlaste drag, oafvändt betraktade henne och följde hvarje hennes minsta rörelse.

Slutligen öppnades storstugudörren. I detsamma försvann gubbhufvudet, men på tröskeln till storstugan uppenbarade sig mor Sidonia. Det var en storväxt qvinna med skarpa drag. Hennes ögon glänste så hvassa ofvanom de knotiga kinderna, och nedom mössan framstack det korpsvarta håret, hvari ett och annat grått strå afbröt eller snarare förhöjde svärtan. Hon liknade mer en utländska än en nordbo. Också var hon af polsk börd, dotter af en fången polack. Huru hon kommit att blifva gift med den fromme prestmannen, det kunde ingen förklara. Men gift var hon, och den hederlige herr Gabriel visste det nog, han.

När hon fick se den rädda flickan, som bleknade för elden ur de bruna ögonen, fattade hon henne i armen och utropade:

»Du lyssnar, din leda unge . . . jo, jo, kunde väl tro, att den dygden också skulle finnas bland de andra!»

»Ack nej, moder», bad flickan, »jag lyssnade icke, men jag visste icke, om jag vågade afbryta edert samtal . . .»

»Såå, du lägger lögn därtill . . . Gud nåde mig för den ungen! Men jag skall väl till slut taga den onde ur dig!»

Och därmed knuffade hon henne utom dörren, så hårdhändt och hjärtlöst, som om det varit en brottsling. Knappt var det gjordt, förr än hon fick

sikte på dörren till kaplanens rum, och hastigt som tanken sprang hon fram och slog igen denna, så att hela huset skalf.

»Stackars Gabriel», sade hon därpå, under det att läpparne darrade af den häftiga sinnesrörelsen, »stackars Gabriel, han behöfver väl vara fredad från att höra Märtas eviga klagolåt; han har nog af sina egna barn, synes mig. . . . Så, syster Elisabet, låt oss nu fortsätta!»

Därmed tog hon Elisabet Corelia under armen och förde henne omkring på gården, ehuru där visserligen icke var mycket att se. Detta var dock väl icke hufvudsyftet, utan fru Sidonia hade ett och annat på hjärtat, som icke tålde att höras af lyssnare. När hon slutligen kom fram därmed, skedde det så försiktigt, som om hon varit rädd för själfva vinden. Syster Elisabet kunde med knapp nöd höra det.

Syster Elisabet var ett långt och magert fruntimmer med grå ögon och linfärgadt hår. Hon gick styf och rak och förde sig som en välboren fröken. Det var hennes rättighet, menade hon, fastän lyckan var blind, och det var blott och bart lycka, ingenting annat, som lyft den med henne befryndade Durellska släkten till makt och höghet. Men hon var sänd, det kände hon inom sig, att rätta och godtgöra hvad lyckan i sin blindhet brutit, och detta skulle hon göra. Därföre hade hon kommit

till sin barndomsvän, fru Sidonia på Näs, för att med henne öfverlägga om de medel, hvilka lämpligast kunde användas. Ty menniskan rådde icke öfver sin lifslängd, och efter Elisabet Corelias död skulle ingen mera tänka på den orättvisa, som blifvit begången, då den Coreliska släkten fick framsläpa sitt lif i fattigdom och tysthet, under det att den Durellska hade stigit till makt, anseende och rikedom.

Nu var denna släkt utslocknad. Magnus Durell med sin fru och deras måg, baron Krister Horn med hans fru, hvilade i sina förgyllda kopparkistor i familjegrafven i Källeryds kyrka. Magnus Durells bröder och deras barn voro också döda och hvilade i sina dyrbara kistor i Ludgos kyrka i Södermanland. Endast Margareta Brita lefde qvar — med skammen, brukade Elisabet Corelia säga, syftande på en omständighet i hennes förflutna lif, som hon också visste att berätta med vederbörlig färgläggning, fastän hennes döttrar och deras män, kan tänka, höllo henne uppe och drogo försorg om, att den fula historien nedtystades.

I många herrans år hade Elisabet gått och grubblat öfver världens fåfänglighet och lyckans blindhet, tills hon slutligen kommit till det fasta beslut att våga ett afgörande steg, och så hade hon begifvit sig på väg till Källeryd, som nu innehades af Magnus Durells dotterson, baron Svante Horn,

den gamle karolinen. Här hade Elisabet en barndomsvän på Näs, och i hennes sköte ville hon nedlägga sitt hjärtas bekymmer och taga hennes skarpa hufvud till hjälp, för att öfverlägga om sin djerfva plan, att spela Källeryds säteri ur Svante Horns händer.

Härom hade de plägat råd allt sedan Elisabets ankomst, härom hade de drömt om natten och härom talade de nu, när de gingo omkring och beslago syster Sidonias lilla bo, som blef ännu mindre och oansenligare, ju lifligare Källeryd och rikedomen hägrade för deras tankar. Det var med anledning häraf, som fru Sidonia nu hviskade i syster Elisabets öra:

»Du skall göra något för Emerentia!»

»Gud signe dig, Sidonia lilla», genmälde Elisabet, »det begrips, att jag icke skall glömma din rara Emerentia! Hvar är det snälla gudslammet?»

Gudslammet satt och smorde sig af hjärtans grund med det bästa, som stod att finna i mor Sidonias skafferi, det vill säga hvad moster Elisabet fört med sig som vängåfva från Jönköping. Men modern svarade:

»Ack, det kära barnet sitter i andakt och betraktar Guds ord! Hade jag icke min Emerentia», tillade hon, »så vet jag icke, huru det skulle gå med mig!»

»Ja, min egen Sidonia, Herren delar sina håfvor, det gör han!»

»Ja, och vi skola dela med oss af vårt goda, är det icke så, Elisabet? Ack, hvad det kännes ljuft, när man kan göra något godt! Och därföre, ser du, så tänkte jag, efter som du i alla fall är ensam af din släkt, att du skulle göra dig själf en glädje med att . . .»

Emerentia kom springande i detsamma. Hon ville dölja sig bakom en björkbuske, när hon fick se modern och hennes väninna, men måste på en vink af modern krypa fram. Det var en skelögd, rödhårig flicka med alla later af en självsvåldig uppfostran. Kring läpparne hade hon anklagande märken efter sitt betraktande af, icke Guds ord, men Guds gåfvor. Elisabet Corelia tog henne i sina magra armar och kramade henne, hvarpå hon tryckte en kyss på den fräkniga pannan. Fru Sidonia log så innerligt godt därvid. Men Emerentia, som tycktes fått alldeles nog af kärleksbetygelser, passade på, så fort tillfället erbjöd sig, och sprang bort.

»Gif Emerentia Källeryd!» hviskade fru Sidonia med tårar i sina moderliga ögon, fortsättande den tankegång, som blifvit afbruten genom Emerentias uppträdande.

Elisabet Corelia flög till, så oförberedd var hon på vidden af den hängifvenhet, som hennes väninna gjorde anspråk på. Men hon insåg ögonblickligen, att hon här icke hade något val, om hon i fru Sidonia ville påräkna en hjälparinna, och hon hade i

själfva verket redan gått för långt för att kunna gå tillbaka och självständigt utsäga ett nej. Därföre svarade hon:

»Källeryd, ja Källeryd ... du menar, att jag skall testamentera gården åt Emerentia?»

Fru Sidonia nickade, och så nickade Elisabet igen, och så var den saken på det klara. De fortsatte sin gång utåt vägen, som ledde till Källeryd. Men under en hängbjörk, långt bort från kaplansbostället, öfverst på en kulle, hvarifrån man kunde se Källeryds kyrka och taken af Källeryds stora säteri, stod Märta lutad intill en ung man, som höll hennes hand i sin.

»Var tröst, flicka», hviskade denne, »väl liknar du styfdottern i sagan, och väl är du utan både fader och moder, men det onda skall hafva sin tid. Jag är också styfson, och vet väl, att brödet från en styfmoders hand är hårdt, men jag hoppas ändå. Jag har dock min faders välsignelse med mig! ...»

»Ja, dig går det nog väl i händer, Sven!» sade Märta, och tårarne runno så klara utför hennes kind.

De stodo en stund tysta i tankar, hvarpå Sven såg upp med en blick, hvari han sökte inlägga mod och hopp, och sade:

»Än ringen då, Märta, den gamla järnringen; du glömmer då alldeles den?»

»Nej, det gör jag icke», återtog Märta, »men den lycka, som den skall skänka, hon kommer sent.»

»Men hon kommer dock!» uppmuntrade Sven. »Tålamod bara, min flicka, hon kommer dock, om icke förr, så när jag kommer tillbaka om ett par år! Vi hafva väl icke krig nu, då en ärlig gosse, med hjärtat på rätta stället, lätt nog kunde vinna lyckan, men det är min fasta tro, att ännu kan man blifva lycklig i Sveriges land, och när jag fått en vrå, där också jag kan taga mig fram, då kommer jag hit och hemtar, jag vet väl hvem, säg Märta ...?»

Hon slog rodnande ned sina ögon utan att säga något.

»Men», fortsatte Sven, »du må en gång visa mig den där ringen, om hvilken du talat så mycket, och som skall skänka dig lycka!»

»Skänka lycka? ... Det har jag icke sagt, men det var min faders sista ord, att jag aldrig skulle skilja mig vid ringen.»

Sven upprepade sin bön att få se ringen, men Märta ville synbarligen ogerna efterkomma hans önskan. Dock lät hon till slut öfvertala sig och drog fram en liten svart snodd, hvarvid ringen hängde.

Det var en helt oansenlig, liten tingest af järn, med en utplattad skifva på ena sidan. Sven fattade den med hela utseendet af en, som vidrör en helig klenod. Han vände den omkring och granskade den både utan och innan.

»Märta! Flicka!» ropade han slutligen och fattade Märtas hand, »där står Svante Horn i ringen!»

»Svante Horn ... ja, hvad mera, Sven?»

»Svante Horn skall göra din lycka!»

»Skall han?» frågade Märta och log åt den ifrige ynglingen. »Nej, nej, Sven! Huru skulle han, den bistre krigsmannen, hafva tankar för en stackars flickas lycka?»

»Men så gå då till honom!»

»Gå till honom? ... Är du rent förryckt, Sven? Gå till honom. ... Nej, min kjortel skall icke förarga den besynnerlige mannen! Dessutom kan det finnas mer än en, som bär namnet Svante Horn.»

Sven hade dock sina tankar för sig, men det blef därvid. Märta kunde icke få i sitt lilla hufvud, att lyckan på den vägen skulle vinnas, och det syntes ock otroligt, då man visste, att den gamle karolinen Svante Horn på Källeryd icke tålde att se en qvinna på sin gård.

Men solen började sjunka i vester, och de unga måste skiljas och gå, hvar och en åt sitt håll.

Då kom sakta framskridande på vägen nedanför kullen den gamle kaplanen. Hans ögon lyste så milda, och de grå lockarne lekte kring hans hufvud för vinden. Han såg uppåt björken, där de unga stodo, och han nickade så vänligt åt dem.

När de fingo se honom, skyndade de ned emot

honom, och han utbredde sina armar och tryckte dem till sitt bröst.

»Gråt ej, barn», sade han och såg Märta i de tårfyllda ögonen; »jag ser litet längre än du, och du skall blifva lycklig, fastän du går arm ur den gamle kaplanens tjäll. . . . Men hvad jag hafver, det gifver jag, i det jag nedkallar öfver dig och öfver eder båda Guds välsignelse!»

Den gode gubben var själf rörd, men hans rörelse upplöste sig i ett mildt leende, så fullt af frid och värma som aftonsolen, hvilken bestrålade både honom och de unga. Leendet låg ännu på hans läppar, när han vände sig till Sven, som var hans son i ett föregående gifte.

»Vi se hvarandra icke mera här i världen, son», sade han, »men har du Gud troget i hågen, så mötas vi en gång där på andra sidan. . . . Farväl, gosse, och Gud vare hos dig!»

Därmed gick han, som om han ville skynda bort från skilsmässans smärta.

En blick, ett handslag, och så skildes äfven Sven och Märta. Men öfverst på kullen, bakom ungskogen, framträdde tvenne skepnader, hvilka aftecknade sig så mörka mot den ljusa bakgrunden.

De voro fru Sidonia och hennes väninna Elisabet Corelia.

2.

Fienden kommer.

På Källeryds herregård gick baron Svante Horn, utan att ana någon fara, allra minst från det håll, hon verkligen skulle komma.

Det var en gammal karolin af äkta skrot och korn. Tvär och bister i sitt sätt, gick han vanligen klädd i sin gamla blå rock med mässingsknapparne, som han haft på fälttågen under den älskade konungen, hvars namn aldrig kunde nämnas, utan att han rätade ut sin kämpagestalt och slog tillbaka sitt hufvud, som om konungen själf stått framför honom och ropat ett »gif akt!»

Han var nu sina femtio år och tjenstgjorde som kapten vid Jönköpings regemente. Men han hade börjat som ryttare vid Smålands rytteri. Från 1702 till den olyckliga dagen vid Pultava var han med, och hans kropp var bokstafligen betäckt af ärr, intygande, att han icke sparat sig i striden.

I slaget vid Frauenstadt 1706 blef han så illa huggen i hufvudet, att fjorton benskärfvor måste uttagas. Men han blef dock läkt och skötte sin tjenst som förut, och svärdet bet lika bra. Ett par år därefter var han ännu värre ute. Det var i slaget vid Seklaufa i Lithauen 1708.

Han blef här med sin trupp anfallen och öfvermannad af en otalig skara kalmucker. Karolinerna

stredo på vanligt vis, med en tapperhet, hvarom berättelserna mera synas tillhöra sagan än verkligheten, men öfvermakten var för stor. Ett klubbslag drabbade Svante Horns hufvud, och han föll till marken. När striden var slut, gick hans dräng öfver valplatsen och letade efter sin herres lik och fann det slutligen, men så godt som alldelas oigenkänneligt. Bröstet hade fått en värjstöt, magen var genomstungen af en pik och dessutom var hela kroppen öfverhöljd af sår, hvilka alla den tappre mannen mottagit, innan klubbslaget träffade honom i hufvudet.

Men det var ej den första gången, som den trogne drängen uppsökt sin herre på valplatsen och trott honom vara död samt sedan vårdat honom, tills helsan återkommit. Derföre skyndade han äfven nu att upptaga kroppen och föra den i säkerhet till någon stuga i närheten.

Han misstog sig icke heller nu. Lifvet hade ännu icke lämnat den tappre krigaren, och under tjenarens vård, och af tillkallad läkare förbunden, räddades han slutligen från döden. Men sex veckor låg han till sängs under de svåraste plågor, sväfvande mellan lif och död. Genom den igensvullnade munnen kunde han endast förtära litet vin och mjölk, som drängen insprutade genom ett halmstrå.

Så mycken kärlek, som drängen under denna tid visade sin herre, förtjenade en högre belöning,

än som denne kunde gifva, och likväl strålade tjenarens ögon af glädje, när herren till sist kunde lägga handen på hans axel och säga: »tack!»

Efter slaget vid Pultava och under fångenskapen i Solikamsk, i det östligaste Ryssland, fick drängen ännu mer tillfälle att visa, huru ovärderlig han var för sin herre, i det han underhöll både sin herre och sig genom sin skicklighet som sadelmakare. Han arbetade, och baronen sålde arbetet i staden. Själf lärde sig Svante Horn under den tiden att fläta korgar, men inkomsten för dessa var alldeles för ringa, för att han skulle på den hafva kunnat uppehålla sig. Icke under därföre, om sålunda mellan herre och tjenare grundlades en vänskap, som varade tiden ut.

Namnet på denne dräng var Daniel Lindbom.

Han hade kommit i baronen tjenst 1703, medan han var i Polen. Efter tretton års fångenskap och tjugu år efter sedan de lämnat fäderneslandet återsågo de detta. Det var år 1722.

Baron Svante hade under hela tiden varit sig temligen lik, butter och tvär, ehuru han med tålamod burit sitt öde. Men många ord hade icke växlats mellan honom och Lindbom.

När de nu kommo hem till Källeryd, kallade baronen första qvällen Lindbom inför sig.

»Nu äro vi hemma!» sade han.

»Jaha!» svarade Lindbom.

»Nu vill jag icke hafva dig i min tjenst längre!» fortsatte baronen, och Lindbom drog på smilbandet.

Han kunde naturligtvis icke tro ett sådant tal. Men baronen drog tillsammans sina ögonbryn och slog med handen på sin långa värja och sade:

»Nej, vid mitt ärliga namn, du skall ej vara min dräng längre!»

»Nådig herre!» stammade Lindbom.

»Kom hit, Lindbom!»

Lindbom såg tvekande på sin herre. Men denne tog ut stegen fram till honom och slöt honom i sina armar.

»Så skall det vara, Lindbom», sade Svante Horn, och den sträfve krigaren var rörd till tårar. »Näst Gud har jag dig att tacka för mitt lif många gånger om! ... Är jag icke en ärlig karl? Du har lappat om mig och gjort mig hel, då jag var som en trasa, du har födt mig och sörjt för mig.... Skulle du vara min dräng? Nej, du skall vara min vän, min broder, så länge Herren låter oss lefva tillsammans.»

Detta var ett tal, som Lindbom begrep ännu mycket mindre än det förra. Men han visste väl, att hvad hans herre sade, var sagdt på fullt allvar, och tanken på den heder, som nu skedde honom, kom honom att betagas af en rörelse, som för en stund nekade honom tungans bruk.

När han något hunnit lugna sig, såg han sin herre i ögat och sade:

»Detta talet är mig lön nog och gör mig till den lyckligaste på jorden, men, herr baron . . .»

»Baron!» ropade Svante Horn och lade sina händer på Lindboms skuldror, »säg du, Lindbom, jag släpper dig icke med mindre!»

»Nå ja, du då», återtog Lindbom; »så här inför vår Herre går det väl an . . .»

»Det duger inför menniskor ock, Lindbom, det säger Svante Horn . . . och jag vill upprepa det inför alla!»

»Och alla de höge grefvarne och herrarne . . .?»

»Och alla de höge herrarne i sina allongeperuker och sina sidenkläder hafva icke gjort så mycket som så för Svante Horn! Nej, äro vi vänner och likar inför Gud, så vill jag ock, att vi skola vara det inför menniskor. Jag tänker icke bedja någon om något», tillade han; »jag är herre på Källeryd, och jag tänker gården skall kunna föda dig och mig lika bra, som dina sadlar födde mig och dig i Solikamsk!»

Den stackars Lindbom kunde knappt få fram ett ord för tårar. Väl hade han stundom tyckt, att den bistre baronen kunde hafva kostat på honom ett och annat vänligt ord för all hans möda och allt hans arbete, men en sådan belöning som denna gick så långt utöfver allt hvad han kunnat drömma om, att han bokstafligen stod som tillintetgjord. Svante Horn själf hade svårt för att återhålla en

rörelse, som han i själfva verket ansåg opassande för en af kung Carls bussar.

»Se så, Lindbom, nu hafva vi den saken på det klara!» sade han och slog den käre vännen på axeln.

Det dröjde mången god dag, innan Lindbom kom till rätta med sig själf och kunde finna sig i sin nya ställning, men det gick dock, och baronen själf undanröjde i tysthet en och annan stötesten, som kunnat föranleda Lindbom att glömma, det han nu icke mera var tjenare.

Men vid de förtroliga samtalen om alla de öfverståndna farorna, om salig kungen och hans tappre, så väl de, hvilka offrat sitt lif där borta på Polens och Rysslands slagfält, som de, hvilka ännu lefde och återkommit från fångenskapen, glömde å ena sidan Svante alldeles bort, att han varit herre, och å den andra Lindbom, att han varit dräng. Då gick det godt att säga du, ehuru Lindbom, när han talade med någon annan, aldrig sade annat än: »nådig herren» eller »herr baron». Intet kunde dock baronen rätt njuta, om icke Lindbom deltog däri. De bodde i samma rum, åto vid samma bord, redo eller gingo tillsammans, och äfven när främmande kommo till Källeryd, skulle Lindbom sitta vid Svante Horns sida.

Så hade nu snart trenne år förflutit. Svante Horn och Lindbom sutto en qväll, det var mån-

dagen efter Elisabet Corelias ankomst till Näs' kaplansgård, och samtalade om flydda tider. Svante hade själf kommit att nämna Aurora Königsmarks namn, och de voro som bäst i farten att uttömma detta ämne, hvarvid som vanligt, när det var fråga om kung Carl, ett loftal följde öfver honom.

Jag skulle min själ hafva gjort på samma sätt», tillade baronen och skrattade; »det skulle dock vara min största olycka, om någon qvinna toge sig det orådet före att finna vägen hit till Källeryd.»

I det samma öppnades dörren, och Sköld, en gammal gråhårig ryttare, steg in.

»Gud bevare öfverstelöjtnanten», sade han, »en, som ser ut som en ryttare vid trossen, önskar tala vid honom!»

»Så bed honom komma upp; hvad heter karlen?»

»Elisabet Corelia!» blef det torra och korta svaret.

»E—Elisabet . . . hvad säger du karl . . . hvad heter ryttaren?»

»Jungfru Elisabet Corelia!»

Baron Svante såg på Lindbom med ett uttryck i sitt ansikte, som om den onde själf stått för dörren och begärt att slippa in. Han kunde under inflytandet af sin första sinnesrörelse icke rätt uppfatta orden, utan Lindbom måste upprepa dem. Därpå följde en lång stunds tystnad.

»Har jag begått någon synd i dag, Lindbom?» afbröt slutligen Svante tystnaden.

Lindbom skakade på hufvudet.

»Säg, Sköld», ropade baronen, »har jag gjort så mycket som en mask för när?»

»Gud bevare öfverstelöjtnanten!» blef Skölds torra svar.

»Så måste det vara fan själf, som skickat hit den ... hvad hette menniskan? Nå, det gör detsamma, spänn för karossen och kör för fan i våld; kör, Sköld, men far varligt med hästarne!»

»Gud bevare öfverstelöjtnanten, men jungfrun är dödssjuk!»

Svante funderade ett ögonblick, hvarpå han hastigt sade:

»Då skall du icke spara hästarne. ... Kör henne hvart hon vill, blott vägen leder bort från Källeryd!»

»Gud bevare öfverstelöjtnanten ... qvinfolket är ett bräckligt ting, jag kunde bryta henne tvärt af, och hon är väl ingen kalmuck heller, fast hon har ryttarstöflar på sig och ryttarrock.»

»Ryttarstöflar ... är menniskan rätt klok? Ryttarstöflar och ...»

»Benet är afbrutet», tillade Sköld.

»Ryttarstöflar och brutna ben, jo, det lär bli en skön historia ... Lindbom, hvad skola vi göra, hur skulle salig kungen gjort i ett slikt fall?»

Lindbom visste icke heller någon råd, då menniskan var i det tillstånd, att hon icke kunde föras bort. Men som han icke var så fullkomligt beherskad af fördom mot qvinnor, som baron Svante, så kom han, när han fick höra den stackars jungfruns olycka, att tänka på, det hon ändock var en af Gud skapad varelse med menskliga rättigheter, och han sade:

»Vi äro dock inför Gud, när allt kommer omkring, alla lika!»

Baron Svante tog ett steg baklänges, men Lindbom fortsatte med sitt tal och fann därunder allt tydligare själf, att det här var rent af fråga om plikt och icke om förutfattade tycken.

Så blef det då till slut bestämdt, att menniskan, som såg ut som en ryttare, fast hon var jungfru Elisabet Corelia, skulle få stanna öfver natten åtminstone, eller tills man hunnit anskaffa läkarehjälp, och Sköld fick i uppdrag att föra henne in uti ett rum i ena flygeln.

Men Svante Horn brummade om qvällen, och föga sof han om natten. Tidigt på morgonen uppenbarade sig åter Sköld, som rapporterade, att jungfru Elisabet höll på att dö, och att hon bad att få träffa baronen. Denne ropade på Lindbom, som händelsevis befann sig i rummet bredvid, och sporde honom till råds.

»Menniskan tänker dö», sade han, »och vill tala vid mig . . . nej, Sköld, säg henne, att hvad hon har att säga mig, det kan hon spara, tills vi träffas en gång, när jag går till salig kungen, ifall hon då finnes där, och hvarom icke, så kan det blifva osagdt!»

Därmed gick Sköld. Men knappt var han gången, förr än det föll baron Svante in, att det dock var obarmhertigt att vägra en döende en bön, och han sade till Lindbom, som stod och såg på honom:

»Sannerligen jag vet mig hafva varit i slik vånda . . . men hvarföre skall ock menniskan komma hit, just hit?» och han slog sig för pannan och mätte rummet med häftiga steg, hvarpå han stannade framför Lindbom.

»Gå ned, du, Lindbom», sade han, »gå ned och se till henne; kanske är det dock icke så farligt, som hon tror.»

Lindbom skyndade att efterkomma baronens vilja. Han dröjde länge, och oron hos Svante steg med hvarje minut. Han höll slutligen på att själf gå ned, då ändtligen Lindbom kom tillbaka.

»Nå, Lindbom», ropade han mot denne, »huru är det? Hvad säger hon?»

Med en skakning på hufvudet och en bekymrad min såg Lindbom på baronen.

»Det är besynnerligt», sade han; »minns du, om någon gjort dig en tjenst, som du icke kunnat vedergälla, utan uppskjutit till framtiden?»

»Jag menar, att den menniskan kan förvrida hufvudet på en bra karl», återtog baronen; »tänker hon sig att dö? Det är frågan!»

»Därmed hafver det sig väl icke så brådt, tänker jag, men hon eger ett minne af Svante Horn, som väl kan berättiga henne att få komma till tals med honom.»

Nu blef Svante alldeles utom sig, och det dröjde en stund, innan Lindbom fick tillfälle att beskrifva hvad det var för ett minne, som jungfru Elisabet egde. Det var en liten järnring, hvarpå namnet Svante Horn stod inristadt med tydliga bokstäfver.

Beskrifningen af ringen utöfvade på baronen ett märkligt inflytande. Han stirrade länge på Lindbom, som om denne talat i gåtor. Det var dock tydligen icke därföre, att han behöfde leta i sitt minne efter den omtalade ringen, utan emedan den fanns hos den ifrågavarande personen.

»Ringen», sade han, »min ring eges af en jungfru, en jungfru i ryttarkläder, som kommer hit för att dö!»

Så gick han fram till fönstret och försjönk i tankar. Sannolikt gick han igenom med sig själf den lilla ringens historia. Han stod med händerna på ryggen och nedlutadt hufvud. Och ju tydligare

det bleknade minnet trädde fram för hans själs öga, desto väldigare blef kampen inom honom mellan hvad detta minne förpliktade honom till och hans till afsky stegrade ovilja för allt hvad qvinna hette.

Med en kraftfull rörelse vände han sig slutligen om och sade:

»Nej, det har ingen sagt, och det skall ingen säga, att Svante Horn brutit sitt löfte! . . . Jag skall gå ned till menniskan.»

3.

Ringens makt.

Men beslutet och viljan äro ett, utförandet ett annat. Det fordrades den största ansträngning af den grånade krigaren att kunna öfvervinna den motvilja mot det täcka könet, som allt sedan ungdomen utmärkt honom, men egentligen under krigsåren utbildat sig, må hända mycket till följd af det höga föredöme, som han hade i den tillbedde konungen. Emellertid funnos andra sidor hos den besynnerlige mannen, hvilka uppvägde och, såsom fallet nu var, i viss mån godtgjorde bristerna i följd af det anförda grunddraget i hans skaplynne. Därtill hörde den oskrymtade gudsfruktan, den känsla af löftets helgd, af förmåga att offra sig själf och allt sitt, när det gällde konung och fosterland, i allmänhet alla dessa egenskaper af allvar, ära och redlighet i grund-

satser och vandel, som utmärkte en svensk krigare allt sedan Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas dagar.

Därföre voro hans steg så dröjande, när han gick utför trappan och öfver gården, men också så fasta. Han gick ogärna, det syntes på honom, men han skulle icke afstått från att gå, om ock något ännu värre väntat honom.

När han slutligen stod vid dörren, tog han ett djupt andetag, bemannade sig med allt sitt mod, vred om nyckeln och steg in.

Där inne låg jungfru Elisabet Corelia, men hon såg barsk ut, ehuru visserligen de grå ögonen glänste något matta.

»Jungfru Elisabet Corelia?» sporde Svante Horn efter ett ögonblicks tystnad.

Elisabet gjorde en jakande åtbörd med hufvudet.

»Tänker dö?» fortsatte Svante Horn.

Samma svar.

»Vill tala vid mig?»

»Ja, kom närmare, jag vill tala!»

Hon pekade med handen på en stol, men baronen tycktes icke förstå meningen, utan blef qvar vid dörren.

»Emot min vilja har jag fallit er besvärlig», yttrade då Elisabet; »jag brukar väl kunna styra en häst, men denna gången lyckades det icke... jag trodde, att denna natt skulle blifva min sista,

men jag märker, att Herren är mig nådig och unnar mig ännu någon tid . . .»

Baronen, som tydligen väntat sig något helt annat efter sin föreställning om qvinnan, hade genast vid början af Elisabets tal gjort en afvärjande åtbörd med handen, men släppte nu dörrlåset och tog ett steg fram. Elisabet uttryckte sig raskt och rätt fram. Detta var i och för sig något, som tilltalade Svante, men nu kom därtill, att rösten kom ifrån en, som utan tvifvel varit ämnad till man, fast hon genom en naturens nyck blifvit qvinna, och vidare den omständigheten, att hon var ringens egarinna. Svante tog därföre, som nämndt är, ett steg fram och väntade på fortsättningen, hvilken naturligtvis skulle komma att innehålla det hugnesamma budskapet om, att Källeryd snart nog skulle befrias från det oförmodade besöket. Fortsättningen blef emellertid icke alldeles sådan, som baronen väntat.

»Jag vet», sade Elisabet, »att I hafven en bestämd afsky för mitt kön, och däri hafven I rätt, baron Svante. Det harmar mig emellertid, att jag nödgats taga er gästfrihet i anspråk; jag hade förr velat utmana er på envig än . . .»

»Envig!» eftersade baronen, utan att kunna dölja sin förvåning.

»Finnen I det så underligt?» fortsatte Elisabet med den lugnaste min i världen. »Gif mig pistolen

där ... där bredvid min hatt; se så, litet fortare, baron, om jag får be.»

Svante Horn trodde icke sina öron. Nästan mekaniskt tog han pistolen och lämnade den åt den manhaftiga qvinnan, som tog den och undersökte laddning och fängkrut med en hållning, som om hon i alla sina dagar icke sysselsatt sig med annat än en krigares öfningar.

»Där sitter en spik på väggen», sade hon; »passa på, baron, jag skall träffa hufvudet!»

Hanen spändes, skottet föll och spikhufvudet var träffadt. Kulan hade fallit utplattad på golfvet, spikhufvudet hade böjt sig åt sidan.

Med en likgiltig min kastade hon bort pistolen och fortsatte, under det att baron Svante stod med gapande mun och ej kunde få fram ett ord:

»Må hända sköt jag nu hufvudet af er misstro, baron Svante.... Lika godt, benet är icke brutet, jag känner mig bättre; om ett par dagar skall jag, vill Gud, skudda stoftet af mina fötter och lämna Källeryd. Emellertid gläder det mig att hafva fått se den, om hvilken jag hört så mycket besynnerligt talas.»

Anspelningen på hans egenheter återförde baron Svante till sig själf. Han ryckte upp sig ur sina tankar och sade:

»Ringen?»

»Ja så, ringen», yttrade Elisabet; »kunde tro det . . . dumt, att den tingesten skulle komma till synes, ty jag är stolt, skolen I veta, baron, fullt ut så stolt som I, och icke ville jag tvinga eder ifrån edra vanor, då jag icke själf kunde göra det. . . . Det är detsamma, det är en nådegåfva, nå väl, efter I så viljen, så må det vara ringen, som dragit eder till mig. . . . Hvad viljen I nu med den?»

»Jag vill se ringen!» svarade baronen med en stämma, som darrade af rörelse.

Jungfru Elisabet Corelia tog af sig den svarta snodd, vid hvilken ringen hängde, och räckte den åt baronen.

Denne fattade snodden med ett uttryck i sitt ansikte, som gränsade till andakt, och gick fram till fönstret, där han noggrannt undersökte den lilla ringen. Det dröjde länge, innan han därmed var färdig, och när han slutligen slog upp ögonen, dallrade där stora tårar.

Han vände sig långsamt om.

»Hvarifrån hafven I fått denna ring?»

»Af min broder! Han gaf mig den på sin sotsäng . . . det sista han sade var namnet Svante Horn.»

»Hvad hette eder broder?»

»Erik!»

»Sade han, hvar han fått denna ring?»

»Ja!»

»Och hvarest?»

»I slaget vid Klissow!»

»Sade han intet mer?»

»Nej!»

»Och hvarföre hafven I så väl bevarat denna obetydliga ring?»

»Som ett minne af min broder!»

»Svante Horn lät hufvudet sjunka i handen. En stund förflöt, hvarunder Elisabets gråa ögon skarpt och oafvändt följde hvarje den minsta rörelse i karolinens fårade och ärriga anlete. Hon anade, att hennes öde berodde mera på den makt, hvilken bodde i den lilla ringen, än på alla de manliga färdigheter, hvarpå hon offrat åratal af oförtruten flit och ihärdighet. Ännu en gång betraktade Svante Horn ringen, vägde den sedan i handen och såg ut öfver de gröna träden och himmelen där ofvan, som om där längst borta i det blånande fjerran längesedan bortgångna väsenden hägrat för hans syn.

Så vände han sig om och sade:

»Ett löfte är förenadt med denna ring!»

»Jaså!» blef Elisabets något buttra svar.

Men just denna butterhet, bakom hvilken låg likgiltighet och tydligen äfven oegennytta, utöfvade ett afgörande inflytande på Svante Horn.

»Ringen talar till mig, och jag gör hvad ringen säger!» sade han till Elisabet.

»Hvad säger då ringen?» sporde hon tillbaka.

»Ringen talar genom eder, jungfru Elisabet!» upprepade karolinen med sin fasta röst.

»Genom mig?»

»Ja, genom eder; säg, hvad kan jag göra för eder?»

»Och I skullen då göra, hvad jag ville ...?»

»Ja!»

»Det tål att tänka på, baron Svante ... jag kunde vilja hafva hela Källeryd.»

Hon skrattade åt hvad hon sade, som om hon därmed velat visa, att det var ett skämt; men när hon såg på baronen, fann hon, att denne, långt ifrån att taga det för ett skämt, tydligen misstyckte, att hon själf kunde vilja gifva sitt yttrande en sådan färg.

»Källeryd?» sade han långsamt och liksom drog på ordet.

»Ja, sen I, baron», vidtog Elisabet, »som man ropar i skogen, så får man svar ... men I viljen icke förstå er på skämt. ... Det kunnen I dock väl begripa, att ...»

»Ett löfte är heligt!» afbröt baronen.

»Godt, jag är just icke heller att skämta med», inföll Elisabet, »och efter jag nu sagt det förflugna ordet, så må det vara sagdt. ... I hafven inga arfvingar, baron, så vidt jag vet, endast på eder moders sida, och jag är en bland dem. ... I kunnen därföre testamentera gården till mig efter eder död. ...

Nu talar jag på fullt allvar, och jag hoppas, att I kunnen förstå mig.»

Baronen nickade, hvarpå följde en lång tystnad. Han gick med stora steg upp och ned i rummet, och hon följde honom med spänd uppmärksamhet, under det hon till utseendet iakttog den fullkomligaste likgiltighet. Något skulle hon emellertid få att sysselsätta sina tankar med.

Efter att hafva gått en qvarts timme, öppnade baron Svante dörren och gick sin väg, utan att säga ett ord.

Det var måhända det värsta, som kunnat inträffa. Jungfru Elisabet låg under de nästföljande timmarne ordentligt på sträckbänk. Hon hade med ens kommit sitt mål så nära, att hon liksom hade det i handen, och just däruti, i tanken att hela härligheten genom någon oförutsedd händelse kunde slinta henne ur händerna, däruti låg en hel afgrund af oro och pina. Och härtill kom, att hon måste sluta allt inom sig och fortfarande visa en utsida af fullkomlig likgiltighet och oegennytta. Sköld, den gamle ryttarekorpralen, kom och gick och sneglade litet åt henne, men sade aldrig ett ord, och icke ett ord sade hon.

Men dagen gick, och natten kom, och intet hördes af från baronen.

Det var långa timmar för jungfru Elisabet. Emellertid måste hon först af allt vara betänkt på

att undvika besöket af läkaren, som lätt nog skulle kunnat röja hela hennes djärfva anläggning.

»Hör på, Sköld», sade hon därföre till korpralen, när denne om morgonen kom in till henne med en skål mjölk och något bröd på en bricka. »Hör på, hur gjorde kung Carl?»

Sköld stannade i sin gång och höll på att släppa brickan, men satte den dock varligt ifrån sig på golfvet, hvarpå han gjorde ställningssteg och förde handen till hufvudet, som om han velat aftaga mössan.

»Kung Carl?» utbrast han därpå, »hur gjorde han?»

»Ja, när han bröt benet i Polen, eller när han sköts i foten vid Pultava . . . låtsade han om det?»

»Salig kungen», svarade Sköld, styf och stel; »han var af järn, salig kungen.»

»Godt», vidtog Elisabet, »jag är ock ett stycke ditåt . . . du ser, att jag tagit på mig mina stöflar . . . ser jag ut, som om jag kände någon smärta?»

»Hm . . . Gud bevare nådig jungfru-löjtnanten eller hvad det skall vara!» grinade Sköld.

»Säg därföre din herre, att jag ej vill hafva någon läkare, jag är själf min bäste läkare . . . sadla i stället er styfvaste häst! Jag vill försöka, hvad en morgonridt kan göra, och sedan vill jag lämna detta ogästvänliga Källeryd.»

»Hm, ja, jungfrur äro icke välkomna gäster här», mumlade Sköld, »men en jungfru af järn, som vill rida vår styfvaste häst ... icke vet jag, men en sådan eger väl rätt till löjtnantstaffeln på Källeryd.»

Elisabet vinkade med handen, och gubben försvann, tydligen på det högsta tillfreds med en sådan jungfru.

4.

Till Åsenhöga.

Den fromme kaplanen sjöng påföljande söndag sin morgonpsalm inne i sitt rum vid det öppna fönstret. Han brukade så göra, när Guds sköna värld riktigt tilltalade honom och hans inre stämning liksom fordrade ljud för att blifva rätt tillfredsställd.

Det var en synnerligt vacker morgon. Fåglarne sjöngo, bien sjöngo ock, och doftet från ängarnes blommor sam i rika strömmar in genom fönstret till den gamle mannen, medan från fjärran hördes det högtidliga ljudet från klockorna i Åsenhöga, som var moderförsamling till Källeryd. Det var nordanvinden, som förde klockljuden med sig, men de tonade så högt ifrån, som om de tillhört en kyrka ofvan om jorden, och öfver den gamle kaplanens anlete, som log så innerligen fridfullt, lade sig ett skimmer af öfverjordiskt lugn, när hans öron

uppfångade de manande ljuden. Det såg ut, som om han själf fattat dem i den meningen, att deras maning gällde den vandring från jorden och uppåt, högt, högt, där menniskoanden närmar sig sanningens och skönhetens urhem. De milda dragen hade ett uttryck af helig andakt, af vördnad, ödmjukhet och förtröstan på en gång.

När han slutat psalmen, steg han upp, sammanknäppte sina händer och bad. Därpå tog han sin handbok, inlade däruti sin predikan och nalkades dörren. Han gick in i storstugan, men där fanns ingen, icke heller i köket.

Han stannade då en stund på trappstenen, utanför förstugudörren.

Här hörde man röster från hörnet åt kökssidan till. Det föll honom icke in att lyssna till hvad som sades. Men stämman var så högljudd, att han mot sin vilja hörde orden och äfven förstod meningen djupare, än någon kunnat tro.

»Du eländiga, lättjefulla slinka, är du för god att hjälpa din syster», yttrade den högljudda stämman, hvarpå följde ett ljud, som om en flat hand träffat den mjukaste delen af ett ansikte.

En skugga af vemod, ty vrede kunde den fromme mannen icke känna, öfverfor hans ädla drag, men stämman fortsatte i ett andedrag:

»Kära Elisabet, där ser du, hvad din vän har att dragas med. . . . Det går dig då väl i hand?»

»Väl i hand? . . . Ja, hvad synes dig, lilla Sidonia; där ser du baronens lifhäst, som burit mig hit; jag har själf läst testamentet, och nu är det din egen Elisabet, som är herskarinna på Källeryd.»

I detsamma kommo de båda samtalande fram bakom hörnet, fru Sidonia stolt och med högröda kinder, jungfru Elisabet i sin ryttarrock och sina ryttarstöflar, och vid sidan af den förra hennes dotter, Emerentia, hvars röda hår, tydligen efter mycket arbete, erhållit en tillstymmelse till hyfsning. Men blicken skelade lika förtvifladt, och munnen hade sitt vanliga spotska och själfsvåldiga leende.

Kaplanen såg på de framträdande, som man föreställer sig att en lycksalig ande skulle se på jordlifvets barn, hvilka träla för snöd vinning i dess skummaste gömslen. Det vemodiga leendet öfvergick i en dragning af sorg, tills anblicken af Märta, som också skymtade fram bakom hörnet, med blossande kinder, men så skygg, som om hon icke vågat följa de andra, kom uttrycket att för ett ögonblick skifta om i ett drag af den förra själsfriden.

»Gabriel», ropade fru Sidonia, när hon fick se sin man, »gå icke än; du skall höra, du skall veta, att Gud i sin outgrundliga nåd skickat oss en glädje, som öfvergår all beskrifning. . . . Emerentia, vårt kära barn . . .»

»Hustru, hustru», afbröt kaplanen mildt, »jag fruktar, att idel världsliga tankar fylla ditt sinne.»

»Käre Gabriel, spara din predikan till . . .» Hon afbröt sig själf och fortsatte med den antagna milda tonen: »Min vän, jungfru Elisabet Corelia, vill göra vårt barns lycka. . . . Tänk därpå, när du står på predikstolen, så har du skäl att af ditt innersta hjärta tacka Gud . . .»

»Det bästa testamentet, hustru, är det, som fader och moder skrifva i barnets hjärta . . .»

»Men då måste man hafva ett hjärta, och det har icke du . . . ja, det säger jag, ditt eviga leende kan ju reta ett lam.»

Och likväl stod leendet qvar på den fromme mannens läppar och i hans ögon. Han sträckte ut handen mot Emerentia, som också med ett evigt leende, ehuru af helt annan art, fattade sin styffaders hand, men släppte den genast, då den gamle med den andra vinkade till sig Märta.

»Vi kunna alla, alla träffas en gång där uppe», sade han, »men dit vandrar man icke på rosor, icke heller på en bro af guld, nej, barn, lären eder att bedja och arbeta och att älska med Guds kärlek, då skola vi kanske återse hvarandra . . .»

»Så du talar, käre Gabriel», afbröt Sidonia, utan att lägga band på sitt sinne, som var förbittradt öfver den fullkomliga missräkningen att få höra ett ord af tillfredsställelse öfver dotterns lycka, »så du talar, Gabriel! Det är väl ingen Romresa till Åsenhöga, heller; vi kunna höra klockorna ända hit . . .»

»Hustru», svarade kaplanen, och hans stämma klang med ett djupt, högtidligt allvar, »mig kalla andra klockor till ett annat Åsenhöga, och där vill jag göra min altartjenst i dag efter Herrens vilja.»

Hvarken hans hustru eller den ryttarklädda jungfru Elisabet förstodo ett ord af mannens tal, och Emerentia var färdig att skratta honom midt upp i ansiktet. Men Märta greps af en hemlig aning, att talet syftade på något vida allvarsammare, och hon tryckte varmt den kära handen och såg med oro upp i de gamla ögonen. Hon påminde sig, att hennes frände en gång förut sagt, det han skulle dö på sin vandring till Åsenhöga, och nu sprang minnet däraf blixtsnabbt fram, och hon lutade sig med tårdränkt ansikte öfver handen, som höll hennes och på hvilken hon tryckte en kyss.

Måhända skulle isskorpan kring fru Sidonias hjärta i någon mån kunnat tina upp, om icke alla dessa omständigheter varit. Men nu retades hon af Märtas rörelse, som för henne antog utseendet af en tillgjord ömhet, och hon ryckte henne omildt bort, i det hon sade, att man ej längre skulle hindra käre far att gå till Åsenhöga.

Gubben vände helt sakta sitt ansikte mot sin hustru och betraktade henne ett ögonblick under tystnad.

»Hustru», sade han därpå, »var ej styfmor mot de mina; jag har icke varit styffader för Emerentia!»

Han räckte henne handen, som hon dock ej ville fatta, utan vände sig hastigt om och gick bort.

Kaplanen gick också, vände sig om en gång, för att se efter sin hustru, men fortsatte sedan sin vandring och var snart ur sikte nedom backen. Märta stod qvar med sammanknäppta händer och blicken fäst på marken, tills ett tillrop af fru Sidonia väckte henne.

»Står du icke nu som ett beläte och hvarken vet höger eller venster.... Skall du gå till Guds hus, eller skall Guds hus komma till dig?... Nå, så rör då på dig en gång och laga dig och din syster i ordning.... Gå nu, lilla Emerentia; jag har något att tala med din och min bästa vän. Kom, Elisabet, kom... du har fört med dig ett välsignadt bådskap; mitt hjärta längtar att öppna sig för dig.»

Hon tog sin ryttarklädda vän under armen, och de gingo ned åt backen, medan flickorna gjorde sig iordning att gå åt kyrkan. Och nu omtalade Elisabet med mera utförlighet huru allt gått henne, och för hvarje ord vidgades vännens ögon, och det kom mera sol däri.

De stodo snart vid sidan af det ädla djuret, som burit den manhaftiga jungfru-löjtnanten och hvars skinn glänste i solljuset, under det att fradgan stänkte omkring hans breda bringa.

»Men nu, lilla Elisabet», yttrade fru Sidonia, i det hon med handen for öfver hästens länd, »nu

menar jag, att det ock skulle komma till uppgörelse oss emellan, så att jag må kunna visa min herre och man, att jag hade grund för min utsago nyss ...»

»Visst, visst, Sidonia lilla», svarade Elisabet, »men det står dock ej för lifvet.»

Det gnistrade i Sidonias bruna ögon, och hon gaf hästen ett slag, så att denne flög till.

»Står det ej för lifvet, Elisabet lilla?» sade hon. »Roar det dig att tala i gåtor? Jag vill dock låta dig veta, att denna uppgörelse är af större vikt än du måhända vill medgifva. Jag behöfver inte säga dig, att ...»

»Se så, Sidonia lilla, du är dig då lik ... bläcket har ju knappt hunnit torka på det dokument, som gäller mig. ... Nästa söndag, nästa söndag, då skola vi, som jag hoppas, komma öfverens med hvarandra.»

Den lugna tonen utöfvade åsyftad verkan på fru Sidonia. Hon nickade betydelsefullt och sade:

»Nästa söndag!»

Jungfru Elisabet hoppade upp i sadeln, gaf hästen sporrarne, och var om några ögonblick försvunnen.

Fru Sidonia med sin dotter och sin mans fränka vandrade något därefter till fots vägen fram till Källeryds kyrka.

Här öfverraskades hon af ett ilbud från Åsenhöga, att hennes man funnits död, sittande vid vägen.

5.

Ringens egare.

I Näs' kaplansgård sutto söndagen därefter på eftermiddagen fru Sidonia och hennes väninna, den ryttarklädda Elisabet samt den förras dotter. I köket befann sig Märta, och tår efter tår rullade utför hennes bleka kind, när hon tänkte på den käre bortgångne, hvars stoft samma dag blifvit öfverlämnadt åt jorden.

Litet emellan ropades hon in i storstugan för att uträtta än det, än ett annat, ty ödmjukhet och tjenstaktighet pryder ungdomen, sade fru Sidonia, och som Märta hade ett högtfarande sinne, så behöfde hon i tid en god upptuktelse, och fick hon intet annat i sin gamle frändes hus, så nog skulle hon få öfva sig i konsten att påtaga sig en tjenares skepelse, så mycket var säkert. Emerentia förstod också förträffligt konsten att göra det bittra ännu bittrare. Synnerligast var det fallet denna dag. Orsaken därtill åter var icke svår att finna, och den förhemligades ingalunda för Märta.

Jungfru Elisabet gjorde upp sitt testamente, i hvilket hon insatte Emerentia, fru Sidonias dotter i hennes första gifte, till ensam arfvinge af Källeryd med underlydande, löst och fast, som det befanns vid jungfru Elisabet Corelias eget frånfälle.

Emerentia skulle i tid vänja sig vid en rik och förnäm arftagerskas ställning i lifvet, och därföre

skulle hon öfva sig att hålla Märta på vederbörligt afstånd. Emerentia var också mycket läraktig, och Märta, som stod utan huld och skydd i hela vida världen, måste foga sig efter de förändrade förhållandena, huru mycket det också sved i henne, väl icke tjenandet, men orättvisan, godtycket, nyckfullheten. Det var ej nog med, att hon villigt utförde en tjenares åligganden, hon behandlades fullkomligt som en leksak, ett viljelöst ting i ett bortskämdt barns händer.

Märta stod ensam i köket och skurade den stora grytan; den andra pigan — ty Märta betraktades och behandlades som den ena — hade fått lof att gå till kyrkogården. Men midt under arbetet vandrade också hennes tankar bort till kyrkogården, där nu han hvilade, den ende, som kunde och ville göra något för henne. Bilden af Sven ställde sig här framför henne. Han ville nog ock hjälpa henne, men det var den skillnaden, att han måste inskränka sig till blotta viljan.

Som hon tänkte detta, kom Sven i dörren och ställde sig invid henne med ett litet papper i handen, hvarpå hans ögon hvilade. Han hade kommit hem alldeles oförmodadt till följd af ett bref från fadern, som i förkänslan af sin bortgång skrifvit till honom därom.

»Märta», sade efter en stund Sven och såg upp från papperet, »hvar är din ring, ringen med Svante Horns namn?»

»Min ring?» upprepade Märta förvånad, »jo, den är i godt förvar!»

»Men låt mig se den!»

Märta drog fram den lilla snodden och höll upp ringen för Sven. Denne fattade den, men sade vid första ögonkastet därpå:

»Detta är icke din ring, Märta ... här fins icke något namn alls.»

Märta såg efter och fann, att Sven hade rätt. Hon slog bestört tillsammans sina händer, men utan att säga ett ord vidare gick Sven sina färde, och han hade så brådt, att Märta icke ens hann göra honom en fråga.

Hon ville skynda efter honom, men när hon närmade sig dörren, såg hon honom skymta förbi fönstret. Han gick snedt öfver gården, och när han kom genom grinden, tog han af åt vägen som ledde till Källeryd. Märtas förvåning stegrades, men ett utrop af fru Sidonia, som öppnat den inre dörren till storstugan, kom henne att lämna all tanke på Sven och ila till spiseln och det afbrutna arbetet.

Hon hade knappt hunnit dit, förr än fru Sidonia fattade henne i håret och ryckte hennes hufvud tillbaka, förklarande, att Märta kunde reta stenar på sig genom sin lättja och vårdslöshet.

Efter en stunds föreställningar, åtföljda af lämpliga fingervisningar, gick den stränga matmodern in i sin himmel igen, ty, sade hon, sannt nog, »här är det blott en tunn dörr mellan himmel och afgrund!»

och Märta lämnades åter ensam med sina tankar och sin sorg.

Sven gick emellertid vägen fram till Källeryd. På gården träffade han Sköld, korpralen.

»Är baronen hemma?» sporde han, »och kan jag få tala med honom?»

Sköld strök sina mustascher och såg på Sven från hufvud till fot.

»Hvad är det om?» frågade han tillbaka.

»Något högst angeläget!»

Sköld gick upp åt stora byggningen och följdes af Sven, som väntade vid trappan. Efter en stund kom Sköld tillbaka, men sade ingenting, utan gick ned åt gården. Sven stod förvånad och såg på honom, då en hand lades på hans axel, och en vänlig stämma sade:

»Guds fred, yngling, hvad söker du här?»

Sven vände sig om. Det var Lindbom, baronens högra hand, som han mycket väl kände.

»Jag kommer med bud från min fader!» svarade han, under det han följde den gamle mannen, som drog honom med sig till ett afsides beläget rum, där de kunde tala ostördt med hvarandra.

»Så», sade Lindbom, sedan han stängt dörren, »nu skall du säga mig, hvad du har på hjärtat; jag ser, att det är något mera, än blott och bart sorgen efter din fader! Är det något, som jag eller min herre kan hjälpa till rätta?»

»Icke vet jag», genmälde Sven, »men snarare torde det vara tvärtom, så att jag, eller rättare min fader, kommer med hjälpen till eder . . .»

»Hjälp till oss! . . . Hvad menar du väl, käre gosse?»

»Om icke min fader misstagit sig, hvilket jag dock icke tror, så är den ädle baronen färdig att falla i en väl utlagd snara, men jag hoppas, att bibelspråket, som min fader visat till, säger sanning.»

»Visst, visst, gosse . . . hvad säger bibelspråket?»

»Att den där lögn dristeliga talar, han skall icke undslippa, och att ett falskt vittne icke blifver ostraffadt!»

»Ja, visserligen är det språket sannt, men hvad vill du väl därmed?»

Och Sven omtalade, huru han fått bref från sin fader, som anat sin snart förestående hädanfärd. I brefvet hade han hänvisat till ordspråksboken 19: 5, och Sven hade efter sin hemkomst slagit upp sin fars gamla bibel och läst det därstädes understrukna stället. Men där hade äfven legat ett papper, hvarpå den hädangångne skrifvit med darrande hand:

»Om söndag till Källeryd. Bedrägeriet måste uppenbaras, jag kan icke annat, Gud vare mig syndare nådig! Ringen är Märtas och icke hennes.»

Lindbom satt som slagen af åskan vid den viktiga upplysning, som de få orden innehöllo.

»Se, därföre är jag här», tillade Sven. »Hvad som här skett, vet jag icke, icke heller, om den lilla ringen befinner sig i baronens eller någon annans ego, men Märta, min aflidne faders systerdotter, är rätter egare till ringen, och hvad som är rätt skall väl dock vara rätt. Säkert var det min faders mening att från Åsenhöga begifva sig hit till Källeryd, ehuru döden öfverraskade honom på vägen, så att han ej hann fullborda sin afsikt.»

Lindbom nickade tankfull, och en stunds tystnad inträdde, hvarpå han sade:

»Men huru har då denna ring kommit i jungfru Elisabets hand?»

»Genom argan list!» sade Sven tvärsäkert.

»Och huru bevisa det?»

Ja, därpå kunde icke Sven svara, men han var dock viss på sin sak. Tystnad inträdde åter, hvarpå Lindbom såg upp och fäste blicken på Sven.

»Jag tror dig», sade han, »och jag tror, att vi skola kunna fundera ut ett sätt att få fram sanningen. Men ser du, min vän, han där uppe, jag menar den gamle baronen, skola vi skona, så vidt sig göra låter. Han har fått ett slag af hvad som i gångna veckan tilldragit sig, så jag tror ej, att kalmuckens klubba, som så när krossade hans hufvud vid Schlaufa, gjorde honom mera ve i hjärtat. Kom, låt oss följas åt . . . vänta mig ute på gården; jag skall snart vara vid din sida!»

Den varmhjärtade Lindbom skyndade upp till sin herre, som han fann sittande framför bibeln och läsande halfhögt för sig själf. Lindbom ställde sig tyst vid hans sida. Slutligen såg Svante Horn upp och fäste sina ögon frågande på honom.

»Ordspråksboken, nittonde kapitlet och femte versen!» sade Lindbom och pekade på den stora bibeln» nittonde kapitlet och femte versen!»

Medan baron Svante började bläddra i boken, för att slå upp det anvisade stället, gick Lindbom sakta sin väg.

På gården fann han Sven, och de vandrade bort från Källeryd förbi kyrkan, på vägen till Näs, samtalande om, huru de skulle lämpligast röja bedrägeriet. Sven visste det icke, icke heller Lindbom, men båda voro öfvertygade därom, att Herren nog skulle hjälpa dem.

Märta stod vid fönstret i köket, när de öppnade grinden och kommo gående fram till byggningen. Hon rodnade till, när hon fick se Sven i sällskap med Lindbom, men ögonblicket därefter stod Sven på tröskeln till köket och vinkade henne fram till sig.

»Håll dig färdig, Märta, när jag ropar ditt namn», sade han, men tillade, när han såg huru bestört Märta blef: »var lugn, Märta, det är till ditt bästa, och hvem vet, kanske skola min faders ord, när han fann oss förra söndagen, gå i fullbordan.»

Därefter försvann han, och Märta hörde, huru Sven och Lindbom strax därefter öppnade dörren till storstugan och stego in. Hjärtat klappade så hårdt, som om det ville spränga hennes barm. Hvad ville väl allt detta betyda, och hvad skulle nu ske?»

Men öfverraskningen därinne blef icke mindre, då den höga kämpaskepnaden trädde innanför dörren, och strax därefter Sven. Fru Sidonia slog ihop händerna, själfva Emerentia lutade sig framåt och såg för ett ögonblick i sitt lif rätt fram. Jungfru Elisabet satte handen i sidan och näsan i vädret.

»Hvad står på, Lindbom? sade hon. »Baronen ligger väl inte för döden?»

»Låt mig se den lilla järnringen, som skapat eder lycka!» började Lindbom, utan att gifva akt på den manhaftiga jungfruns spörsmål.

»Ringen?» frågade Elisabet och ryckte till. »Hvad hafven I med den att skaffa? Jag skall en gång för alla säga honom, min käre Lindbom, att näsvisa tjenare äro något, som jag minst af allt kan tåla . . . förstår han, min käre vän? Skall jag vara på Källeryd, så märker jag, att ett och annat där måste ändras . . . lägg det på minnet så länge!»

Därmed såg hon på sin vän, fru Sidonia, som med en knyck på hufvudet och en axelryckning ville tillkännagifva sitt deltagande och sitt fullkomliga gillande af förtrytelsen öfver en så näsvis begäran.

Men Lindbom lät sig, förunderligt nog, icke alls bekomma. Den ton, med hvilken han svarade, var så lugn, som om han icke ens hört hvad som yttrats. Endast i de ärliga ögonen kunde man se en skymt af sorg, som möjligen Sven kunde fatta och förklara; men icke någon af de öfriga i rummet, — sorgen öfver allt det onda, som kan utgå från ett menniskohjärta.

»I måsten visa mig ringen, jungfru Elisabet, jag talar med den rätt, som baron Svante Horn här har att tala.»

Antingen nu jungfru Elisabet lät beveka sitt manhaftiga sinne af fruktan, hvilket dock knappast är att antaga, eller hon tvärtom ville visa, huru föga hon behöfde ledas af en sådan känsla, — nog af, hon framtog den lilla ringen och räckte ut handen med snodden, utan att bevärdiga Lindbom med en blick.

Lindbom tog ringen och tycktes betrakta den noga. I själfva verket betänkte han, huru han rättast borde gå till väga för att vinna sitt mål.

»Skall jag säga, huru I hafven fått denna ring?» sporde han därefter, utan att taga sina ögon från denna.

»Huru jag fått ringen?» vidtog Elisabet. »Nej, Lindbom, nu går skammen på torra landet!»

»Ringen är stulen!» fortsatte Lindbom med sitt orubbliga lugn, ehuru sorgen framträdde något tydligare i hans ögon.

Fru Sidonia slog ihop sina händer och reste sig till hälften med ett uttryck af både harm och afsky i sitt skarpa anlete. Jungfru Elisabet steg upp från stolen och ställde sig med armarne i sidorna midt emot den gamle mannen.

»Är han då rent af från vettet, Lindbom?» utbrast hon, men hann icke säga mera eller kunde det icke, ty Lindbom hade ett utseende, som ådagalade, att han icke förde ett sådant språk utan sina goda grunder.

Han såg på henne och sade:

»Alla utrop äro här onödiga ... det finnes blott ett sätt att rädda eder ... en öppen och ärlig bekännelse!»

»Bekännelse?» ... räddas från ...? Hvarifrån ... hvarifrån skall jag räddas?»

»Från vanäran!» ljöd Lindboms lugna stämma.

Jungfru Elisabet spratt till, men fru Sidonia sträckte sina armar mot höjden, som om hon anropat Gud till vittne öfver den förolämpning, hvilken en annans tjenare kunde tillåta sig i hennes hem.

»Hvilken vanära?» sporde Elisabet, hemtande sig från sin första öfverraskning.

»Stöld!» blef det entoniga svaret, men då det syntes, att jungfru Elisabet ämnade tilltaga ett svar i stor stil, så att säga, förekom Lindbom henne, i det han tillade: »nej, nej, det tjenar till intet, till

intet ... jag har bevisen här på fickan. ... Här finnes ännu en ung flicka i huset; hvar är hon?»

»Märta!» ropade Sven med ljudelig röst, utan att akta på sin styfmoders hastiga rörelse att förekomma honom.

Och Märta visade sig till dennas stora grämelse ögonblickligen i dörren, hvilken ledde från köket, vida qvickare, än när hon eljest ropades.

»Jungfru Märta!» sade Lindbom med ett mildt leende, »kännen I denna ring?»

Märta gick fram, såg på ringen och sade rodnande ett svagt »ja!» hvarpå Lindbom vände sig till jungfru Elisabet.

»Viljen I, att vi skola drifva saken längre?» sporde han.

Elisabet såg på honom med sammanbitna läppar och bleka kinder. Hon märkte allt för tydligt, att allt hvad hon under åratal hoppats och arbetat på var på väg att rinna henne ur händerna. Hon förbannade inom sig den stund, som fört henne till kullen vid vägen, där hon fick kännedom om ringen och dess betydelse, en kännedom, som med ens förledde henne att afvika från sitt förut fattade beslut, som visserligen gällde att vinna Källeryd, men på ärligt sätt, genom sitt manhaftiga och karlavulna uppträdande.

Det kan också vara tu tal om, huruvida hon någonsin kommit att begagna sig af ringen, om hon

icke haft en så god rådgifvarinna och tillskynderska i sin goda väninna, den fromma och för allt rätt och godt ifrande fru Sidonia, hvilken nödgats anlita hela sin skarpsinnighet för att öfvertyga sin väninna och — det försäkrade hon på det heligaste — äfven sig själf, att den lilla listen var endast och allenast att betrakta som en både oskyldig och tillåtlig krigslist. Fru Sidonia, som nu förde ordet, sökte ifrigt att gifva saken denna förmildrande färg.

Men Lindboms ögonbryn sammandrogos. Han förstod sig synbarligen icke på en sådan krigslist.

»Baron Svante på Källeryd är för god att blifva bedragen», sade han; »jag upprepar min fråga, skola vi drifva saken längre, eller ären I böjd att sluta fred, jungfru Elisabet?»

Elisabets ansikte började återtaga sitt glada och säkra uttryck, när hon fann att hon kunde slippa för bättre pris än hon befarat. Hon gick fram och slog Lindbom på axeln samt sade i en kort och bestämd ton:

»Fred, fred, gamle gosse ... det är ju klart som dagen! Tro mig, vi skola nog blifva goda vänner, när vi närmare lära känna hvarandra och jag blir, som man säger, varm i kläderna på Källeryd.»

»Där kommen I icke vidare att sätta eder fot!» yttrade Lindbom.

Men nu blef jungfru Elisabet utom sig. Det gick väl an, så länge hon trodde, att frågan icke

gällde Källeryd, utan blott åtkomsten af den fördömda ringen, om hvars verkliga betydelse hon ansåg Lindbom vara helt och hållet okunnig, oaktadt det var den, som satt henne i tillfälle att få tala vid baronen. Hon hade dock i botten ett karlavulet sinnelag, hvarföre hennes bestörtning alldeles icke uttalade sig genom tårar och klagoskri, utan hon lade armarne i kors öfver bröstet och satte sig eller snarare föll ned på den stol, som hon nyss lämnat. Där blef hon sittande en lång stund med rynkad panna och sammanslutna ögon. När hon något lugnat sig, tog Lindbom till orda:

»Det är för min gode herres skull, som jag helst önskade, att saken måtte begrafvas i det tysta och aldrig mera nämnas. Det skulle blifva en sorg till döds för honom, att finna sig på ett så nedrigt sätt bedragen. Därföre, viljen I säga honom det i bref och erkänna eder . . . I kunnen ju säga eder blott hafva velat pröfva honom, om han verkligen vore sådan, som ryktet sade honom vara, lika ordhållig, som han var qvinnohatare . . . viljen I det, så vill jag tiga med hvad jag vet, och ingen skall kunna förevita eder det ringaste, som kan gå eder heder för nära. I motsatt fall . . .»

»Topp!» ropade jungfru Elisabet, »tag hit papper och penna!»

Sven skyndade att anskaffa det begärda, och jungfru Elisabet satte sig att skrifva.

»Läs!» sade hon därpå och räckte papperet åt Lindbom, tilläggande, sedan han kommit till namnunderskriften; »är det, som I viljen?»

Lindbom bugade sig, men hon gick fram och fattade hans hand.

»I ären alldeles en man efter mitt sinne! Gud förlåte den, som vållat detta ... jag hade tänkt mig saken på helt annat sätt, men visst är», tillade hon, och hennes gråa ögon gnistrade, i det hon spände dem i fru Sidonia, »visst är, att de finnas, som finna sin missräkning härvid i högre mått än jag.»

Därmed gick hon ut och slog dörren i lås efter sig.

De öfriga följde.

Där ute hade redan jungfru Elisabet stigit till häst, men stannade, då vid grinden uppenbarade sig skepnaden af ingen mer och ingen mindre än baron Svante Horn själf. Han stod där så styf och stel och såg med sina stora ögon under de buskiga ögonbrynen än på ryttarinnan, än på Lindbom och gruppen af de öfriga, hvilka syntes bakom denne. Ryttarinnan sprängde fram mot den gamle karolinen, stannade, ty grinden var stängd och baronen befann sig på andra sidan, sträckte fram handen och sade:

»Farväl, baron, vi se hvarandra icke mer ... men jag lånar er häst till närmaste gästgifvaregård!»

Därmed satte hon sporrarne i hästens sidor, satte öfver grinden och var i ett ögonblick försvunnen.

Baronen stod lika förvånad som alla de andra, men tänkte dock på, att bibelspråket, som Lindbom visat honom på, innehöll förklaringen. Han yttrade det ock, när Lindbom närmade sig, men denne sade:

»Nej ... den stackars jungfrun är mindre skyldig än andra, men hon, som varit eller hållit på att blifva offret, hon, som är ringens verkliga egarinna, hon står där», och han pekade på Märta. Han framlämnade äfven den försvunna ryttarinnans skrifvelse.

Den innehöll, »att hon blifvit vilseledd och därföre äfven vilseledt honom, men Märta är ringens rätta egarinna.»

»Hm», mumlade baronen, »det fanns dock en gnista ärlighet hos henne.»

Han såg upprörd ut och stod länge i sina tankar. Slutligen bemannande sig, vinkade han till sig Märta, som nalkades nätt och jemt så nära, att hon kunde höra och höras, utan att tala allt för högt. Sedan han genom ett par frågor gjort sig förvissad om, att hon verkligen var egarinnan till ringen, sade han:

»Så vill du ock hafva Källeryd?»

»Nej!» svarade Märta.

Sven gick fram för att vara henne till hjelp, och baronen upprepade förvånad sin fråga, men fick samma svar.

»Vill du icke hafva Källeryd, flicka?»

Nej, hon vill det icke.

»Och hvarföre?» sporde baronen.

»Min fader, som på sin dödssäng gaf mig ringen», förklarade hon, »och som tillika sade, att min lycka var förbunden med den, fäste därvid ett villkor . . .»

»Och det villkoret var?»

»Att jag aldrig skulle mottaga en gåfva af högre värde, än att mitt arbete kunde motsvara henne!»

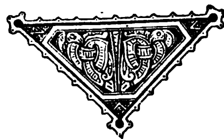
Svaret slog så an på baronen, att han öppnade grinden och gick fram till flickan, hvars hand han fattade. Sedan han närmare efterfrågat hennes fader och tydligen kände den mannen, åt hvilken han gifvit ringen, sade han:

»Så må du veta, flicka, att vid ringen fäster sig för gamle Svante Horn ett oförgätligt minne. Ringen har burits af en ung flicka, som en gång var mig dyrbar . . . hade hon lefvat, så kanske . . . men godt, som det är. Jag fick ringen af henne, när jag drog ut som simpel karl vid Smålands ryttare. När kriget började under salig kungen», här blottade han sitt hufvud, och Lindbom gjorde så med, »dog hon, och jag gaf ett löfte att blifva henne trogen. I slaget vid Klissow räddade din fader mitt lif, jag kände honom icke, och gaf honom ringen, det enda af värde, som jag hade hos mig, med det löfte, att hvar han träffade mig och visade mig rin-

gen, skulle jag gifva honom hvad han bad mig om. ... Din fader, flicka, hade ett hjärta, som», ingen höll han på att säga, men sade: »som min vän Lindbom.... Du får därföre icke neka mig att gifva dig en hemgift på din bröllopsdag....»

Därpå gick han hastigt bort, liksom skygg för att han så länge talat vid »en kjortel».

Men om hösten firades Svens och Märtas bröllop i Stockholm. Ty fru Sidonia hade genast förklarat, att en så förnäm jungfru icke kunde vistas under hennes tak, och därföre hade hon, förmedelst Lindboms mellankomst, fått en tillflyktsort hos dennes syster. Lindbom kom själf upp till bröllopet och medförde hemgiften, som utgjorde en summa tillräckligt stor att därmed öppna den handelsrörelse, hvaråt Sven egnat sig.

63.

De två konungarne på Kymmenegård.

Vester ut från Fredrikshamn och helt nära utloppet af Kymmeneelf ligger Kymmenegård, en gammal kungsgård, hvars namn möter oss långt tillbaka i medeltiden. Bo Jonsson (Grip), den rike drotsen, egde på sin tid gården, som han skänkte till Vadstena kloster, men ett halft århundrade därefter indrogs gården till kronan och förvandlades till kungsgård. Skärgården utanför är äfven minnesvärd genom Svensksund.

De minnen, som äro fästa vid Kymmenegård, bjuda oss icke rosor. Modlöshet, sorg, försagdhet,

förtviflan, ja feghet och förräderi, — se där namnen på länkarne i den kedja, hvilken i våra häfder omsluter Kymmenegård. Midt ur detta dödsmörker för den svenska äran framglänsa dock tvenne namn, hvilka lockat oss att för ett ögonblick föra läsaren med oss till denna trakt. De äro Gustaf II Adolf och Gustaf III. Men äfven de tillbragte mången mörk och dyster stund på det gamla Kymmenegård.

Det var på Kymmenegård, som Gustaf Adolf diktade en af dessa visor, hvilka höra till historien om hans kärlekshandel med Ebba Brahe. Men den af dessa visor, som har till öfverskrift: »En vijsa hvilken H. K. Majt gjordht haffuer den 15 Januarij anno 1616, på Kymmenegårdh utij Finlandh», tillhör icke början af denna kärlekshandel, då hoppet log och mod och krafter växte, ju större de hinder voro, hvilka upprestes mot de älskandes förening, utan slutet, sedan dessa hinder visat sig oöfvervinneliga, och den store konungen måste sluta sin sköna ungdomsdröm inom sitt eget bröst.

Det är allmänt bekant, huru Gustaf Adolf redan som gosse såg den sköna Ebba Brahe vid sin moders hof, och huru hos båda kärleken slog rot redan i deras unga år, bidragande hos honom att tidigt rikta sinnet till det höga och ädla, liksom han vida förr än andra vid samma ålder invigdes i mannens värf och verksamhet, eftersom tiden kräfde kraft och duglighet, — och hos henne att utveckla den själens

spänstighet och kraft, som satte henne i stånd att följa konungasonens djärfva ande på hans svärmiska flykt att bygga fosterlandets lycka. Ty om något annat drömde icke den unge Gustaf Adolf, om hvilken samtiden sade, att han aldrig varit barn eller yngling, utan ständigt konung.

Med lif och själ och på fullt allvar egnade han sig också åt sitt konungsarbete, men de första stegen framåt, när han visste med sig, att han för alltid afsagt sig hemmets lycka och själf måhända brutit i grund med sin ungdoms brud, — de voro bittra, och det var här på Kymmenegård, som han först i lugn kunde öfvertänka sin ställning så väl i förhållande till det förflutna, som till framtiden, så väl sina plikter som konung, som sina rättigheter som menniska. Han hade återkommit från sitt sista ryska fälttåg, hvarunder han förgäfves belägrat Pleskow från den 30 juli till den 17 oktober, och hade rest landvägen omkring Finska Viken. Men i samma mån som han aflägsnade sig från krigsskådeplatsen, desto mer öppnade sig utsikterna till den värld af frid och lycka, som han hoppats finna vid sidan af Ebba Brahe. Och det tysta, ensliga Kymmenegård var liksom beställdt för att i sitt sköte upptaga den sörjande konungen.

Det är dock icke rätt att tänka sig denne konung hängifvande sig åt sorgen. Hans hjärta var fullt däraf, men han redde den ifrån sig. Han käm-

pade sig som en man till segern öfver sig själf och lade sin ungdomskärlek som ett offer på fosterlandets altare. Det är en hvar bekant, huru alla de, som stodo den unge konungen närmast och voro honom kärast, hans moder, Axel Oxenstjerna, arbetade på och till slut äfven lyckades öfvertyga honom om nödvändigheten att afstå från Ebba Brahe, tills han slutligen själf, just under belägringen af Pleskow och under inflytandet af sin uppgifna ungdomskärlek, lockades till en kärlekshandel med den sköna Margareta Cabeljou, hvarigenom han liksom själf utestängde för sig all möjlighet att återknyta förbindelsen med fröken Ebba, hvars jungfruliga stolthet blifvit på det djupaste sårad. Det var medvetandet härom jämte känslan af att han likväl uppfyllt sin plikt, som fyllde Gustaf Adolfs hjärta under hans vistande på Kymmenegård, och som gaf sig ett utlopp i den visa han här diktade:

»Medan man lefver i världen här,
måste man det betänka,
att lycka och olycka tiden bär,
hon månde ej annat skänka.»

Så börjar han, och framställer i fortsättningen dygden, såsom den, hvilken ensam, näst Gud, kan förhjälpa menniskan att rätt begynna och ända denna världens lopp. Mot dygden kan ingen olycka uträtta mera »än töcknen mot solens klarhet». Dygden förer till heder, när man henne följer.

»Däruti, så bevarar hon dig,
hvar du henne ej glömmer,
och beskyddar i all din lifstid,
hvad världen ock om dig dömer.»

Och de grundsatser, som konungen här uttalar, förblef han trogen under hela den tid, hvilken förunnades honom att lefva och verka. »Ett stadigt sinne behöfves därtill», säger han, och ett stadigt sinne egde han ock, som blef »vid dygden still, hvart världen än vred och vräkte».

Men vi lemna den tjugutvåårige Gustaf Adolf, som utgick att blifva ej blott en af vårt lands, utan en af världens störste konungar, och flytta oss till en tid närmare vår, ett par århundraden på ett årtionde när. Kymmenegård fanns ännu, men det låg icke längre inom Sveriges gräns. Den granne, som Gustaf Adolf trodde sig hafva trängt tillbaka från Östersjön, hade kommit dit och blifvit efter Sverige den mäktigaste staten i norden.

Gustaf Adolfs beundrare, Gustaf III, satt på Sveriges tron, och vi hade åter ett krig med denne vår östra granne. Härutinnan var allt det samma som i Gustaf Adolfs dagar, men en olikhet fanns, och en som var ganska betänklig: Sveriges folk följde ej mera sin konung så, som det fordom gjorde, och just här på Kymmenegård vistades konungen, då han skulle få erfara det oerhörda, att lemnas ensam med draget svärd mot fienden. Det var nämligen under vistandet här, som skådespelet af

Anjala-förbundet uppfördes. Vår afsikt är emellertid icke att skildra detsamma, utan blott att dröja hos konungen, medan han på den gamla kungsgården tillbringade några dagar af den pinsammaste oro, men på samma gång genom sitt mod och sin själsnärvaro visade sig vara värdig att bära Gustaf Adolfs krona.

Kriget började i juni 1788. Ett bref från Kellgren, skrifvet den 3 juni till en vän, upplyser om sinnesstämningen, och vi tillåta oss därur anföra början. »Se'n jag sist skref dig till, har mycket timat, ännu mera befaras. Krig är i hvar mans mun och segern redan i knektarnes; Petersburg anses af dem som redan intaget. . . . I går återkom kungen från Karlskrona, där flottan utgick natten mellan den 30 och 31, 18 skepp stark. Här på varfvet arbetas sedan öfver 8 dagar på galerernas utrustande; 2 till 3 utgå om dagen. Jag har ej ännu, som jag önskat, fått se någon; ty så väl Skeppsholmen som vägen från Djurgården äro stängda af stark vakt, en försiktighet, som ansetts nödig mot spioner och mordbrännare; man talar ock om försök, som bevisa, att försiktigheten fordrats. Emellertid ligger ryske ministern helt lugn på Djurgården och förskönar sin Biskopsudde, icke visande sig förtrytsam öfver något annat än att dessa anstalter borttaga det arbetsfolk, han behöft för sina byggnader, och så ofta han är i staden, bjuder han

till sitt bord ena dagen hofvet, andra rådet, tredje gardet, ständigt försäkrande, att intet krig blir af, om ej Sverige anfaller, det han ej vill förmoda.»

Han berättar vidare, att förstärkning afgått till Vaxholmen och tillägger: »I anledning däraf tilldrog sig häromdagen under konungens bortovaro en löjlig historia. Kommendanten på fästningen, Drake, en gammal from och enfaldig man, hvars befäl dessa herrar*) ej anstått att uppbära, blef högeligen skrämd vid berättelsen af en käring, som sett hela ryska flottan vid Oxdjupet. På herrarnes tillstyrkan sände han strax en rapport härom hit till prins Fredrik, som vice-konung under konungens frånvaro. Rapporten var så hemlig, att de tre afsända konstaplarne längs med Stockholms gator, innan de uppkommo på slottet, berättade hela innehållet för hvem de mötte, men visste tillika att berätta prinsen, det allt var en käringsyn och Draken en gammal narr.»

Folkets liksom soldaternas förhoppningar voro desamma som konungens. Skämtet från de unge officerarnes sida med gubben Drake lämnar oss en antydan i smått om den anda, som rådde inom krigsbefälet, en anda af självsvåld och egenmäktighet, som allt sedan frihetstiden inrotat sig, och som under det näst föregående ryska kriget visade så sorgliga frukter.

*) Otto Kronstedt och Ribbing, hvilka ditfört förstärkningen.

Gustaf III, hvilken — man må för öfrigt om honom hysa hvilka åsikter som helst — dock ingen kan förneka en varm och innerlig kärlek till vårt gamla Sverige, skulle också i sin ordning plocka bittra frukter af denna till förräderi gränsande själfsvåldsanda, och det skedde här på Kymmenegård. Man kan väl icke förneka, att den olyckliga början af detta krig berodde på felaktiga och bristfälliga anstalter, äfvensom att missnöjet hade ett stöd i grundlagen, som förbjöd konungen att börja anfallskrig — ty det som utgafs för ett anfall från Rysslands sida utskreks allmänt såsom gjordt för att få ett svepskäl till krig —, men å en annan sida framstår befälets handlingssätt för fosterlandsvännen i en så mörk dager, isynnerhet när man har äldre tiders mannamod och fosterlandskärlek för ögonen, att man icke utan harm och vedervilja genomläser de anteckningar om händelser och personer, hvilka af samtida gjordes och i våra dagar i tryck lämnats allmänheten.

Så anför Adlerbeth, att man icke inskränkte sig till blott klander af kriget, utan förnekade konungen rättighet att förklara och börja detsamma samt befalla hären att gå öfver gränsen. »Sinnena i svenska hären förbittrades genom sysslolösheten, och Helsingfors föreställde snarare en riksdag än ett läger. Själfva vördnaden för konungens person åsidosattes. Man hade ej fördrag att i närvaro af de

personer, som han mest gynnade, fälla om honom de förgripligaste utlåtelser. Den allmännaste benämningen var: *galningen.*»

Den 19 juli gick svenska hären öfver gränsen. Det gällde Fredrikshamn, men man hade icke hunnit långt, förrän missnöjet utbröt, en mängd ansökningar om afsked (tvenne öfverstar och en mängd underordnade officerare) inlämnades, manskapet vid ett par regementen förmåddes af sina öfverstar att packa in sin tross och begifva sig öfver gränsen hem igen, och när anfallet mot fästningen skulle ske, framträdde öfverstarne Hästesko och von Otter inför konungen och förklarade, att de icke kunde svara för soldaternas lydnad, hvarvid det berättas, att Hästesko fattat tag i konungen. Konungen tilltalade emellertid dagen därpå manskapet, och oaktadt alla bearbetningar ropade alla med en mun, att de ville följa konungen i lif och död.

Anfallet företogs därpå, men misslyckades, och konungen med hären måste återgå, den förre till Kymmenegård, den senare till Anjala. Här var det, som den sammansvärjning bildades, hvilken i vår historia bär namn af Anjalaförbundet. Då kommo svåra, ja väl förtviflans dagar för Gustaf III. Icke nog med den försvårade ställning, hvari det hela befann sig, då den ryska flottan kom och instängde den svenska vid Sveaborg, och Danmark hotade med krig, utan konungen var till sin person omgif-

ven af sådan osäkerhet, att han ansåg sig böra bo på sin jakt Amfion, där han om nätterna lät indraga landgången af fruktan att blifva bortröfvad. Han trodde sig vara omgifven af en mäktig liga — säger Adlerbeth —, som sammansvurit sig mot hans person.

Isynnerhet misstrodde han sitt lifgarde, hvars officerare öfverljudt utöste sitt missnöje, och af dem föreställde han sig att inom kort blifva arresterad. Den 13 augusti låg han under orolig väntan till sängs hela förmiddagen, och mot aftonen, oförmögen att längre uthärda sin plågsamma ovisshet, besökte han gardesofficerarne i en lada, där de voro samlade att taga förfriskningar. Han fann sig då i deras våld och var själf förundrad, att de släppte detta tillfälle ur händerna att försäkra sig om honom.

Men oaktadt all oro och själsångest, som gränsade till förtviflan, bibehöll konungen mod och hopp. Man ser det af hans bref. Samma dag, som de finske officerarne sammanträdde i Anjala och uppsatte den bekanta skrifvelsen till ryska kejsarinnan, skrifver konungen till sin broder, hertig Carl: »Vi äro icke mer så lyckliga, och då lyckan vänder ryggen, synes allt förena sig till vårt förderf. Vi äro innestängda af den ryska flotta, hvars besegrare vi varit; midt i en upprorisk här befinner jag mig i det bedröfliga läget att hvarken kunna gå fram eller tillbaka . . .» Han slutar brefvet med dessa ord: »Må

vi kunna återse hvarandra under mera lyckliga omständigheter. Ehuru illa understödd, motsagd, till och med förrådd och kanhända öfvergifven af en del af mina trupper, har jag icke förlorat hoppet; men det är i de stora farorna, man ofta finner sin räddning.» Tre dagar därefter slutar han ett bref till riksdrotsen C. A. Wachtmeister sålunda: »Jag önskar er, min bäste grefve, behagligare och lyckligare dagar, än dem jag nu lefver. Min vänskap för er och er tillgifvenhet för mig äro så ståndaktiga, som det mod, med hvilket jag aldrig kan förtvifla om fäderneslandet.»

Då gunstlingen G. M. Armfeldt önskade, att konungen väl måtte vara borta ur Finland, svarade han: »Jag kan på flere vis omkomma, men aldrig skall jag vanära mig. Rymma undan dessa förrädare vore fegt och skulle öka deras mod. Nej, en enda utväg gifves för oss, min vän; det är, om dansken förklarar krig. Då hafva vi en orsak att fara härifrån för att försvara vår vestra gräns, och hela folket, som då blir upplyst om faran, skall tjena mig att försvara både fäderneslandet och mig själf. Hos oss behöfvas starka slag för att göra effekt!»

Armfelt blef bestört och tog konungens ord såsom uttryck för den djupaste förtviflan. Men i själfva verket var det, såsom Adlerbeth anmärker, tidningen om Danmarks fredsbrott, som drog konungen ur denna afgrund af bekymmer. Underrät-

telsen om Danmarks krigsförklaring inträffade dagen därpå, den 21 aug. Konungens första ord, när han mottog denna underrättelse, var: »*Je suis sauvé!* (jag är räddad!)» Och samma förtröstan uttalar sig i hans bref hem till Wachtmeister, då han, väntande på denna tidning, omtalar sitt beslut att, i händelse »sakerna skulle bli allvarsamma, genast återvända till Sverige och uppelda sinnena att gå mot en fiende, som aldrig lärer vara mer att lita på. Sådan är min föresats», säger han, »och jag hoppas, att herr grefven igenkänner den ståndaktighet, som i de svåraste omständigheter aldrig öfvergifvit mig».

Några dagar därefter lämnade konungen Kymmenegård och Finland samt for hem. Och han förstod att elda sinnena. Det fosterländska i hans uppträdande vände stämningen i hela landet till hans fördel.

64.

I en tid, då Amerika varit och är så mycket på tal i vårt land, synes det icke vara ur vägen att meddela en kort berättelse om det nybygge, som för tvåhundra år sedan anlades därstädes från

Sverige. Måhända har redan mången af de från fäderneslandet i våra dagar utflyttande i Amerika sammanträffat och samtalat med män af ursprungligen svensk härkomst och hvilka, äfven om de numera glömt sitt fädernespråk, så att de icke tala det, dock med sina namn, sina lefnadsvanor och sin medfödda kärlek och vördnad för det gamla sagolandet röja sitt svenska ursprung.

Hvem kan tro det, att i Nordamerikanska Förenta Staternas andra stad, det stora Philadelphia med sin halfva million invånare, sina etthundra sjuttiofem kyrkor och kapell, sina teatrar, sina öfver etthundra boktryckerier, sitt universitet och mångfaldiga andra läroanstalter och skolor, — att i denna stad den äldsta stadsdelen är byggd på svensk grund och att kyrkan därstädes, som bär namnet *Gloria Dei*, men i dagligt tal *The Swedish Church* (den svenska kyrkan), blifvit byggd på jord, som därtill skänkts af en svensk. Han hette *Sven Svensson* och lefde mot slutet af 1600-talet. Orten kallades då Wicaco, och Sven Svensson egde här ett större jordstycke, hvaraf han skänkte en del till församlingen, att därpå uppföra sin kyrka. Till följd af den mindre aktsamhet, hvarmed församlingen vårdade sina egendomsangelägenheter, hafva handlingarne förkommit, så att kyrkan nu mera är fattig och har blott en obetydlig grundränta af några få statstomter, under det själfva jorden med sina stora, praktfulla bygg-

nader är värd ända till 50,000 dollars. Denna stadsdel, ehuru den äldst bebyggda, är numera ett slags förstad till Philadelphia. En gata bär ännu namnet: »Svenssons gata» *(Swensson Street)*, och på kyrkogården ser man ännu ett och annat svenskt namn, medan man i kyrkoböckerna kan följa den efter hand skeende förändringen af dem från svenska till engelska; namnet Bengtsson har t. ex. blifvit Benkson, namnet Bonde — Boon, o. s. v. I kyrkans sakristia förvaras, bland andra svenska böcker, Scrivers »Själaskatt», tryckt i Norrköping.

Liksom i Philadelphia, så finnes äfven i trakten däromkring ett och annat, som påminner om sitt svenska ursprung. Så omtalar Unonius i sina »Minnen från Amerika», att han i Holmesburgh sett stängsel fullkomligt liknande våra svenska gärdesgårdar, »det enda af detta slag, han sett i Amerika». I Chinsessing synes i en ur floden uppskjutande berghäll några borrade hål efter en forntida qvarnbyggnad, och man har vid stranden hittat en qvarnsten, som blifvit af en omtänksam värdshusvärd lagd till trappsteg utanför hans källarsal; och så mycken kärlek har man här i landet till allt, som rör dess första bebyggare, att ingen kommer till Chinsessing, utan att bese »den första qvarnstenen i Pennsylvanien». Den svenske guvernören *Johan Printz* lät här bygga en fästning och äfven en qvarn, och då man vet, huru de första svenske nybyggarne,

hvilka kommo till en vildmark, förde med sig alla förnödenheter, är det icke osannolikt, att äfven qvarnstenar befunno sig däribland och att således denna trappsten till värdshuset i Chinsessing blifvit bruten ur ett svenskt berg. Märkligt nog, att, sedan alla spår af den svenska fästningen försvunnit, en qvarnsten skall vara det enda minnet af det svenska folket från en tid, då det företrädesvis njöt af krigisk ära!

Ännu rikare på minnen från den svenska tiden är staden *Wilmington*, som ligger sydvest om Philadelphia inom staten Delaware mellan de två små floderna *Christina* och *Brandywine*, hvilka här förena sig och sedan utfalla i Delwarefloden. Staden ligger på en höjdsluttning uti ett landskap, som ännu i dag är beryktadt för sin skönhet och sin fruktbarhet. Ett vackert minnesmärke från den svenska tiden bildar här »den heliga trefaldighets kyrka», visserligen nu mera till storlek och byggnadsart obetydlig — hon är inom murarne sextio fot lång och femtio fot bred —, men vittnande om ett drag i den tidens svenska folklynne, som alltid måste äras, det nämligen, att den första tanken rörde själen och först den andra kroppen. Medan ännu alla krafter måste tagas i anspråk för att i det ouppodlade landet fylla de timliga behofven, hade man så mycket däraf till öfverlopps, att inom ganska kort tid en kyrka kunde byggas, som enligt amerikanska berättelser ansågs för en bland de vackraste i Amerika och blef före-

mål för de engelske guvernörernas i Maryland och Virginien beundran. Denna kyrka byggdes 1698, och det berättas, huruledes därvid äfven qvinnorna deltogo i arbetet, bärande i sina förkläden stenar till byggnaden. Kyrkoherde var då Erik Björk från Vestmanland. Han återvände sedan (1714) till Sverige och dog som pastor i Falun år 1740.

Denne Erik Björk förde protokollet vid kyrkorådets sammanträden och har i protokollsboken, hvilken ännu finnes i behåll och bevaras med den yttersta omsorg, uppsatt en beskrifning öfver gudstjensten, huru därvid på den tiden tillgick, samt tillika öfver kyrkobyggnaden och den slutliga invigningen. I boken äro fästa flera bref från biskoparne Jesper Svedberg, Henrik Benzelius m. fl. Ett bref från rådet, skrifvet i Stockholm den 23 juni 1711, är märkeligt emedan det visar, huru man då ännu i Europa sammanblandade Amerika med Indien. Det heter däri: »Vi Kongl. Majts härvarande samtlige råd görom vetterligt, att såsom Hans Kongl. Maj:t vår allernådigste konung medelst dess öppna bref, dateradt Hufvudqvarteret Smorgonie i Lithauen den 21 Februari 1708, hafver de svenska församlingarna i *Indien* nådigst tillkännagifvit etc.» — Detsamma kan man se af en inskrift på en silfverkalk, hvilken ännu begagnas vid alla nattvardsgångar. Där står omkring foten inristadt: »Fahlu Bergslags Schenk till H. Trefald. Kirkio po China i Pennsyl-

vanien A:o 1718. Assessor och Bergmästare Herr Anders Svab. Tag och drick: thetta är min blod. I. N. R. I. S. M.» Under foten läses: »H. Erik Björk. P. Fahlu. Fordom vid China i Pennsylvanien.» Utan tvifvel hade denna skänk tillkommit genom den forne kyrkoherdens i den amerikanska församlingen åtgörande. Jämte kalken följde äfven en paten.

I samma skrin, hvaruti dessa dyrbarheter förvaras, finnes äfven en liten dosa af silfver. Unonius berättar, att man vid hans besök i Wilmington visade honom den lilla ålderdomslämningen, men tillika förklarade, det man förgäfves sökt utgrunda, hvartill densamma fordom kunnat användas. Det var dock lätt att se, det dosan var en oblåtask, och förklaringen däröfver väckte alla närvarandes förundran. I de amerikanska och anglikanska kyrkorna begagnas nämligen i stället för oblat fint hvetebröd, som, innan det sättes fram på altaret, skäres i små, på den undre kanten nära sammanhängande skifvor, hvilka först vid läsningen af insiftelseoroen: »tackade, bröt det», sönderbrytas, att sedermera öfverlämnas åt nattvardsgästerna. Och man håller så noga på detta bruk, att en prest icke skulle våga härutinnan följa det svenska kyrkobruket.

Vi tillåta oss här anföra Unonii egen skildring af det intryck, som hans vistande därstädes gjorde på honom. »I sällskap med van Deusen (den sven-

ska församlingens pastor) besökte jag sedermera», säger han, »flere af församlingens medlemmar, och prestgården var under dessa dagar sällan tom på gäster, hvilka där infunno sig för att äfven utom predikstolen lära känna den svenske predikanten. Aldrig kan jag glömma den vänskap och det deltagande, som skänktes mig af denna församlings medlemmar, vare sig att de voro af svensk härkomst eller icke. Hos dem alla var det någonting svenskt, som gick mig till hjärtat, och som gaf sig tillkänna i det handslag man gaf mig, i den välvilliga blick, med hvilken man såg mig i ögat, liksom i den vördnad, hvarmed de talade om Sverige, samt det lifliga intresse de uttryckte och verkligen äfven bevisade för de nya svenske utvandrarne i vestern. Jag måste tala med dem om Sverige, om den svenska kyrkan, om det svenska konungahuset. Tusende frågor gjordes mig därom, än af den ena, än af den andra. Man begärde, att jag skulle låta dem höra det rena, välljudande svenska språket, hvarpå jag själf under de sista månadernas förlopp högst sällan haft tillfälle att uttrycka mig; vanligtvis uppläste jag då den apostoliska trosbekännelsen eller några verser af den svenska, härliga Davids-sången: 'Upp Psaltare och harpa'. Naturligtvis förstod man ej ett ord häraf, men man lyssnade dock därtill liksom med en helig rörelse. För mången ålderstigen var det ett eko från hans lifs vårmorgon, ty flere min-

des ännu prosten Girelius *) och hans familj; några hade som barn af honom erhållit det heliga dopet.»

Som ett minne från den svenska tiden bör äfven nämnas kyrkoboken. Det är en tjock, med starkt band försedd bok, beräknad för flera mansåldrar. Boken begagnas ännu i dag och innehåller ända från den tid, då kyrkan byggdes, en fullständig förteckning öfver församlingens medlemmar, äfven barndop, dödsfall etc. På kyrkans vägg synes bland andra inskrifter äfven Carl XI:s namn.

Innan vi lämna dessa ännu lefvande intyg på, att dessa trakter vid mynningen af Delaware-floden inom de här till hvarandra angränsande staterna Pennsylvanien, New-Jersey och Delaware en gång varit svensk tillhörighet med svensk befolkning, svensk styrelse och svensk gudstjenst, må vi anföra ett par utdrag ur amerikanska arbeten om detta svenska nybygge. Flera sådana hafva utkommit, **) hvilka bära vittne om, med hvilken kärlek man i

---

*) Prosten Lars Girelius var den siste svenske predikanten därstädes och återvände till Sverige 1791.

**) A History of the original settlements on the Delaware, by Benjamin Ferris. Wilmington 1846. »Smiths' History of New Jersey». Annals of the Swedes on Delaware, by Rev. J. C. Clay. Philadelphia 1858. Detta arbete har sett tvenne upplagor. Slutligen en predikan i den gamla svenska kyrkan i Wilmington af Rev. John W. M'Cullough, pastor 1842—1847, hvilken predikan, försedd med åtskilliga upplysande noter, på åhörarnes begäran utgafs från trycket och innehåller en kort historia öfver församlingen från de äldsta tider tillbaka. Slutligen må vi äfven omnämna den sannolikt

Amerika samlar och vårdar de historiska minnena, under det man hos oss i Europa nästan glömt, att vi en gång egt ett nybygge i den nya världen. De äldre berättelserna om detsamma af en Jesper Svedberg, en J. Camponius Holm, en Acrelius hafva hos oss alldeles råkat i förgätenhet, medan man i Amerika hopsamlar allt, som äfven i de minsta omständigheter tjenar att breda ljus öfver detta ämne.

Det frihetsälskande svenska sinnet, som icke kunde lida våld och orättvist förtryck, framhålles i ett af dessa arbeten. Sedan svenskarne förlorat sitt område till holländarne, och engelsmännen åter voro i färd med att underlägga sig dessas, så sändes en Sir Robert Carr till Delaware »att föreställa svenskarne därstädes den lycka, som nu beskärdes dem att åter komma under en monarkisk styrelse». Svenskarne underkastade sig också den engelska regeringen, men den engelske guvernören, hertigen af York, började snart förtrycka dem, i det han godtyckligt stiftade och upphäfde lagar, till- och afsatte ämbetsmän och »med sina låga begrepp om folkets politiska och borgerliga rättigheter utöfvade en fullkomlig envåldsmakt», och då satte sig de svenske nybyggarne till motvärn. En vid namn Königsmark,

för flere af våra läsare bekanta berättelsen i Washington Irwings mästerliga »History of New-York by Diedrich Knickerbocker» om striden mellan de svenske och holländske nybyggarne.

som vanligen kallades »långe Finn», satte sig i spetsen för dem och hade till medhjälpare en vid namn Henrik Coleman. Om den förre heter det: »han är märkvärdig i Delawares annaler, såsom varande på vår strand den förste man, som hade mod att uppresa sig mot ett förhatligt och oinskränkt envåldes gissel». Deras plan strandade emellertid; nybyggarne bodde för aflägset från hvarandra för att kunna med förenade krafter uträtta något. Königsmark tillfångatogs och dömdes till döden, men slapp undan med spöstraff och att, brännmärkt på bröstet såsom upprorsstiftare, säljas såsom slaf på Barbadoes.

De svenske nybyggarne erhålla i dessa arbeten högt beröm. »Deras första och viktigaste omsorg var», heter det, »icke att förvärfva jordiska rikedomar, men att i vildmarken uppbygga kyrkor, till Guds namns ära, och kunna de i religiöst afseende väl framställas som mönster för det släkte, som nu innehafver den jord, som af dem först uppodlades.» — »I landets omkring Delaware-floden första bebyggande af svenskarne», heter det i ett annat arbete, »och i det goda, som detta fromma folk genom sina religiösa inrättningar och såsom kristna här utsådde, kunna vi tydligt skönja Guds hand och ett bevis på hans nåd. Mäktiga folk, nya stater, blomstrande republiker, till slut måhända stora konungariken och herredömen skulle uppstå i den vestra

hemisferen; kristendomen skulle här predikas och utbredas, dess institutioner grundläggas och dess verksamhet utvecklas på ett alldeles nytt fält och under helt och hållet nya förhållanden. Det var därföre för kommande åldrar icke likgiltigt, hvilket folk här lade grunden till ett blifvande samhälle, och huru de religiösa inrättningar och lärodogmer voro beskaffade, hvilka de förde med sig från den gamla världen och hvilka här skulle komma att utöfva inflytande på kommande tider. Lyckligt hade det varit för då ofödda släkten och för dem, som härefter skola uppstå, om alla utvandrare liknat svenskarne, och om den gudsdyrkan och alla de religiösa inrättningar och trosläror, som hit öfverflyttades, varit lika rena som de, hvilka detta folk förde med sig från sitt fädernesland.»

Ett minne, till hvilket man inom den nya världen blickar tillbaka med sådana känslor, synes vara värdt att allmännare kännas inom Sverige självt! Utan tvifvel skall ock en hvar, som genomläst ofvanstående, hvari vi sökt anföra det hufvudsakligaste af de minnen, som i dessa trakter tala om vårt gamla Sverige, känna sig lifvad af någon åstundan att närmare lära känna detta svenska nybygges historia, huru det började och huru det upphörde att finnas till. Vi vilja därför från ståndpunkten af det närvarande öfvergå till det förflutna. Det förra är i allmänhet, såsom hvar man finner, lättare att lära

känna. För den som besöker trakten från Philadelphia till Wilmington, erbjuder det liksom framför fötterna, för andra ligger det här ofvan anförda arbetet (Minnen från Amerika af G. Unonius) ett lätt funnet medel. Det senare åter, skildringen af det förflutna ur inhemska källor, måste hemtas ur gamla och förlegade böcker, hvilka möjligen endast någon vetenskapsman för ett eller annat ändamål tager ned från deras plats på bokhyllan i något af våra större bibliotek.

Sedan vi förut antydningsvis sammanfört, hvad den närvarande tiden eger af minnen och vittnesbörd för, att ett svenskt nybygge funnits i Amerika vid medlet af sjuttonde århundradet, skola vi här i korthet uppdraga en skildring af detta nybygges historia. Dess begynnelse ligger inom Gustaf II Adolfs konungatid, tillhör således en tid af krig och bekymmer och alldeles icke, såsom man skulle tro, en tid af fred och lugn med öfvrflöd af inre lifskraft och utveckling. Det närmar sig således mera utseendet af ett förtvifladt försök att skapa utvägar och medel för de ständigt växande statsutgifterna, sedan den dryga Elfsborgslösen medtagit krafterna på det mest kännbara sätt, och nybyggesfunderingarna äro icke det enda, som i detta afseende skulle kunna anföras. Tanken därpå uppspirade dock ur en verklighet, som ej kunde förnekas.

Det land, med hvilket Sverige under de gångna åren stått i en ganska liflig beröring, Nederländerna, hade genom sin köpenskap med varor från Indien, genom sin högt uppdrifna konstflit och sina slöjder förskaffat sig medel att med framgång föra ett långvarigt befrielsekrig med Spanien, som då var den rikaste och mäktigaste staten i Europa. Holländarnes tillverkningar växte under denna tid till ett fyrdubbelt värde mot tillförene. Och spaniorerna sjelfve förvärfvade otroliga skatter från sina nybyggen i Asien, Afrika och Amerika. Den årliga behållningen af Spaniens eröfringar i Amerika uppskattades till 20 millioner riksdaler, eller trehundra gånger hundratusen svenska daler. — Slika fördelar måste svenskarne umbära, emedan de alltid hållit sig inom sina egna bommar; utländingen kunde också därför taga dem maten ur munnen, då han till högt pris afyttrade sitt gods och underbjöd svenskarnes alster och varor.

Denna skildring gjordes af en nederländare vid namn Wilhelm Usselinx från Antwerpen. Han hade i sitt fädernesland utkastat planen till holländska vestindiska kompaniet och var en kraftfull, duglig och skarpsinnig man samt grundligt hemmastadd i de stycken, som tillhöra köpmannen, icke minst i fråga om köpenskap på länderna bortom världshafvet. Missnöjd med sina landsmän, af hvilka han ansåg sig belönt med otacksamhet, kom han till Sverige och

erbjöd Gustaf Adolf sitt biträde att utsträcka Sveriges handel till andra världsdelar. Konungen öfverlade härom, och redan den 21 december 1624 gaf han Usselinx skriftligt tillstånd att stifta ett sällskap för att drifva handel på Asien, Afrika, Amerika och Magellanica. Så uppkom det så kallade »svenska södersjökompaniet». Utländingar uppmanades att inträda uti detsamma genom ett kungligt bref af den 11 juli 1626, och privilegierna utfärdades den 1 maj 1627. Göteborg bestämdes till sällskapets hufvudsäte. Därifrån skulle alla dess fartyg gå till segels, och där skulle de vid hemkomsten lossa sina varor. Seglingen skulle ske under skydd af kronans örlogsfartyg, och i konungens namn egde sällskapet att afsluta förbund med styrelser i främmande världsdelar samt där anlägga nybyggen.

Så långt var nu allt godt och väl. Men verkställandet och genomdrifvandet af de storartade planerna voro en annan sak. Hit hörde i första rummet att väcka folkandan i denna riktning, något som dock var vida svårare, än när det gällde att gå framåt på eröfringsbanan inom Europa. Icke heller var Sverige, hvarken i afseende på folklynne eller inhemska tillgångar, att jämföra med Holland och England. I ett och annat afseende utmärkte sig väl svensken framför andra folk, såsom Usselinxs sökte framhålla, i det han påpekade svenskarnes härdighet, läraktighet, käckhet, lugn, laglydnad och

gudsfruktan; »dessa felas ingenting» — säger han i sin förklaring öfver handelskontraktet — »allenast att de öfva sig att blifva förfarne till sjös, ty dem uppå förstånd, snällhet och mod alls intet brister». Men dessa egenskaper ersatte icke, hvad som i första rummet fordrades: kapital. »Guds ära genom evangelii utbredande, förökade inkomster för riket och för menige man, och förutan dessa allmänna nyttigheter skall hvart och ett stånd isynnerhet förnimma där en stor fördel af»; — se där, hvad man uppställde för att väcka och lifva folkets deltagande. Men saken utvecklade sig detta oaktadt långsamt och trögt. Det hjälpte icke, att konungen själf tecknade sig för en summa af 400,000 daler, icke heller att de förnämsta i landet följde hans föredöme.

Gabriel Bengtsson Oxenstjerna uppmanade sina ståndsbröder på riddarhuset att insätta medel i detta företag, åberopande den vinst, som Holland och England skördat på sina Ost- och Vestindiska kompanier. Didr. v. Falkenberg framhöll äfvenledes de förhoppningar, man hyste, och upplyste, »att märkeliga poster redan voro tecknade». Adeln och borgarne lämnade äfven bidrag, och biskoparne uppmanades att uppmuntra presterna i sina stift till insättningar i sällskapet, samt själfva därtill bidraga. Detta skedde på riksdagen 1627. Fyra år därefter, eller år 1631, afgingo de första skeppen med svenskar och finnar till Amerika. De landstego vid mynnin-

gen af Delaware-floden, där ett stycke land inköptes, hvilket, i de beskrifningar, som då gjordes därom, skildras såsom ett det fruktbaraste och härligaste på jorden. »Skulle den gunstige läsaren» — heter det i en engelsk beskrifning, som anföres af den svenske presten Campanius i hans »Beskrifning om nya Sverige» — »skulle den gunstige läsaren komma i detta landet, så finge han visserligen se en rätt lustgård uti världen; ty det öfvergår alla landskap i Europa och Amerika i lustiga och segelrika vatten. I detta landskap äro ock sköna, höga berg, nedriga dalar och andra friska vatten, varandes där allting skönt och härligt, att man väl kan säga, det Gud hafver såsom tillika och på en gång uti detta landskapet velat menniskan för ögonen ställa ett konstigt extrakt och afbildning af hela världen.» Bland de Palmsköldska samlingarna i Upsala bibliotek finnes en beskrifning öfver Nya Sverige, där landet äfvenledes beskrifves såsom utomordentligt skönt, med sund luft och fruktbart på »kosteliga trän och vinrankor, kosteliga kryddor och gräs».

Huru obetydlig denna svenska kolonisation än var, så väl när den först påbegyntes, som äfven under sin korta tillvaro, räknas dock svenskarne såsom ett af de tre europeiska folk, hvilka först sådde civilisationens frön på Amerikas jord. Tysken von Spruner uppställer i sin historiska atlas en särskild

liten karta öfver östra Nordamerika för att visa denna kuststräckas begynnande kolonisation genom holländare, engelsmän och svenskar. Sydvest ut från Nya Sverige hade engelsmännen tagit Virginien i besittning sedan 1602, nordost ut holländarne det af dem så kallade Nya Belgien — d. ä. de nu varande staterna New-York och New-Jersey — sedan år 1614, samt nordost om dem engelsmännen sedan år 1620 koloniserat det så kallade Nya England. Det svenska nybygget hade sålunda mäktiga och rika grannar, och man sökte genom fördrag skydda detsamma mot dessas anspråk. Konung Carl I i England afsade sig all rätt till landet, då Johan Gyllenstjerna där var svenskt sändebud, och hvad holländarne beträffade, förskaffade man sig skriftliga bevis, att de utrymt landet. Ett sådant bref af den 1 oktober 1630 skall hafva funnits i »amerikanska kontoret» i Stockholm, utfärdadt af holländska vestindiska kompaniet. Vår store Gustaf Adolfs snart inträffade, förtidiga död (1632) utöfvade ett menligt inflytande på kolonien. Axel Oxenstjerna sökte i Tyskland väcka deltagande för södersjökompaniet, men med föga framgång. Nya Sverige tycktes vara till spillo gifvet. Då var det en annan nederländare, Menewe eller Menuet, som åter väckte det slocknade modet. Tvenne fartyg, *Kalmare Nyckel* och *Fogel Grip*, utrustades och afseglade under hans ledning från Göteborg till Nya Sverige. Det var år 1638. De

kommo lyckligt och väl fram, och Menuet anlade den lilla fästningen Christinæ Kil, som erhöll sitt namn efter Sveriges drottning. Infödingarne kallade orten *Hopakahacking*.

Under de närmast följande åren tillväxte kolonien så, att svenska regeringen ansåg nödvändigt ditsända en guvernör. Johan Printz utsågs till denna värdighet och anlände till Nya Sverige 1642. Han var prestson från Bottnaryd i Jönköpings län, och hade ursprungligen ämnat sig till preseståndet samt därför erhållit understöd af Gustaf Adolf att besöka utländska universitet; men han slog snart om och blef krigare, uppsteg till öfverstelöjtnant, fick adelskap och gods. Jämte honom följde mäster Johannes Campanius, som var förordnad till prest i kolonien. Printz vistades i tolf år i Nya Sverige såsom dess guvernör. En karta, som då utgafs öfver nybygget, visar ett land af tre graders längd och nära två graders bredd, motsvarande ungefär den nu varande staten Delaware. Af ortnamn, som på densamma förekomma, må vi nämna på östra sidan om elfven Elfsborg, Åldmans kil, Hjorte kil och på den vestra från Paradisudden, såsom det nu så kallade Cap Henlopen kallades, Mördarekil, Vargekil, Hägerudden, så de ofvannämnde Christineskans, Nötebomsön i själfva elfven, och vidare norr ut Fiskekil, Strömkil, Finland, Upland, Olof Stilles land, Nya Göteborg, Frimäns kil, Drakekil, Plommonudden, Gäddekil o. s. v.

En omständighet, som vi här icke må förbigå, är den svenska kyrkans verksamhet i dessa aflägsna trakter. Det länder till hennes ära, att redan så godt som från första stunden ett svenskt välde här uppstod, hon sökte förverkliga ett af de ursprungliga syftena med detta företag, nämligen Guds ära genom evangelii utbredande. Icke nog med att indianerna fingo inträda i kyrkan, där Campanius predikade, och där de sutto som tysta och uppmärksamma åhörare — heter det —, fast de ej begrepo ett ord, utan Campanius lärde sig deras språk och biträddes på allt sätt af guvernören vid sitt arbete att utsprida kristendomen. Vi kunna göra oss ett begrepp om, med hvilken kärlek den värdige prestmannen omfattade denna sak, då han icke gaf sig någon ro, förr än han lärt sig indianernas språk och fått Luthers katekes öfversatt på det främmande språket. Redan 1655 låg öfversättningen inför konung Carl X, som anbefallde densammas utgifning af trycket. Detta blef dock ej färdigt förr än under Carl XI, och jämte katekesen utfärdades då äfven tvenne ordböcker, den ena på barbariko-virginiskan, den andra på »mahaknassiskan», hvilket senare språk talades af Mahakanasserna, en indianstam, som bodde tolf mil från Delaware och idkade byteshandel med de svenska kolonisterna. Mycket vore att berätta om detta ärende. Vi omnämna blott, att genom den nitiske och kraftfulle Jesper

Svedbergs inflytande Carl XI 1696 utsände trenne prester, C. A. Rudman, Anders Björk och Jonas Aurén till Amerika, hvartill konungen själf utrustade dem med respenningar. Svedberg blef sedan den svenska församlingens i Amerika biskop och motsvarade detta förtroende med sin väl kända kraft, ett aldrig slappande nit och äfven med enskild uppoffring. När så behöfdes, sparade han icke stränga ord, till bevis hvarpå tjenar ett bref, som han skref till Rudmans efterträdare, Hesselius, »som rosade sig af goda dagar såsom Baals profeter och förorsakade, att Guds namn blef försmädadt bland hedningarne».

Svedbergs verksamhet tillhör dock icke historien om den svenska kolonien, som, enligt hvad vi veta, upphörde att finnas till långt innan den svenska församlingen inom densamma upphörde att erhålla prester från moderlandet, hvilket först inträffade 1785. »Nya Sverige» hade då i 130 år varit i annor mans hand, nämligen först i holländarnes till år 1667 och sedan i engelsmännens.

Det var år 1652, eller, enligt andra uppgifter, året därpå, som Johan Printz lämnade styrelsen af Nya Sverige och återvände hem. Han efterträddes af sin måg Johan Papegoja och denne af Johan Rising, hvilken genast efter sin ankomst eröfrade den nederländska fästningen Fort Casimir, som blifvit uppförd strax söder om Christinæ skans. Under

hela tiden hade ständiga strider förefallit mellan svenska och holländska nybyggare, men oaktadt alla skrifvelser från guvernören till svenska regeringen var man så litet i stånd att upprätthålla denna besittning, att i juli 1653 på fem och ett halft års tid intet svenskt fartyg hade besökt kolonien. »Om härvid allvar brukas, så blir det fäderneslandet till märklig nytta; så härligt land har jag aldrig sett» — skref Printz till svenska riksdrotsen 1643. Sju år därefter skrifver han till densamme: »de förnämsta platserna har jag intagit; holländarne protestera däremot, de hafva begynt bygga inom våra pålar, men jag lät nedrifva deras hus; de hafva hela handeln.» Vi tillägga ännu ett utdrag ur den nämnda brefvexlingen (som förvaras på Skokloster): »Holländarne äro nu härifrån, utom 26 familjer mellan Nya Elfsborg och Christina. Nybygget förloras, om vi ej få förstärkning.» Det sistnämnda brefvet är skrifvet den 15 juli 1653. Dessa korta utdrag innehålla i korthet Nya Sveriges historia, kunde man säga. Det allmänna välståndet hos nybyggarne visade, att kolonien börjat utveckla sig och trifvas, men behöfligt understöd hemifrån uteblef, och så följde hvad som Printz förutsagt.

Sedan han återvändt hem, utbröt den länge närda ovänskapen mellan holländarne och de svenska nybyggarne i öppen fientlighet. Det var år 1655, samma år som Sveriges krig med Polen bör-

jade och som holländarne skickade en flotta till Östersjön. Holländska fartyg visade sig då äfven vid Nya Sveriges kust och seglade uppför Delaware, förande 6- till 700 man om bord. I de Palmsköldska samlingarna finnes en beskrifning om förloppet af J. Rising. De holländska skeppen voro sju till antalet, och P. Stüfvesant, direktör öfver Nya Belgien, förde befälet. Den 30 augusti det nämnda året fällde han ankar framför Elfsborg, »som då låg förfallen». Dagen därpå kom han framför Fort Casimir. Dit hade man förlagt det mesta och bästa folket, men befälhafvaren, Sven Sküthe, lät holländarne obehindradt segla förbi och landstiga mellan de båda fästningarna, Fort Casimir och Christina, samt uppgaf det förra. Till följd däraf blef ställningen i Christina ytterst svår, men likväl försvarade man sig ända till den 15 september, då äfven detta fäste måste uppgifvas.

Se där i korthet historien om Nya Sverige! Carl X, som fullkomligt insåg vikten af denna besittning, uttalade väl i rådet sin afsikt att återtaga densamma, men krigen och hans förtidiga död drogo ett streck öfver alla hans planer. Som vi här ofvan nämnt, måste holländarne snart afstå så väl Nya Sverige som sitt eget nybygge därstädes till engelsmännen. Landsträckan vid mynningen af Delaware skänktes sedan af den engelske konungen Carl II till William Penn för hans och hans faders förtjen-

ster, och denne köpte 1681 af trenne svenskar den trakt, där sedan Philadelphia byggdes. Landet mellan New-Jersey och Delaware kallades sedan efter honom Pennsylvanien, och i en beskrifning om detta, uppsatt år 1683 och införd i »The present State of America, London 1687», yttrar han om de svenska nybyggarne: »Jag måste nödvändigt berömma svenskarne . . . de ha ej vansläktats från det gamla vänskapsförhållandet mellan dem och engelsmännen. De äro ett vackert, starkt bygdt folk, ha sköna barn, nästan hvarje hus fullt däraf . . . till 6—8 söner. Man ser få unge män mer nyktra och arbetsamma.»

Äfven sedan Sverige förlorat sin koloni, fortforo utflyttningar dit. Så anlände dit 1664 en mängd finska familjer, inalles 140 själar. Ännu 1697, berättar den ofvannämnde A. Rudman, »talades det svenska modersmålet så rent, som det någonsin talas i Sverige», och han tillägger, att folket »bryter litet på östgötska och vestgötska slutningar». Dock bodde svenskarne kringströdda, hade 16 mil till kyrkan, som de emellertid söndagligen besökte, och rundt omkring voro de omgifna af engelsmän och holländare, hvilkas språk de äfvenledes talade. Till följd häraf, och när hvarje förstärkning upphörde hemifrån, glömdes så småningom det svenska språket. Den sista svenska presten var prosten Nils Collin, som allt ifrån 1771 med nit och allvar skötte